

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HACI ŞERİATULLAH VE FERÂİZİYYE HAREKETİ

Yüksek Lisans Tezi

MİNHAZUL ABEDİN

İstanbul, 2021

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HACI ŞERİATULLAH VE FERÂİZİYYE HAREKETİ

Yüksek Lisans Tezi

MINHAZUL ABEDİN

Danışmanı: Doç. Dr. Harun YILMAZ

İstanbul, 2021

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Minhazul Abedin

Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Harun YILMAZ

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Ocak 2021

Anahtar Kelimeler : Ferâiziyye, Hindistan, Bengal, İngiliz,
Zemindâr, Çivit Ziraatçı, Sömürge, Hacı Şerîatullah, Duzu
Miyân.

ÖZET

İngiliz sömürge dönemi (1757-1947) İslamiyet sonrası Hint alt kıtası tarihi için oldukça önemli bir dönemdir. Bölgede daha önce hâkim olan Müslümanların İngilizlere yenilmeleri sonucunda müslümanlar arasında ortaya çıkan dinî ve siyasî istikrarsızlıklar, Hint alt kıtası müslüman fikir dünyasında bu duruma bir tepki olarak doğan ve radikal etkiler meydana getiren çok sayıda hareketin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngiliz sömürge döneminde Hint alt kıtasında ortaya çıkan hareketlerin başında ise kuşkusuz Hacı Şerîatullah'ın liderliğinde Bengal bölgesinde ortaya çıkan Ferâiziyye hareketi gelmektedir. Ferâiziyye hareketi, bir taraftan İngilizlere karşı mücadelede önemli rol oynaması diğer taraftan ise müslümanların dinî ve siyasî hayatına olan etkisi bakımından Müslüman Hint alt kıtası tarihi önemli bir yere sahiptir.

Bu tez Hacı Şerîatullah'ın hayatı, fikirleri, İngiliz hükümetine karşı tutumu, Ferâiziyye hareketi; hareketin doğuşu, arka planı, gayesi, özellikleri, Bengal müslüman topluluğuna olan etkisini ele almayı amaçlamaktadır. Ayrıca Hanefiliğin hâkim olduğu bölgede, Vehhabî düşüncelerinden etkilenen bir harekete Bengal müslümanlarının ilgileri ve sonraki dönemlerde bölgedeki İslamî fikir dünyasında hareketin izleri analiz edilmiş, bu hareketin Bengal-Müslüman topluluğuna etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Minhazul Abedin
Field : Islamic History and Arts
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Harun Yılmaz
Degree Awarded and Date : Postgraduate – January’21
Keywords : Faraizi, India, Bengal, British, Zamindars,
Indigo Planters, Colony, Haji Shariatullah, Dudu Miyan.

ABSTRACT

The British colonial period (1757-1947) was a very important period for the Muslim history of Indian sub-continent. During this period, the Indian sub-continent, which reacted to the religious and political instability among Muslims as a result of the loss of the place of the predominantly Muslims in the region to the British, witnessed many movements that left radical effects on the Muslim world of ideas. One of the events that emerged in the Indian sub-continent during the British colonial period was undoubtedly the Feraiziyya movement that emerged in the Bengal region under the leadership of Haji Shariatullah. The Feraiziyya movement has an important place in the history of Islam in the Indian sub-continent in terms of its reaction to the British, its influence on the religious and political life of Muslims.

The importance of the Haji Shari'atullah and Feraiziyya movement in terms of the Indian sub-continent Islamic history and its impact on the Bengali Muslim community encouraged us to choose Hacı Shariatullah: His Life, the Feraiziyya Movement and the Impact on the Bengali Muslim Community. Our study, which aims to deal with Hacı Shari'atullah's life, his idea, his attitude towards the British government, the Feraiziyya movement, the necessity of such a movement at the time, the background, the characteristics, especially the influence on the Bengali Muslim community, The movement will show the Muslims' interest in Bengal, and in later periods will understand its traces in the world of Islamic ideas in the region and will try to identify its influence on the Bengali-Muslim community. The tool will be Turkish, but Bengali, English, Arabic, Urdu and Persian sources will also be used. The international method will be adopted in formulating this research perspective by following the historical, descriptive, analytical and observational steps of effective research.

ÖNSÖZ

İslam tarihinin önemli bir parçası olan Hint alt kıtasına ait Müslüman bir ülke olan Bangladeş'te geçmişten günümüze çok sayıda dinî-siyasî hareket zuhur etmiştir. Bu dinî-siyasî hareketlerden biri de Ferâiziyye hareketidir. Ancak Türkiye'de Bangladeş dahil olmak üzere Hint alt kıtasına dair akademik çalışmaların sayısı son derece azdır. Aynı durum Hacı Şerîatullah ve Ferâiziyye Hareketi için de geçerlidir. Bu nedenle çalışmanın özellikle Hint alt kıtasına dair Türkçe akademik araştırmalara önemli bir katkı sunması beklenmektedir.

Bu çalışmayı başarıyla tamamlayabilmemi sağlayan Yüce Allah'a hamdolsun. Çalışmanın düzeltilmesinde katkı sağlayan başta değerli danışman hocam Doç. Dr. Harun Yılmaz'a teşekkür ederim. Yoğun programına rağmen, tez dönemi boyunca bana rehberlik etmiştir. Ayrıca çalışmam sırasında bana destek olan sevgili arkadaşlarıma da minnettarım. Tezi okuyarak üslup ve dil bakımından tavsiye ve düzenlemelerde bulunan Fatih Sürgit, Bedriye Türk ve Asiye Özoğlu'na müteşekkirim. Ayrıca MD Toha, Syed Magfur Ahmed, Foyisal Alam, Nasruzzaman Naeem ve Noma Khan'a da bana her daim verdikleri tavsiyelerden dolayı teşekkür ederim. Çalışmanın tamamlanmasında çok sayıda kaynaktan istifade edilmiştir. Bangladeş'in başkenti Dakka'da bulunan Dakka Üniversitesinin kütüphanesinde kaynakların taranması sürecinde bana yardımcı olan tüm arkadaşlarıma da müteşekkirim. Çalışmanın Türkiye akademi dünyası için faydalı olmasını temenni ederim.

Verdikleri tavsiye ve destek ile ettikleri dualar sayesinde bu çalışmayı tamamlayabildiğim için babam Mevlâna Mufazzal Hüseyin ve annem Şamsun Nahar'a şükranlarımı sunarım.

Minhazul Abedin

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	viii

GİRİŞ

I. KONU	1
II. KAYNAKLAR	2

BİRİNCİ BÖLÜM

HİNDİSTAN'DA İSLAM'IN YAYILIŞ SÜRECİ

I.	Hindistan'da İslam'ın ilk Yayılışı	5
	A. Delhi Sultanlığı.....	7
	B. Babürlü Dönemi.....	9
II.	XVIII-XIX. Yüzyılda Hindistan'da Ortaya Çıkan Dinî Hareketler	12
	A. Şah Veliyullah Dehlevî.....	12
	B. Şah Abdulaziz'in Hindistan'ı Dârü'l-Harb ilan etmesi.....	14
	C. Seyyid Ahmed Birelvî ve Tarikat-i Muhammadiyye.....	14
	D. Cihad Hareketi ve Titumir.....	18
	E. Sipahi Ayaklanması.....	20
	F. Ehl-i Hadis Hareketi.....	24
	G. Taayyuni Hareketi.....	24
	H. Nil (Çivit) İsyanı.....	26
	İ. Ayaklanma Sonrası Hindistan.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

HACI ŞERİATULLAH ve FERÂİZİYYE HAREKETİ

I.	Hacı Şerîatullah'ın Hayatı	29
	A. Doğum ve Çocukluk Yılları	30
	B. Batı Bengal'de Kurumsal eğitim Hayatının Başlangıcı	30

C. Gençlik Yılları	32
D. Memleketine Dönüşü	35
E. Ferâiziyye Hareketini Başlatması	36
F. Vefatı	37
II. Ferâiziyye Hareketinin Doğduğu Ortam ...	38
A. Zemindâr Sistemi	40
B. Bengal’de Dinî-Sosyal Yapı	44
III. Ferâiziyye Hareketinin Ortaya Ortaya Çıkışı	45
IV. Ferâiziyye Hareketinin Görüşleri	47
V. Ferâiziyye Hareketinin Yayılımı.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜ

HACI ŞERÂATULLHA SONRASI FERÂİZİYYE HAREKETİ

I) Duzu Miyan’ın Hayatı	55
A. Eğitim Hayatı	55
B. Mücadeleyi Örgütlenmesi	56
C. Ferâiziyye Hareketinin Başına Geçmesi	56
D. Şikdar ve Ghosh Ailesine karşı Düzenlenen Seferler	57
E. Duzu Miyan’ın Hapse Atması ve Vefatı	57
II) Hilafet: Sosyal ve Siyasî Teşkilatı	58
A) Şube Halifelerin Görevi.....	60
B) Murakıb Halifelerin Görevleri.....	60
C) Danışman Halifelerin Görevleri	60
III) Ferâizîlerin Diğer Dinî Hareketlerle İlişkisi	62
IV) Duzu Miyan Sonrası ferâiziyye Hareketi	65
V) Ferâiziyye Hareketinin Gelişimini Olumsuz Olarak Etkileyen Faktörler	72
SONUÇ	82
BİBLİYOGRAFYA	84

KISALTMALAR

AİBÜ	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSAM:	İslâm Araştırmaları Merkezi
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
v.	: Volume

GİRİŞ

I. Konu

Ferâiziyye hareketi Doğu Bengal’de İngiliz sömürge hâkimiyeti ve zemindâr¹ zulmüne karşı XIX. yüzyılda ortaya çıkan bir akımdır. Bu hareketin mensupları her ne kadar Hanefî mezhebine müntesip olsalar da² Vehhâbîlikten de önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Aynı zamanda Kâdirî tarikatını takip ettikleri de bilinmektedir. İslam dünyasının 18. ve 19. yüzyıllarda İslam’a sonradan giren bidat ve hurafelere karşı ıslahatçılar 2 yol izlemiştir: 1. Selefî-Vehhâbîlerin izlediği şiddete cebir ve tekfir yolu. 2. Fiili eylemlerden çok tasfiye etmeye dayanır. Bazı bidatler tamamen din dışı sayılmaz. Şah Veliyullah (ö.1762), Ahmed Birelvi (ö.1831) ve Hacı Şerîatullah (1781-1840) bu yolu izleyenler arasındadır. Ferâiziyye hareketinin kurucusu, Hindistan’ın büyük bir âlimi ve reformcusu olan Hacı Şerîatullah, İngiliz hâkimiyeti altında (1757-1947) bulunan Hindistan’ın Doğu Bengal bölgesinde dinî ihya hareketi başlatarak mevcut şartlar altında müslümanların yapmaları gerekenler için yol göstermeye çalışmıştır.

Bu araştırma Hacı Şerîatullah’ın hayatını; fikirlerini, İngiliz hükümetine karşı tutumunu, Ferâiziyye hareketini; söz konusu dönemde böyle bir hareketin gerekliliği, hareketin arka planını, gayelerini, özelliklerini ve Bengal Müslüman toplumuna olan etkisi ele almayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda Hanefîliğin hâkim olduğu bir bölgede, Vehhâbî düşüncesinden etkilenen bir harekete Bengal müslümanlarının ilgilerinin ve sonraki dönemlerde bölgedeki İslamî fikir dünyasında hareketin izlerinin analiz edilmesi hedeflenmektedir. Tezin nihai hedefi ise genelde Hint alt kıtasına, özelde ise Hacı Şerîatullah ve Ferâiziyye hareketine dair Türkçe literatüre katkı sunulmasıdır.

Bu araştırma için ilk olarak literatür taraması yapılmış ve konuyla alakalı Türkçe, İngilizce, Bengalce, Farsça ve Urduca kaynaklar tespit edilmiştir. Tespit edilen kaynaklardan edinilen bilgiler, başlıklara göre tasnif edilerek not edilmiştir. Kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında yapılan analizler akademik bir üslupla kaleme alınmış ve konuyla ilgili bütüncül sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

¹ Babürler devrimde kırsal kesimdeki büyük toprak sahipleri ve vergi tahsildarı için kullanılan bir tabirdir. DİA’ya göre “Zemindar; Farsça zemîn (toprak) kelimesiyle dâr (sahip olan) sıfatından oluşan zemîn-dâr “toprak ve arazi sahibi” demektir. Bazı sözlüklerde “arazi müfettişi” diye açıklanır. Terim olarak Hindistan’da Delhi Sultanlığı Bâbürlüleri ve İngiliz sömürgesi dönemlerinde bir mülkü babadan oğula miras yoluyla veya köylüler arasında saygınlık kazanmakla yahut satın almak suretiyle elde edenleri ve kırsal bölgelerde arazi üzerinde geniş haklara sahip olanları ifade etmekteydi. S. Haluk Kortel, “Zemindar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, s.238-239.

² William Wilson Hunter, **A Statistical Account of Bengal**, London: Trubner & Co., 1876, V.1, s. 278.

II. Kaynaklar ve Modern Literatür

Hint alt kıtası İslam tarihinin, özellikle sömürge dönemi tarihinin en önemli figürlerinden biri olan Hacı Şeriatullah ve Ferâiziyye Hareketi birkaç Bengalce çalışmaya konu olsa da Dr. Muin Uddin Khan'ın İngilizce çalışması hariç İngilizce ve Türkçe literatürde büyük bir yer edinmemiştir. Bazı ansiklopedi ve tarih çalışmalarında Hacı Şeriatullah ve Ferâiziyye hareketine yer verilse de bu konuya dair müstakil eserlerden bahsetmek zordur. Dr. Muin Uddin Khan'ın eserinde de Hacı Şeriatullah üzerinde çok az durulmuş ve ardından Ferâiziyye hareketinin geniş bir tarihine yer verilmiştir. Ancak bu hareketin Bengal bölgesinin sosyal ve dini tarihine olan etkisi ile ilgili bilgiler sunmayı başaramamıştır. Birkaç Bengalce makalede bu konudaki müzakereleri yer alsa da görüşlerin dayandıkları kaynakların güçlü olmaması ve çalışmalarda akademik bir yöntem takip edilmemesi, bu çalışmalardan faydalanmayı zorlaştırmıştır.

Ferâiziyye hareketi, çoğunluğunu Bengalli dokumacı ve çiftçilerin oluşturduğu yoksul Müslüman tabaka ile vücut bulmuştur. Hareketin mensubu olan bu halkın büyük bir kısmı okuma-yazma bilmedikleri için hareketin kurucusu olan Hacı Şeriatullah ve oğlu, aynı zamanda halefi olan Duzu Miyân yazılı herhangi bir eser bırakmamışlardır. Onlar daha çok Bengalce vaazlar vererek bu hareketi geniş kitlelere ulaştırmışlardır.

Ferâiziyye hareketinin kurucusu Hacı Şeriatullah ve sonraki yıllarda hareketin en önemli lideri olan oğlu Duzu Miyân'ın hareketin görüşlerine yönelik yazılı eserler kaleme almamaları nedeniyle yaşadıkları dönemde şahsen onlar ile görüşmüş kişilerin değerlendirmeleri, Bengalli Müslümanlar hakkında İngilizlerin yaptıkları birtakım araştırmalar, bazı monografiler, kitaplar ve makaleler bu çalışmanın ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Hareketin kurulduğu 19. yüzyılda bu harekete dair müellifi bilinmeyen ve günümüze ulaşmayan "Tarîku'l-ahkâm" isimli bir eser yazıldığı bilinmektedir.³ Bu kitap, harekete dair bilen en eski kitaptır.

Doğu Hindistan Şirketinin isteği üzerine günümüz Bangladeş'in başkenti olan Dakka ile ilgili James Taylor tarafından yazılan *A Sketch of The Topography Statistics of Dacca*⁴ isimli eser, Ferâiziyye hareketi ile ilgili tespit edilebilen en eski eserlerden biridir.⁵ Hacı Şeriatullah'ın vefat ettiği 1840 yılında yayımlanmış olan bu çalışmada Dakka'nın dinî ve

³ Ahmet Aydın, "Hanefî Mezhebine Hintli Bir Yorum: Ferâiziyye Hareketi", **Dergiant** (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Cilt:6, Sayı:12, (Güz 2018), s. 461.

⁴ James Taylor, *A Sketch of the Topography and statistics of Dhaka*, Calcutta: Military Orphan Press, 1840.

⁵ Ahmet Aydın, "Hanefî Mezhebine Hintli Bir Yorum: Ferâiziyye Hareketi", s. 463

demografik yapısı hakkında kapsamlı açıklamalar yapılarak son birkaç yıl içinde Bengalli Müslümanlar arasında yeni bir akımın hızla yayıldığından bahsedilmektedir. Ferâizîlerin liderleri Hacı Şerîatullah'ın doğduğu yerden Mekke'ye gidip uzun zaman orada kaldıktan sonra yeniden memleketine geri döndüğünü tespit eden Taylor, Ferâiziyye görüşlerinin kabul gördüğünü ve Doğu Bengaldeki Müslüman nüfusun 1/6'sının bu görüşleri benimsediğini ifade etmiştir.⁶

İngiliz gazeteci ve tarihçi William Wilson Hunter (ö. 1900) Ferâiziyye hareketinin erken dönemlerinde İngiliz yönetimi adına Hindistan'da çeşitli görevlerde bulunan isimlerinden biridir. W.W. Hunter 1862 yılında Bengal'e gidip uzun yıllardır Bengal'de Sivil Servisi'nde devlet memuru olarak görevlendirilmiş ve Hindistan'daki Müslümanların isyan etme ihtimali üzerine bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir. Hunter bu dönemde Müslümanların verdikleri darülharp hakkında fetvâları, cihad anlayışı, mehdîlik üzerinde tasavvuru ve Vehhâbiliğin Hintli Müslümanlar üzerinde tesirleri hakkında araştırmalar yaparak raporlar hazırlamıştır.⁷ Kaleme aldığı *A Statistical Account of Bengal*⁸ isimli hacimli eserinde James Taylor'la benzer açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamlı eser Hindistan alt kıtası ile ilgili istatistik veriler içermektedir. Hunter, Bengal bölgesinde yaşayan Müslümanların büyük bir ölçünün bu akıma mensup olduğunu ifade etmektedir.

Ferâiziyye hareketi üzerine şimdiye kadar yapılan en verimli ve İngilizce literatürdeki hacimli akademik çalışma Dr. Muin Uddin Ahmed Khan tarafından 1960 yılında Dakka Üniversitesi'nde doktora çalışması olarak kaleme alınan, 1968 yılında ise Pakistan Historical Society tarafından yayımlanan *History of faraidi Movement in Bengal* adlı çalışmasıdır. Dokuz bölümden oluşan çalışmasında yazar, 19. Yüzyılda Bengal müslümanlarının sosyal ve dinî durumlarını, Feâiziyye hareketini, Ferâiziyye hareketinin dini boyutunu, hareketin coğrafi alanı ve sosyal etkisi vb. noktaları ele almaktadır. Dil ve üslup bakımından oldukça başarılı sayılabilecek bu çalışma Ferâiziyye hareketi hakkında değerli bilgiler sunmakta, fakat bu hareketin kurucusu Hacı Şerîatullah'ın şahsiyeti hakkında çok az bilgi vermektedir.

Hacı Şerîatullah ve Ferâiziyye hareketini konu edinen elimizdeki en eski Bengalce çalışması Moşarof Hosen Han'a aittir. Bangladesh Islami Center tarafından Ağustos 1995'te yayımlanan Hacı Şerîatullah adlı eserde müellif, Hacı Şerîatullah'ın hayatı ve Ferâiziyye hareketi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bununla beraber eser akademik bir çalışma hüviyetinden uzaktır.

⁶ James Taylor, *A Sketch of The Topography Statistics of Dacca*, s. 247-248.

⁷ Durmuş Bulgur, *Kadıryânilik*, Şakriyat Mecmuası, 13 (2008), s. 3-4.

⁸ William Wilson Hunter, *A Statistical Account of Bengal*, V.1, London: Trubner & Co., 1876.

İslam tarihinin önemli bir parçası olan Hint Altkıtası, Türkiye’de çeşitli çalışmalara konu olsa da özellikle Hacı Şerîatullah ve Ferâiziyye hareketine odaklanan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bunlar; Diyanet İslam Ansiklopedisinin Ferâiziyye maddesi, Azmi Özcan tarafından yazılan ve Divan Dergisi’nde 2004 yılında yayımlanan “Hindistan’da İngiliz Hâkimiyeti ve Ulemânın Tavrı” adlı bir makaledir.⁹ Yazar makalesinde özellikle Hindistan’da İngilizlerin güçlü olduğu dönemde ulemanın uyanışı, Seyyid Ahmed Birelbî’nin Cihad hareketi, Ferâiziyye hareketi üzerindeki Vehhâbî etkisi, büyük ayaklanma sonrasında Hintli müslümanların durumu ve Hindistan’ın darülharp olup olmadığı tartışmalarını ele almaktadır.

Bengal dilinde şimdiye kadar Hacı Şerîatullah ve Ferâiziyye hareketini ele alan en kapsamlı çalışmalardan biri de Dr. Ahsan Ullah Faysal tarafından hazırlanan ve Hacı Şerîatullah’ın 6. soyundan olan Hacı Mobin Uddin tarafından 2010’da yayımlanan *Haji Shariat Ullah’r Foraizi Andolon- İtihash, Dhormiyo Dawat o rajnoitik Songram (Hacı Şerîatullah’ın Ferâiziyye hareketi- Tarih, Dinî Daveti ve Siyasî Mücadelesi)* adlı eseridir. Yazar çalışmasında Hacı Şerîatullah’ın nesebi, hayatı ve Ferâiziyye hareketini ele almasının yanında Müslüman dünyasında ortaya çıkan diğer önemli dinî ve siyasî hareketler hakkında da bilgi vermiştir. Bu eser, Hacı Şerîatullah ve Ferâiziyye hareketi ile ilgili noktaları detaylı bir şekilde analiz etmekten ziyade bilgi aktarmaya daha fazla önem vermiştir.

Vehhâbî düşünceden etkilenen Ferâiziyye hareketi’nin Hanefiliğin yaygın olduğu bir yerde doğmuş olduğunu ele almaya çalışan başka bir makale ise Ahmet Aydın tarafından kaleme alınan 2018’de AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi’nde yayımlanan “Hanefî Mezhebine Hintli Bir Yorum: Ferâiziyye Hareketi” adlı makaledir.¹⁰ Bu makalede yazar temelde Vehhâbî-Hanbeli olan bir hareketin nasıl Hanefî Mezhebiyle uzlaşarak Hint Müslüman toplumunu bir arada tutmaya çalıştığını ortaya koymuştur.

⁹ Azmi ÖZCAN, “Hindistan’da İngiliz Hâkimiyeti ve Ulemânın Tavrı”, DİVÂN İlmî Araştırmalar sy. 17 (2004/2), s. 103-115.

¹⁰ Ahmet Aydın, “Hanefî Mezhebine Hintli Bir Yourum: Ferâiziyye Harreketi” dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2018, Cilt:6, Sayı:12, 6:457-478.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİNDİSTAN'DA İSLAM'IN YAYILIŞ SÜRECİ

I. Hindistan'da İslam'ın ilk Yayılışı

Hindistan, coğrafi bakımdan dünyanın eski medeniyetlerinden biridir.¹¹ Bölgede İslam'ın yayılışıyla ilgili farklı rivayet ve iddialar bulunmaktadır. Bunlardan birine göre Hz. Peygamber, Afganistan'da yaşayan Koyos adında bir aşiret reisine İslam'a davet mektubu göndermiştir. Mektubu alan Koyos hemen yola çıkarak Medine'yi ziyaret ederek Hz. Peygamberle görüştü ve Müslüman oldu. kendisi ismini değiştirip Abdur Reşit adını aldığı ve Abdur Reşit ile bir sahabînin Afganistan'a giderek bölgede İslâm'ı tebliğ başladığı iddia edilmektedir.¹² İslam'ın geldiği dönemde Afganistan'ın doğu kesime (Kabil, Bedaşan, Kandahar) Hindu veya Budist hanedanlarca yönetiliyordu. Batı Afganistan (Herat, Belh, Sistan) ise sırasıyla Sasanilerin hakimiyetindeydi. Hint Yarımadası ile Arabistan arasındaki ticari ilişkiler ise İslâm'ın ortaya çıkışından yüzlerce sene önceye dayanmaktadır.¹³ Hindistan'ın Madras (Tamilnadu) Bölgesi'ne bağlı Malabar (Kerala) şehri Arap tüccarlar için önemli bir ticari merkezdi ve Madras limanı üzerinden Arapların Mekke ve Hicaz ile Çin arasında ticaret yaptıkları bilinmektedir. Müslüman Arap tüccarlar, daha önce olduğu gibi İslâmî dönemde de ticari ve dinî amaçla Hindistan'ın güney kıyılarıyla yakın temas haline olmaya devam etmişlerdir. Malabar'da o döneme (7. Yüzyıl) ait bazı mescitler bulunmaktadır. Hz. Peygamber Dönemi'nde Malabar'ın (Kerala) Hindû Perumol Hanedanı'nın son kralı olan Çeruman Perumol tahtı bırakıp Mekke'ye giderek İslâm'ı kabul etmiştir. Onun Hindistan'da İslam'a giren ilk kişi olduğunu iddia edilmektedir.¹⁴ Tarihsel kanıt yetersizliğinden dolayı bu iddiaya şüpheyle yaklaşmak gerekse de o dönemde İslâm'ın Maldiv Adaları'nı geçerek Malabar Limanı'na ulaştığı kesindir. Thomas Arnold şöyle söylüyor -

“Kuşkusuz İslam'ın Güney Hindistan ve Doğu Bengal'de olduğu gibi zamanla en büyük ve en kalıcı misyoner zaferlerini ve siyasi gücünün en

¹¹ Golam Ahmad Mortaza, **Chepe Rakha Itihash**, Revize edilmiş Basım, Dakka: Munshi Mohammad Meherullah Research Academy, 2010, s. 30.

¹² Golam Ahmad Mortaza, **Chepe Rakha Itihash**, s. 32.

¹³ Durmuş BULGUR, “XIX: yüzyıl Hint Kıtasında İslâmî Fikir Akımları”, Konya: Tablet Kitabevi, 2007, s.01.

¹⁴ Surojit Dasgupta, **Varotborsho o İslam**, Kalküta: Shankar Prakashan, 1960, s. 124.

zayıf olduğu yerleri elde ettiğini bulduk. Güney Hindistan'daki İslam'ın ilk gelişi, Mapillas'ın inişini izlediği bir mülteci grubunun Irak'tan gelip ülkeye yerleştiği sekizinci yüzyıla kadar uzanıyor. Araplar ve Persler tarafından yüzlerce yıl süren Hindistan ve Avrupa arasındaki baharat, fildişi, taşlar vb. Ticaret, Güney Hindistan'ın batısında Muhammadan etkisinin sürekli akmasına neden oldu.”¹⁵

Genel olarak tarih kitaplarında Hindistan'a ilk sefer düzenleyen kişi olarak Emevî hükümdar Haccac b. Yusuf'un yeğeni Muhammed b. Kâsım'ın (ö. 715) adı geçse de Golam Ahmed de dahil olmak üzere yakın zamanda yapılan bazı araştırmacılara göre ondan önce gerçekleştirilen seferler de bulunmaktadır.¹⁶ Hindistan'a ilk sefer ikinci halife Hz. Ömer Dönemi'nde Uman ve Bahreyn'e tayin edilen Osman adında bir vali tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁷ Osman önce Uman üzerinden Hindistan'a bir sefer düzenlemiş; ardından kardeşi komutasında Sind'e ikinci bir ordu daha göndermiştir. Hindistan'a ikinci sefer Hz. Osman zamanında gerçekleşmiş Halife, Abdullah Amir (ö.684)'i Irak'a vali olarak gönderirken ondan Hindistan hakkında siyasî, ekonomik ve dinî haberler toplamasını istemiştir. Abdullah b. Amir bu konuda hazırlattığı raporda yiyecek, içecek vb. problemler nedeniyle Hindistan taraflarına gidilmemesinin doğru olacağını belirtmiştir. Üçüncü sefer ise Hz. Ali'nin izniyle Hâris b. Mürre (ö. 662) tarafından gerçekleştirilen Sind seferidir. Bu seferler dışında Emevîler döneminde de Hindistan'a bazı seferlerin yapıldığı bilinmektedir.¹⁸ Emevî komutanı Abdurrahman b. Muhammed b. Esas b. Kays, halife Abdümelik'e karşı isyan ederek Irak'a saldırmıştı. Ancak yapılan savaşlarda yenildi ve sonunda öldürüldü. İsyan katılanların bir kısmı İran üzerinden Sind'e sığındı.

Hindistan ve İslâm'dan bahsedilirken genelde aklımıza gelen ilk isim Muhammed b. Kâsım'dır. Ancak onun öncesinde de müslümanlar bu bölgede bulunmaktaydılar. Araplarla Hintliler arasında ticari bir ilişki bulunduğundan dolayı Sind Nehri'nden Singhol'a (Srilanka) kadar Hint Okyanusunun sahillerinde Müslümanların küçük yerleşimleri bulunmaktaydı. Hindlilerle Müslüman Araplar arasında ilk düşmanlık 708 yılında başlamıştır. Singhol'den Irak'a giden müslüman kadınların gemisinin Debol Limanı yanında kaçırılması üzerine Irak valisi Haccac b. Yusuf Sind Kralı Dahir'den tedbir almasını istemiş, Dahir ise bu teklifi

¹⁵ Thomas Walkar Arnold, **The Preaching of Islam**, Westminster: Archibald Constable & Co., 1896, s.216

¹⁶ Golam Ahmad Mortaza, **Chepe Rakha Itihas**, s. 34; Muhammed Inam-ul Hoque, Varate Muslim Shasaner Itihas, 3. Basım, Dakka: Jatiya Grontha Prakashan, s. 25.

¹⁷ Golam Ahmad Mortaza, **Chepe Rakha Itihas**, s. 34;

¹⁸ Ali ÜREMİŞ, **Sind'de İslâm Fetihleri I**, Konya: SEFAD, 2017 (37); s. 477-488, e-ISSN: 2458-908X.

reddetmiştir.¹⁹ Ayrıca ²⁰ Kral Dahir'in, İran Savaşı'nda zor durumda kalan Haccac'ın düşmanlarına yardım etmesi, Haccac döneminde İran'dan kaçan isyancıların Hindistan'a gelerek Kral Dahir'e sığınmaları ve burada himaye edilmeleri, birkaç Arap tüccar'ın Singhol'de vefat etmesinden sonra Singhol Kralı'nın onların aileleri ve Haccac için gönderdiği hediyelerin bulunduğu geminin Arabistan'a giderken korsanlar tarafından kaçırılması, son gerçekleşen iki seferde Haccac'ın yenilmesi ve Mağlup olan ve esir tutulan müslümanların öldürülmesi Muhammed b. Kâsım'ın komutasındaki seferin sebepleri arasında sayılabilir.

Emevî halifesi Velid b. Abdümelik Dönemi'nde İslam'ın Hindistan'a girişi, Haccac bin Yusuf'un damadı ve yeğeni Muhammed b. Kâsım es- Sekafî tarafından 711 yılında Sind'in fethedilmesiyle olmuştur.²¹ Bir yıl içerisinde Sind Kralı Dahir'in tüm imparatorluğu Muhammed b. Kasım'ın eline geçti. Onun kumandasındaki Arap kuvvetleri vasıtasıyla İslamiyet Mülta'n'a kadar ulaşmıştır.

750 yılından itibaren İslâm Dünyası'nda Abbâsiler dönemi başlamıştır. Abbasiler dönemi'nde Türkler oldukça önemli makamdaydı. X. yüzyılda Gazneliler'den Alp Tegin ve Sebük Tegin tarafından yapılan akınlar Hindistan'da İslâm fetihleri açısından yeni bir sayfa açmış oldu. Hindû krallara karşı savaşarak Hindistan'ın kuzey-batı sınırında dağ yolu açan ilk sultanı Sebük Tegin'den sonra Sultan Mahmûd-ı Gaznevî 997'de tahta çıktı.²² Mahmûd, Abbâsî halifesinden 'Sultan' unvanı almış, Türk-İran ya da Orta Asyalı bir imparator kurmakla ilgilenmiştir. Bu amaçla Gazneli Mahmûd 1000-1027 arasında Hindistan'a on yedi akın düzenlemiştir.²³ Mahmûd'un bu seferleri ile Pencap, Sind ve Mülta'n'ın bazı bölgeleri Gazneliler hakimiyetine girmiştir. Bu dönemde XI. yüzyıl boyunca Birûnî, Farâbî ve Şair Firdevsî gibi önemli birçok ilim adamı ve mutasavvıf Gazne topraklarına yerleşmeye gelmiştir.

A. Delhi Sultanlığı (1206-1526)

İslamiyet Gurluların Gaznelilere son vermesine müteakib (1186) Kuzey Hindistan'ın farklı bölgelerinde süratli bir şekilde intişar etti. Gazne'de Gurlu sultanı Muizüddin Muhammed b. Sam (ö. 602/1206) Hindistan'daki Gazneli hâkimiyetine son vermek amacıyla

¹⁹ Surojit Daşgupto, **Varotborşo o İslam**, s. 25.

²⁰ Golam Ahmad Mortaza, **Chepe Rakha İtihash**, s.64.

²¹ Azmi ÖZCAN, "Hindistan'da İngiliz Hâkimiyeti ve Ulemânın Tavrı", **DÎVAN İlmî Araştırmalar**, sy.17 (Şubat 2002), s.103.

²² Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner İtihas**, s. 31.

²³ Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner İtihas**, s. 35-38.

1186'da Lahor'u zapt etmiştir. O dönemde Hindistan'ın baş şehirleri Racpûtlar hâkimiyetinde bulunuyordu. Gurlu sultanı Muizzüddin Muhammed b. Sam, 1191'de Delhi ve Ecmîr'in hâkimi olan Racpût Prithirac Çowhan'la I. Torayin savaşında başaramasa da 1192'de Racpûtlar'ı yenip bölgeyi ele geçirmiştir.²⁴ Gurlu Sultanı Müzzüddin'in Hindistan'a vali olarak Kutbüddin Aybeg'i atamıştı. Aybeg, Sultan Müzzüddin'in vefat (1206) edince Delhi Sultanlığı'nı ilan etti.²⁵ Kutbüddin Aybeg'in emirlerinden Muhammed Bahtiyâr Halacî ise Bihâr ve Bengal'de bazı yerleri zaptetti. Böylece Lekhnevî (Batı Bengal) 1203-1204 yılları arasında Halaçlar'ın temeli atılmıştır. Memlükler (Köle Hanedanı) tarafından 1206 yılında başlatılan bu sultanlık 1526 yılına kadar sürmüştür. Bununla beraber Delhi Sultanlığı'nın hakiki müessisi Kutbüddin Aybeg' in damadı Şemseddin İltutmuş'tur. Kayınbabasının vefatıyla başa geçen İltutmuş (1211-1236) ortaya çıkan isyanları bastırarak düzeni yeniden tesis etti. 1229 yılında Sultan İltutmuş, Abbâsî halifesi Müntasir Billah'dan 'Sultan-i A'zam' unvanını almıştır.

İltutmuş' un vefatıyla Delhi Sultanlığı' nda uzun süren bir fetret dönemi (1236-1266) başladı. Bu devir Gıyaseddin Balaban'ın Hükümdar olmasıyla sona erdi. Balaban'ın vefatı sonrasında başa geçen Muizzüddin Keykubad'ı öldürerek başa geçen Celaleddin Firuzşah (1288-1296) Delhi Sultanlığı' nda Halaciler Devrini başlattı.²⁶ Darbeyle başa gelen Firuzşah bir müddet sonra yeğeni Alaeddin tarafından bir Saray darbesiyle katledildi. Amcasının yerine geçen Alaeddin Halaci (1296-1316), uzun yıllar süren seferlerden sonra daha önce Müslümanların siyasi hakimiyet kuramadığı Orta ve Güney Hindistan'da bazı bölgeleri ele geçirdi.

1316'da Alaedin Halaci ölünce Kutbeddin Mübarek Halaci Melik oldu. Ancak o da bir müddet sonra tertip edilen bir darbeyle öldürüldü. Çıkan kargaşa ancak düzeni yeniden sağlayan Gıyaseddin Tuğluk'un Sultan olmasıyla sona erdi. Gıyaseddin ile Delhi Sultanlığı'nda Tuğluklar devri başladı (1320). Tuğluk hanedanının en konuşulan sultanı ise Muhammed b. Tuğluk'tur (1325-1351). Dünya çapında meşhur Faslı seyyah İbn Batuta

²⁴ Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 36-37, 40, 322; Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner İtihas**, s. 43.

²⁵ Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 322; Azmi ÖZCAN, "Hindistan'da İngiliz Hâkimiyeti ve Ulemâni Tavrı", s.103.

²⁶ Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 322-326; Hafız Amir Ali, "Hindistan'da son Türk Sultan II. Bahadır Şah Zafer ve 1857 Bağımsızlık Savaşı", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, 2017), s. 8.

Hindistan'a gelerek Muhammed b. Tuğluk ile buluşmuş ve onun hâkimiyeti altında yaklaşık sekiz yıldır baş kadı olarak çalışmaktaydı.²⁷

Kültür, sanat ve edebiyat Halacîler'in, Hindistan'ın Delhi, Leknevî ve Mâlva Bölgeleri'nde hüküm sürdükleri sırada önem kazanmıştır. Tuğluklu sultanları ise sınırları genişletmeyi başarmıştır. Ancak 1398'de Timur'un istilası yüzünden Tuğluk hanedanı sona ermiştir. Timur Delhi'ye girerken binlerce Hindûyu katletmiş ve 5 gün boyunca Delhi'yi yağmalamıştır. Timur ardından Seyyid Hızır Han'ın elinde bulunan Mültan ve Lahor'a dokunmayarak Semerkant'a dönmüştür.²⁸ Mültan Valisi Seyyid Hızır Han Tuğluklular'ın yıkılmasından sonra Delhi'yi zaptıyla Delhi Sultanlığı'nda Seyyidler dönemi başladı. Bununla beraber bu devirde de çıkan iç karışıklıklar nedeniyle siyasi istikrar sağlanamadı. Sonunda Serhind Valisi Behlul-i Ludi'nin Delhi'yi ele geçirmesiyle Seyyidler ortadan kaldırarak Lûdiler hânedanı kurulmuş oldu. Seyyidler, Hindistan'da 36 yıl hâkimiyet kurabildiler.²⁹

Ancak Ludiler'in son sultanı İbrahim zamanında (1517-1526) çok sayıda iç karışıklık meydana geldi. Bundan istifade ederek Afganistan üzerinden Hindistan'a giren Babür Şah, I. Panipat Savaşı'nda İbrahim Ludi'yi mağlup ederek öldürdü. Böylece Delhi Sultanlığı sona ererken, Babürlü İmparatorluğu kurulmuş oldu (1526-1858).

Bu sırada XIV. yüzyılın ortasından itibaren Delhi Sultanlığı'ndan ayrılarak bağımsızlığını ilân edenlerden; Behmeni, Nizamşahi, Kutubşahi, Gucerat, Şarki ve Keşmir Sultanlıkları ve Vicayanagar Hindu Racalığı, Babürlüler öncesi Hindistan'da hüküm süren önemli devletler arasında yer almaktadır.³⁰

B. Babürlü Dönemi (1526-1857)

Babür Şah Babası tarafından Timur'un 5. kuşaktan torunuydu. Babası Ömer Şeyh Mirza'nın ölümünden sonra 1494'te Babürlü İmparatorluğu'nun kurucusu olan Babür (1526-1530), Fergana tahtına çıktı. Babür'ün annesi Kutlug Nigar Hatun ise Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın soyundan gelen Yunus Han'ın kızıydı.³¹ Askerî alanda güçlü olan Babür 21 Nisan

²⁷ Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 326-330; Golam Ahmad Mortaza, **Chepe Rakha İtihash**, s.77.

²⁸ Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 333-335; Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner İtihas**, s. 104.

²⁹ Haluk Kortel, "Seyyidler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 37, İstanbul, 2009, s. 77-78; Hafız Amir Ali, "Hindistan'da son Türk Sultan II. Bahadur Şah Zafer ve 1857 Bağımsızlık Savaşı", s.12.

³⁰ İqtidar Husain Siddiqui, "Ludiler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 27, İstanbul, 2003, s. 217-218; Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner İtihas**, s.143.

³¹ Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, 1991, s. 354-355; Hafız Amir Ali, "Hindistan'da son Türk Sultan II. Bahadur Şah Zafer ve 1857 Bağımsızlık Savaşı", s.14

1526 tarihinde I. Panipet Savaşı'nda Lüdilerin ve aynı anda Hindistan Delhi Sultanlığı'nın son sultanı olan İbrahim Lüdi'yı mağlup edip Hindistan'a hakim oldu. Bundan sonra giderek hâkimiyet alanını genişleten Bâbü'r kısa süre içerisinde Bengal'den Kandeher'a kadar uzanan bölgeleri zapt etmiştir. 1530'da Babür'ün ölümünden sonra ikinci sultan olarak oğlu Hümayun (1530-1540, 1555-1556) tahta çıkmıştır. Bu sırada Suriler'den Şir Şah Şûr (1540-1545), Hümayun'u 1539 yılında Çowşar Savaşı ve 1540'ta Kannauc Savaşı'nda mağlup edip Delhi'yi ele geçirdi. Hümayun Delhi'yi bırakıp Lahor'a gittiyse de orayı da boşaltmak zorunda kaldı. Hümayun kendisini Safevîler'e sığınarak güçlendirmeye çalıştı ve sonunda İranlı sultanın yardımıyla 1555'te daha önce kaybettiği Lahor, Delhi ve Agra'yı Suriler'den geri almayı başardı. Ancak kısa bir müddet sonra Hümayun bir kütüphanenin merdivenlerinden inerken öldüğü için oğlu Ekber Şah (1556-1605) onun yerine geçti.³² Ekber Şah kudretini arttırmak amacıyla bölgede güçlü bir pozisyonda bulunan Racputlar'la akrabalık kurarak Caypur Racası'nın kızıyla evlendi. Daha sonra Hindistan'ın tamamını hükümdarlığı altına almayı başaran Ekber Şah bu yüzden imparatorluğun gerçek kurucusu kabul edilir. Kendine has bir din anlayışı ile tartışmalara yol açan Ekber Şah ölünce yerine oğlu Cihangir (1605-1627) geçti. Cihangir, Safevîler ve Şeybanîler gibi müslüman komşu güçleriyle iyi ilişkiler geliştirdi. Bu sırada Portekizler ve ardından İngilizler bu toprakları ticari fırsat olarak gördükleri için Batı dünyası Hindistan ile ilgilenmeye başladı ve ticaret merkezleri kurarak mal alıp satmalarını sağladı. Cihangir'den sonra tahta çıkan Şah Cihan (1628-1658) önce iç düzeni sağlamış; ardından kuzeybatıda Kandeher dahil ülkenin sınırını Belh'e kadar ulaştırmıştır. Şah Cihan Dönemi Hint-Türk mimari gelişimi konusunda Hint tarihinde önem kazanan bir dönemdir. Delhi'de Cuma Cami ve Lal Kale dahil olmak üzere estetik ve sanat bakımından güzellik timsali olan Tac Mahal bu konuda dikkat çekmektedir.³³

1658'de tahta geçen Evrengzîb (1658-1707), iç kargaşaları çözmekle birlikte devleti genişletmekle ilgilendi. Babası tarafından 'Alemgîr' unvanı alan Evrengzîb Afganistan sınırlarında bulunan kabilelerin isyan hareketlerini çözmekle uğraştı ve uzun zaman sonra bunları halletti. 1690'da İstanbul'dan giden bir heyet dahil İslâm Dünyası'nın farklı yerlerinden Hindistan'a heyetlerin geldiği bilinmektedir.³⁴ Babürlülerin en parlak dönemini yaşadığı aynı zamanda samimi bir Müslüman olan Evrengzib 1707'de vefat etti. Hindistan'da adalet ve hak kelimeleri telaffuz edildiği zaman onun adı öne çıkmaktadır.

³² Erdoğın Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 356-357; Golam Ahmed Mortuza, **Chepe Rakha İtihash**, s.82.

³³ Erdoğın Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 358-362; Golam Ahmad Mortaza, **Chepe Rakha İtihash**, s.88.

³⁴ Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner Itihas**, s.225.

Evrengzib'in ölümüyle ortaya çıkan güçlerden dolayı merkezi hükümet bozuldu. Bu sırada çekişmelere galip gelerek tahta geçen Şah Alem (1707-1712) söz konusu problemleri çözmeyi başaramadı. Daha sonra İranlı sultan Nadir Şah, Babürlü sultanı Nasirüddin dönemi 1739 yılında Hindistan'a hamle yaparak 57 gün sonra Delhi'den İran'a gitmiştir.³⁵ Ardından Afgan Hâkimi Ahmed Şah Durrani Hindistan'ın bazı bölgelerini işgal etti. Böylece Hindistan'da Sihler ve Maratalarla Afganlar arasında güç mücadelesi başladı. Bu güçler arasında XVIII. yüzyıl Hindistan'ı tamamen paylaşılmış olduğu için oldukça zayıf durumda olan Babürlü hâkimiyeti sadece Hindistan'ın kuzey ve orta kısmında bulunmaktaydı. 18. y.y' da Güney Hindistan'ın merkeze uzak olması, siyasi karışıklıklar gibi nedenlerden dolayı burada çok sayıda prenslik (Müslüman, Hindu) kurulmuştu. Bu arada İngilizler siyasi ve iktisadi alanda yeni bir güç olarak bu durumdan istifade etmeyi bildiler. Böylece burada Avrupalıların yerleşmelerine imkan tanımış.

XV. yüzyılın sonlarında Avrupa güçlerinden Hindistan'a ilk defa Portekizler ulaştı. 1498'de Portekiz denizci Vasco da Gama Kalküta'ya vardı.³⁶ 1500'den itibaren Pedro Alvarez Cabrel bu bölgede ticaret yapmaya başladı. Diğer denizci Albuquerque 1510'da Hindistan'ın batı sahillerinde yer alan Goa Limanı'nı alıp bir koloni sağlamıştır.³⁷ Baharat ticaret alanına hâkim olan Portekizler kısa süre sonra Hıristiyanlaştırma politikasına girdiler ve böylece bu bölgede Portekizlerin yayılması öne çıktı. XVII. yüzyıl itibarıyla Hollandalı ve ardından İngiliz tacirler Hindistan alt kıtasına ilgi duydular. Bu sırada 31 Aralık 1600'de Kraliçe I. Elizabeth'in emriyle Doğu Hindistan Şirketi kurulmuştur.³⁸ Hollandalılar Hindistan'ın doğu kısmında bulunan adalarla ilgilenirken İngilizler, Cihangir Şah döneminde Hindistan'ın batısında yer alan Surat'ta Ticari Koloni kurma izni aldılar (1612). Bunu bir müddet sonra Bombay ve Madras' ta açtıkları merkezler izledi. Böylece İngilizler, Hindistan'da aracılar olmadan mal alım- satım yaparak büyük karlar elde etmeye başladılar. İngilizler XVII. yüzyılın ortasından itibaren ticari faaliyetleriyle ilgili menfaatlerini silah ile koruma teşebbüslerini karşılamak üzere Bombai, Madras ve Kalküta'da özgün ticaret merkezleri sağlamayı İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) başarmıştır. Bu sırada Hindistan'da Fransız-İngiliz rekabeti başladı. Bu rekabetten başarılı çıkarak

³⁵ Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 363; Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner İtihas**, s. 245-246.

³⁶ Herman Kulle, **Hindistan Tarihi**, Çev. Müfit Günay, İstanbul: İmge Kitabevi yayınları, 2001, s. 303-304; Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner İtihas**, s.285.

³⁷ Herman Kulle, **Hindistan Tarihi**, s. 304; Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner İtihas**, s.287.

³⁸ Herman Kulle, **Hindistan Tarihi**, s. 309-311; Ahmet Aydın, "Hanefi Mezhebine Hintli Bir Yorum: Frâiziyye Hareketi", s.459.

Hindistan'da Fransız gücünü ortadan kaldıran İngilizler, XVIII. yüzyılın ortasına gelindiğinde bölgede idarî ve siyasî alanda söz sahibi oldular. 1757'de Plassey Savaşı'ndan kazançlı çıkmakla birlikte daha sonra 1764'te Boksar Savaşı'nda da başardığı için ardından 1765'te Bengal divanî'nı³⁹ ele aldılar.⁴⁰ İngiliz Hükümeti tarafından Hindistan Genel Valisi olarak atanan Warren Hastings (1773-1785) döneminde daha gelişmeler görünmektedir. Daha önce Hindistan'ın farklı yerlerinde ortaya çıkan küçük devletler aralarında cereyan eden rekabetten faydalanarak İngilizler hakimiyet alanlarını daha da genişletmeyi başarabildiler. Bir taraftan Haydarabad Müslüman Nizamlığı İngilizlerin himayesinde bulunmuş; diğer taraftan Mohişur'un hükümdarı Tipu Sultanı 1799'da İngilizler tarafından mağlup edilerek ortadan kaldırıldı. O güne kadar kuzey ve orta Hindistan'da hâkimiyeti süren İngilizler XIX. yüzyılın başında Hindistan'ın kuzeyine yaklaşarak Maratalar, Sihler ve Racputlar'la farklı anlaşmalar yapmış ve Hindistan alt kıtasının büyük bölümünü kontrol altına almışlardır. Ardından Keşmir, Sind, Peşvar, Asam gibi önemli bölgelerin de elde edilmesiyle Hindistan alt kıtasında İngiliz hâkimiyeti gerçekleşmiştir.

İngilizlerin kontrol altında bulunduğundan dolayı Hindistan Müslümanların dinî, siyasî ve sosyal hayatına biraz değişiklik gelmiştir. Babürlü padişah Evrengzîb'in vefatından sonra tüm Hindistan Müslümanlar uzun zamandır onların ahlakî, gelişimi ve geleceği hakkında düşünen bir lidere ihtiyaç duymuştur. İslam tarihinde her akım için bir görüş önemlidir ve her görüş arkasında bir lider görülmektedir. Hindistan Müslümanların ahlakî ve dinî görüşlerini düzeltmeye çaba gösterenlerden Şah Veliyullah Dihlevî (1703-1762) öne çıkmaktadır.

II. XVIII-XIX. Yüzyılda Hindistan'da Ortaya Çıkan Dinî Hareketler

A. Şah Veliyullah Dehlevî

Şah Veliyullah 1703 yılında Delhi'de asil bir Müslüman ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi.⁴¹ Babası Şah Abdur Rahim ve dedesi Şah Vecihüddin, Evrengzîb dönemi'nin önemli alimleri olarak şöhret bulmuşlar, hatta her ikisi de el-Fetâva'l-Âlemgîriyye'yi

³⁹ Herman Kulle, **Hindistan Tarihi**, s. 312; Babürlü döneminde Bengal bölgesi bir imparatora ait bir şube idi. Babürlü İmparatorluğun eyaletlerini şube denmekteydi. Şubenin hükümdarı şubedar denir; Şubedar yerinde son birkaç yıl Nebbâb adı kullaanılmıştır. Bir şube Şubedarî ve Divanî idare sistemleriyle sürdürmekteydi. Vergi, toprak ile ilgili ve Mal-mülkiyete ait işlemler Divanî bölümü altında oluyordu.

⁴⁰ Herman Kulle, **Hindistan Tarihi**, 327-328, 331-336; Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner İtihas**, s. 304.

⁴¹ Mohammad Abdul Mannan, **Şah Waliyullah Dehlovi o Jamaluddin Afgani**, Dakka: Kamiyab Prokaşon Limited, 2007, s. 15.

hazırlayan heyette yer almışlardır.⁴² İkinci halife Hz. Ömer'in soyundan gelen Şah Veliyullah Dehlevî babası Şah Abdur Rahim'in yanında ilköğrenimini görmüş, iyi bir şekilde Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Hocası Âdem Binnori vasıtasıyla İmam Rabbani Şeyh Ahmed Serhindi (ö.1624) Müceddidi Elfi Sani'nin (1624) düşüncelerinden etkilenen Şah Veliyullah Dehlevi (1703-1762) babası Mevlâna Şah Abdur Rahim'in (ö.1719) kurmuş olduğu medresede on iki yıl öğretmenlik yapmıştır. 1730 yılında çıktığı hac yolculuğunun ardından üç yıl sonra memleketine dönmüştür.

Şah Veliyullah, Evrengzîb'den sonra Hintli Müslümanlar arasında yayılan kargaşaların ve Hindistan'a yönelik ortaya çıkan İngiliz sömürgecilik hareketlerinin sebebinin Müslümanların manevî ve ahlaki yönden bozulması olduğunu düşünmüştür. İslâm hakkında pek çok şey okuduktan sonra bu süreçten çıkışın İslâmî esaslar üzerine kurulu bir devletle olacağını düşünen Dehlevî'ye göre kaliteli ve namuslu olmadan sadece maddî güç ile İslâmî bir devlet kurmak mümkün değildir. Şayet bu şartlar olmadan bir İslâm devleti kurulursa da bu devletin kalıcı olması imkansızdır. İslâm devletini yönetmek için sağlam ve doğru bir İslâmî ilim ve ahlaklı liderler şarttır. Ancak insanların farklı dinlerle iç içe yaşamaları sebebiyle toplumda çeşitli hurafeler yayılmıştı ve öncelikli olarak yapılması gereken dinî düşüncede yenilik yapmak ve İslâm'ı bidatlardan arındırmaktır. .

Kuran'ı iyice anlamak için bilinmesi gereken prensipleri anlatmak amacıyla *el-Fevzû'l Kebîr*'i kaleme almıştır.⁴³ Onun yazdığı kitaplardan *Hüccatullahi'l Bâliga* öne çıkmaktadır. Şah Veliyullah, her asırda İctihadın farz-i kifaye olduğuna inanmaktadır. İlk olarak Kuran'ı halkın kullandığı ve aynı zamanda resmî dili olan Farsçaya tercüme ettiğinden dolayı bir grubun karşı çıkmasına rağmen komşu dillerde de Kuranın tercümeleri yapılmıştır.⁴⁴

Hindistan alt kıtasında cereyan eden siyâsî olaylar da Şah Veliyullah'ın dikkatini çekmiştir. Şah Veliyullah Müslümanlara saldıran Sih ve Maratalar'a⁴⁵ karşı Afganistan'daki Durrani İmparatorun kuucusu Ahmed Şah Abdalî (1722-1772)'nin yardımı istemiştir. Delhi'deki yönetimin zayıflığı ve Şah Veliyullah'ın daveti üzerine Ahmed Şah Abdalî 1747'den 1761'e kadar Maratalar üzerine on sefer düzenlemiştir. Nadir Şah'ın Delhi'yi işgali

⁴² Mehmet ERDOĞAN, “Şah Veliyullah”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, s. 260.

⁴³ M. Sait Özervarlı, “Şah Veliyullah (Düşüncesi)”, **TDV Ansiklopedisi**, C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, s.262.

⁴⁴ Mohammad Abdul Mannan, **Şah Waliyullah Dehlovi o Jamaluddin Afgani**, s. 19.

⁴⁵ Maratalar Hindistanda son Hindü İmparator olarak bilinmektedir. Kurucusu Şibacidir. 17. Yüzyıldan itibaren 19. Yüzyılın ilk çeyreğe kadar (1674-1818) Hindistan'ın çoğu yerde Maratalar bulunmaktaydı. Babürlü hükümdar Evrengzib'in ölümünden sonra Maratalar güçlü olmaya başlamıştır. 1818 yılında İngiliz-Marata savaşında Maratalar İngilizlere karşı mağlup olmuşlardır.

sonrası Babür Devleti Çöküş Dönemine girdi (1739). Merkeze bağlı Hindu ve Müslüman idareciler birer birer siyasi ve mali bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunlardan en güçlüsü Hindu olan Marathalardı. Dindaşları olan Kuzey Hindistanlı Racput ve Jatları da yanlarına alarak Babür Devleti başta olmak üzere bölgedeki bütün Müslüman yönetimlere darbe vurmak için askeri seferler yaptılar (Bengal, Pencap, Delhi vb). Veliyullah Dehlevi bu oyunu bozmak için; Sünni- Şii bütün Müslümanların aralarındaki çekişmelere son vermesini ve ortak düşman Marathalara karşı ittifaklarını sağladı. Ayrıca Afganistan kralı Ahmed Şah Abdali'yi de bu Müslüman İttifaka kattı. Böylece Müslümanların Panipat'ta (Delhi yakınlarında) Marathaları yenmesinin önünü açtı (1761). Panipat Zaferi, Müslümanların Babürlü devleti'nin ömrünü 100 Yıl uzattı.

B. Şah Abdulaziz'in Hindistan'ı Darül Harp ilan etmesi

Şah Veliyullah'ın vefatı üzerine büyük oğlu Şah Abdül Aziz (1746-1823) ve Şah Abdul Kadir babasının gösterdiği yola çıkmıştır. Şah Abdul Aziz, babasının düşüncelerini Hindistan Müslümanları arasında yaymaya başladı. Şah Abdul Aziz, İslam hakimiyetinin oldukça zayıflaması nedeniyle 1803 yılında ilk olarak Hindistan'ı Darül harp sayan bir fetvâ verdi.⁴⁶ Uzun zamandır İngiliz hâkimiyeti altındaki Müslümanların dinî ve sosyal statülerinin ne olacağı tartışması devam ediyordu. Şah Abdul Aziz bizzat ilk olarak bu konuda bir cesaret gösterdi. Ona göre Cihad yaparak İslâmî bir devlet kurulmalı. Başarılı olunmazsa buradan hicret edilmelidir. Onun bu ilanı Müslümanların manevî hayatlarında bir uyanışa vesile oldu. Şah Abdul Aziz'in başlattığı düşünce hareketine genellikle "Tergib-i Muhammediye" denmektedir. Hurafeleri kaldırmak amacıyla başlatılan bu hareket zamanla cihada yönelik düşünceler de oluşmuştur. Bu hareketin lideri ise Seyyid Ahmed Birelvî'dir.

C. Seyyid Ahmed Birelvî ve Tarikat-i Muhammadiyye

Şah Abdüaziz'in talebesi olan Seyyid Ahmed Birelvî (ö. 1831), Hindistan boyunca İngiliz hâkimiyetini sarsan bir hareket oluşturmuştur. Seyyid Ahmed Birelvî, 1786 yılında günümüzde Uttar Pradeş eyaletinin Ray Birelvî bölgesinde İmam Hasan'ın soyundan 34. Kuşak torunu olarak dünyaya geldi.⁴⁷ Evine yakın bir mektepte ilköğrenimini gördükten sonra

⁴⁶ Mohammad Abdul Mannan, **Şah Waliyullah Dehlovi o Jamaluddin Afgani**, s. 250.

⁴⁷Muhammed Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shasaner İtihas**, s.350.

kendisi Delhi’de Şah Abdul Aziz ve Şah Abdülkadir’den tahsil gördü (1807-1809). Ray Birelvî’ye dönerek orada evlenmiş; iki yıl sonra Tonk’ın Nevvâb’ı Amir Han Pindari’nin ordusuna katılmıştır. 1817’de Amir Han’ın ordusunu bırakıp yeniden Delhi’ye dönerek Müslümanlar arasında ihya hareketi başlatmayı düşünmüştür. Şah Abdul Aziz’ın yeğeni Şah İsmail Dehlevi (1779-1831) ve damadı Abdulhay de Hindistan’ın Müslümanların şartlarına esasen bu hareketin zorunlu olduğunu anlamışlardır. Seyyid’in kişiliğine hayran oldukları için çok geçmeden onlar Seyyid Ahmed’e destekçi oldular. Böylece Seyyid Ahmed’in saygınlığı artmıştır. O güne kadar bu hareketin gayesi Hindistan Müslümanlarını bütün hurafelerden ve gayri-Müslim geleneklerinden arındırarak İslâm’ı asıl şekline getirmektir. Bu amaçla Seyyid Ahmed Birelvî Hindistan’ın farklı yerlerinde toplantılar yaparak çok sayıda Müslümanı bu harekete katmayı başarmıştır. Şah Veliyyullah’ın düşüncelerinden Şah Abdul Aziz vasıtasıyla etkilenen Seyyid Ahmed Birelvî 1818-1820 arasında Mücahidun hareketini başlatmıştır. 1821’de Seyyid Ahmed Bengal’a bağlı Kalküta’ya geldiğinde Müslümanlar tarafından kutlamayla karşılandı ve hareketine Bengal’deki birçok Müslüman katılarak ve hareket için maddî yardım sağlamaya başladılar. Seyyid Ahmed üç ay Kalküta’da kaldıktan sonra Mekke’ye giderek hacetmiş ve 1824 yılında memleketine dönmüştür.⁴⁸ Seyyid Ahmed, Hanefî mezhebine müntesip olmasına rağmen Mekke’ye gittikten sonra mezhepleri taklit etmekten ziyade gayri mukallit olmaya tercih etmiştir. Ancak Hocası Şah Abdul Aziz gibi o da Hindistan’ı ‘Darül harp’ saymaya da devam etmiştir.

Seyyid Ahmed taraftarlarından dört kişiyi halife ve bir de bunlara başkan seçmiştir. Bunlar Mevlâna Vilayet Ali, Mevlâna İnyet Ali, Muharrem Ali ve Ferhat Hosendir. Onların başkanı olarak da Şah Muhammed Hosen seçilmiştir.⁴⁹ Bu halifeler ve diğer liderden İnyet Ali, Kerâmet Ali ve Jeynul Abedin’in merkezi Doğu Bengal (Bangladeş) idi; Mevlâna Vilayet Ali de Doğu Bengal’a seyahatler yapmaktaydı. Mevlâna Vilayet Ali ve Mevlâ Kerâmet Ali, Şah Veliyyullah’ın oğlu Şah Abdulaziz’in doğrudan talebesiydi.

Ondan sonra tam iki yıl boyunca savaş hazırlıkları için Hindistan’ın tamamını ziyaret etmiştir. Daha sonra Seyyid Ahmed Birelvi günümüzde Pakistan sınırları içinde bulunan Hayber pakhtunwa eyaletine geçerek hazırlıkları başladı (1826). 1826’de Seyyid 500-600 civarındaki mücahidle Sihlere karşı cihad ilan etmiştir. Ertesi yıl bu cihadın lideri olarak Seyyid Ahmed emîrü’l mü’minîn (İmam) seçilmiştir.⁵⁰ Hindistan’ın farklı yerlerinden gelen

⁴⁸ Anisuzzaman, **Muslim Manas o Bangla Sahitiya**, Dakka, Charulipi Prokashon, 2012, s.59.

⁴⁹ Şah Muhammed Hösen, Doğu Bengal’a (Bangladeş) bağlı ‘Pabna’ adında ilin vatandaşı idi.

⁵⁰ M. Naeem Qureshi, “Tarikat-ı Muhammediyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, s.106.

gönüllü ekibin sayısı da yaklaşık 100 bine ulaşmıştır. 1830'da Seyyid bir hâkimiyet sağlasa da 1831 yılında oluşan Balakot Savaşı'nda sağ kolu olarak tanınan şah İsmail ile şehit düşmüşlerdir. Tarihçiler Sihlerin, Seyyid Ahmed'in bedenini yaktıklarını düşünmektedir.⁵¹ Vefatından sonra taraftarları birkaç gruba bölünmüştür. Yirmi yıl sonra 1857 yılında Hindistan büyük ayaklanmasında da onun birçok taraftarı şehit düşmüştür.

Seyyid Ahmed Birelvî'nin başlattığı bu hareket "Hint Vehhâbî" hareketi adıyla bilinmektedir. Arabistan'da başlatılan Vehhâbî hareketi ile benzerliğinden dolayı harekete bu isim verilmiştir. Ancak hareketin liderleri ise bu hareketi "Tarikat-i Muhammediye" olarak adlandırmaktadırlar. Vehhâbî hareketinin kurucusu Muhammed b. Abdul Vehhâb (1703-1792) 1703 yılında Arap yarım adasındaki Necd bölgesinde doğmuştur.⁵² Muhammed b. Abdul Vehhâb'ın (1703-1792) başlattığı hareketin gayesi olarak İslâm'a yabancı kaynaklardan ilave edilen geleneklerinden asıl İslâm'a dönüşmesini söylenmektedir. Suud oğlu Abdul Aziz'in 1802-03 yılında Mekke'yi işgal ettikten sonra yayımladığı el ilanında Vehhâbîlik hareketinin prensipleri bulunmaktadır. Bu prensipler şöyle sıralanabilir:

- Allah'ın tevhidine tamamen iman etmeli ve şirke düşmemeli,
- İslâm'ın beş şartını yerine getirmeli.
- Hz. Peygamber'i insan olarak ikrar etmeli ve bütün insanıyet için gönderildiğine inanmalı
- Pîr ve mezar kültürünü ortadan kaldırmalı
- Görkemli merasimler bırakılmalı

Şah Veliyullah Dehlevî Medine'de uzun yıllar ilim tahsilinde bulunmuştur. Dehlevî'nin hocaları ferdî ictihadda önem veren, İbn Arabî'nin Vahdet-i Vücut teroisini reddetmekle beraber Gazzali'ye yakın bir tasvvuf anlayışına sahiplerdi. Şah Veliyullah Dehlevî de aynı ulema geleniğini takip etti.⁵³ Şah Veliyullah Dehlevî bazı kavramları Kuran ve Sunnet açısından yeniden yorumladı. Müslümanları şirk ve bidatler hususunda uyardı (İstiane, Tevessül, Rabıta, Uzlet, Beşik Şeyhleri ölü velilerden meded, Hızır, Kutub, vahdet-i Vücut).

54

⁵¹ Anisuzzaman, **Muslim Manas o Bangla Sahitiya**, s.60.

⁵² Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbîlik", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, s. 611.

⁵³ Jon Obert Voll, **İslam Süreklilik ve Değişim**, Çev. Cemil Aydın ve Cengiz Şişman, İstanbul,: Yöneliş Yayınları, 1991, s. 100-101.

⁵⁴ Muhammed Salih Ekinci, **Müceddid Şah Veliyullah Dehlevî ; Tasavvuf Anlayışı Islahat çalışmaları**, İstanbul: Ravza Yayınları, 2006, s. 82-108.

Şah Veliyyullah'ın amacı da karıştırılmış hale gelen Müslüman toplumun tasfiye edilmesidir. Ancak bu iki düşünce yakın zamanlarda geliştiği için Veliyyullah'ın Vehhâbîlikten etkilenmesi pek mümkün değildir. Ayrıca düşünceleri arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Vehhâbîlerle mukayese edildiğinde Veliyyullah daha ılımlı, affedici ve orijinal biriydi. Seyyid Ahmed'in başlattığı hareket de Şah Veliyyullah'ın düşüncelerinden kaynaklanmıştır. Bir grup araştırmacı Seyyid Ahmed'in Vehhâbîliğe müntesip olduğunu iddia ederken bazıları ise onun vehhâbî olduğunu reddetmektedir. Veliyyullah'ın düşünceleriyle Vehhâbîlik arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar bulunmaktadır. Ebu Tahir b. İbrahim Kurani (1670-1732) hem Şah Veliyyullah Dehlevî'nin hem de Muhammed b. Abdulvehhab'ın Hadis hocası Muhammed Hayyat Sindi (ö. 1749)'nin hocasıydı. Ayrıca hem Dehlevî hem de Abdulvehhab Medine ulemasından uzun yıllar ilim tahsil etmiştir. Bu nedenle bazı fikirlerinde bezerlikler bulunması doğaldır.⁵⁵ Bu konuda Seyyid Ahmed hakkında bütün bu açıklamaların sonucu şöyle olabilir, Veliyyullah'ın düşünceleri altında büyümesine rağmen Hicaz'da ikamet ettiği sürede Vehhâbîler'den çok az ölçüde etkilenmiş olabilir.

Seyyid Ahmed'in ilkeleri Şah İsmâil Şehit tarafından yazılan "*Sirat-ül Müstakim*" adlı kitapta bir araya getirilmiştir. Bu kitap Seyyid Ahmed Mekke'ye seyahat etmeden önce yazılmıştır. Bu kitapta Hindistan'da bulunan Müslümanlar arasında yayılmış olan İslâm'a aykırı hurafelerden bahsedilmiştir. Bu kitapta Müslümanlar; pîrlere aşırı hürmet göstermek, kabirlere mum dikmek, astrolojik yorumlarına inanmak, soya göre büyüklenmek, Hinduların bazı tanrılarına tapınmak, Muharrem ayı merasimlerine katılmak gibi hurafelerden men edilmiştir.⁵⁶ Ayrıca ölüm törenlerinde fazla masraf yapılması yasaklanmıştır. Dul kadınların evlenmesi için katı kurallar da bu kitapta bulunmaktadır. "Hidayetul Müminin" adlı kitap da o günlerde Hinduizm'e ait kutsal yerler olan Goya, Kaşi ve Mothura gibi Makhonpur, Boraikh ve Ecmîr gibi yerlerin Müslümanlar tarafından ziyaret edilmesi yasaklanmıştır. İsmail Şehid Dehlevî (1831) tarafından yazılan *Takviyetü'l-îmân* adlı eserinde Kur'an ve sünnete aykırı

⁵⁵ Ömer Yılmaz, **İbrahim Kurani; Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005, s. 450-451.

⁵⁶ Şii müslümanlar tarafından her yıl Muharrem ayın 10. Gün Taziye denen bir adet uygulanıyor. Kerbala savaşında şehit düşen İmam Huseyin'in kabirinin refleksi taşınarak bir tören çıkılıyor. Bu adetin Irak ve İran'dan Bengal bölgesine geldiği zaman belli değilse de Babürlü Hint-Türk imparatorluğunda Bengal şubenin şubedar olan süren Şah Şuca (1639-1659) döneminde Şiiilerin etkisi artırıldığını bilinmektedir. Büyük ihtimal bu dönemde Taziye töreninin başlatıldığı olmuştur. Dakka'da Huseynî Dalan (Sarayı) isimli bir sarayı da Şah Şuca döneminde Seyyid Mir Murat tarafından yapılmıştır. Nevvâb Solimullah'ın himayesinde bulunan ve ahşap ve gümüş ile yapılan büyük bir taziye bu sarayın önünde bulunmaktadır. Taziye töreninde şunlar görünmektedir:

1. Hz. Hüseyin'in mezarının refleksi taşımak; Bu refleksi ahşap, kağıt, altın, gümüş veya mermer taş ile yapılır.
2. Üzülme, kendi ciğere vurmak ve kamçı ile vurulur.
3. Törenin ön tarafta bayrak taşıyan ekibi ve ardından enstrümanlar çalanlar ve sonrasında sopa ve kılıç taşıyanları onları hareket yaptırarak devam ediyorlar.
4. Matem şarkıları da söyleniyor.

emirlerin, mevlâna, başkan veya bakanlardan gelmiş olsa bile yerine getirilmemesi konusunda uyarı yapılmıştır.

Seyyid Ahmed Birelvî şahsî hayatında bu prensipleri yerine getirmiştir. Yaşadığı ikiolay bu noktada dikkat çekmektedir. Asıl adı Golam Muhammed⁵⁷ idi. Ancak bu isim İslâm adetlerine aykırı olduğundan dolayı ismini değiştirmiştir.⁵⁸ Dul kadınlar ile evlenmek meşru olmasına rağmen Hindistan toplumunda garip karşılanmaktaydı. Bu bakış açısını ortadan kaldırmak amacıyla Seyyid Ahmed akrabası olan bir dul kadınla evlenmiştir.

Seyyid Ahmed öldüğü Balakot savaşında (1831) onun sağ kolu olarak tanınan Şah İsmail ve Abdulhay de şehit düştüler. Daha sonra Seyyid'in taraftarları arasında kargaşa başladı. Sihlerle yaptığı savaşta şehit düşerler arasında Mevlâna İnyet Ali ve Mevlâna Vilayet Ali öne çıktılar. Baştan Seyyid Ahmed Birelvî hareketin eylemler tespit ediyordu ve taraftarları onları sağlamaktaydı. Daha önce Sihler idaresi altına olan Pencap'taki Müslümanları kurtarmak için savaşa çıktıysa da İngilizlere karşı Seyyid Ahmed'in planları yoktu. Ancak onun ölümünden sonra halifeleri strateji değiştirerek İngilizlere karşı çıktılar. Seyyid Ahmed'in taraftarlarının bir kısmı şiiilikteki Mehdi gibi onun ölmeyip sonradan yeniden ortaya çıkacağına inanıyorlardı. Bu düşüncesiyle 1847-1851 arasında bu hareket Bengal'den Pencap'a kadar yabancı hâkimiyete karşı çıktılar. Seyyid'in öldüğüne kanaat getiren Ceynul Abidin sağ kalması yalan bir bilgi olduğunu farkında olup Ceynul Abedin bu liderlerden ayrıldı.

Vilayet Ali ölünce İnyet Ali hareketin tek lideri olarak İngiliz hâkimiyetine karşı çıkmıştır. 1851'de onların Pencap'ta İngiliz işgaline karşı savaş planladığını fark eden İngilizler gerekli tedbirleri almışlardır. İnyet Ali'nin 1857'den önce öldüğü bilinmektedir. İngiliz hükümeti hareketin diğer liderlerini de hapsedmişlerdir.

D. Cihad Hareketi ve Titumir

Seyyid Ahmed Birelvî'nin başlattığı bu ihya hareketi ve bu hareketten kaynaklanan faaliyetler Bangladeş'te büyük destek bulmuştur. Bengalli Müslümanlar arasında bu hareketin yayılması üzerine bir yazar şöyle der:

⁵⁷ Frasca izafet şeklinde Golam e Muhammed' Muhammed'in Golamı anlamında olduğundan dolayı İman'a aykırı olabilir.

⁵⁸ Anisuzzaman, **Muslim Manas o Bangla Sahitiya**, s.61.

“Bengal Müslümanları diğer Hint Müslümanlarından farklı olarak uzun süre İngiliz hakimiyetinde yaşadıkları için ilk zamanlarda Tarikat-i Muhammafiye’ye fazla ilgi göstermediler. Ancak daha sonra Bengal’den bu harekete büyük katılımlar oldu.”⁵⁹

Tarikat-i Muhammadiye hareketinin Bengal’den maddi ve manevî destek bulmasıyla beraber burada iki müstakil hareket oluşturuldu. Bunlardan biri Doğu Bengal’de Hacı Şerîatullah’ın başlattığı Ferâiziyye hareketi diğeri ise Batı Bengal’de Titumir’in başlattığı Cihad hareketidir.

Batı Bengal’i merkez alan cihad hareketin kurucusu Mir Nisar Ali Titumir 1782 yılında Çobbiş Porgona ilinin Haydarpur köyünde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1814 yılında Titumir Kalküta’da profesyonel bir jimnastikçi idi. Daha sonra Titumir, Nodya ilinin bir zemindârın⁶⁰ yanında onun sopalı muhafızı olarak görev yapmaya başladı ve bir çatışmada suçlu tutularak hapiste atıldı. Hapishaneden tahliye edildikten sonra Delhi’den bir arkadaşıyla birlikte hacca gitti. Mekke’de kaldığı sırada Seyyid Ahmed Birelvî ile tanışarak onun müridi oldu. Titumir 1829 yılında memleketine dönerek Fakir Miskin Şah adlı biriyle beraber dinî ıslahat çalışmalarına başlamıştır. Tarikatlara bağlanmanın şeyhlere intisab etmenin kabir üzerinde türbe inşasının ölüyle tevessül ‘Muharrem Merasimlerinin İslam’a aykırı olduğunu ilan etti. Pîr’e bağlı olmanın, mezar oluşturmanın, ölen kişiden bir şey istemenin ve Muharrem ayı merasimlerine katılmanın Müslümanlar için dine aykırı olduğunu ilan etti. Sakallı olmak Titumir’in taraftarların özelliği idi. Titumir’in önderliğinde Rayotlar⁶¹ birleşiyor görünce zemindârlar bu birliği kopmaya çalıştı. Taraguniya zemindârı Ram Narayan, Purî zemindârı Krishnodeb Ray ve diğer zemindârlar bazı kararlar aldılar. Buna göre;⁶²

1. Rayotlardan sakal bırakan kimse sakal vergisi vermek zorundadır. Sakal bırakan kişi iki buçuk taka⁶³ vermeli. Bir de bıyık kesilirse de 5 kuruş vermelidir.
2. Mescit inşa edilirken; tuğlalı olursa bin taka ve tuğlasız olursa 500 taka vergi olarak zemindâra vermelidir.
3. Baba-dede tarafından konulan ismi değiştirerek Arap/Vehhâbî isim konulursa da her isim için 50 taka vergi vermelidir.
4. İneği kesen kimsenin sağ eli kesilecektir.
5. Eğer Titumir’u kimse korursa o evden ev sahipleri de kovulacak.

⁵⁹ Anisuzzaman, **Muslim Manas o Bangla Sahitiya**, s.63.

⁶⁰ Zemindâr büyük toprak sahibi demektir.

⁶¹ Babürlü ve İngiliz sömürge döneminde Bengal çiftçi sınıfı anlatmak için Rayot terimi kullanılıyordu. Geniş anlamda halk cemiyeti anlamına da geliyordu.

⁶² Abbas Ali Khan, **Banglar Musolmander İtihash**, 7. Basım, Dakka: Bangladesh Islamic Centre, 2011, s. 219

⁶³ Bangladeşin para birimi taka’dır. Günümüzde 1 taka = 0.083 lira’dır.

Sorforajpur'un Rayotlar öncelikle sakal vergisini vermek istemediği için zemindârlar onları dövdürdü. Çatışma sırasında bir mescit yanmıştır. Müslüman Rayotlar (Çiftçiler) Karakola giderek şikâyet etmesine rağmen haklarını alamamışlardır. Daha sonra karakoldan mahkemeye ve ardından Kalküta'nın vekiline de şikâyetçi olmaya başarılı olamadığından dolayı bizzat kendiler çözmeye karar aldı ve iki kere saldırarak zemindârları mağlup etti. Arka arkaya iki çatışmada galip gelerek öz güvenleri arttı. Dolayısıyla onlar İngiliz hâkimiyetine son vereceklerini ve burada Müslüman iktidarı yeniden kuracaklarını ilan ettiler. Bu sırada onlar bir Nilkuthi (çivit merkezi)⁶⁴ saldırarak onun müdürünü esir tuttu. Bu arada Titumir Batı Bengal'in Narikel Bariya bölgesinde bir 'Başer Kella'⁶⁵ (Bambu kalesi) kurdu. 1831 yılının Kasım ayında İngiliz istilasında top ateşi kullanıldığı için Titumir ve taraftarları bambu Kalesi'ni savunmuş ancak modern silahlara karşı başarılı olamamışlardır. Savaşta Titumir ve birçok taraftarları şehit düştü ve baş kumandan Golam Masum dahil herkes esir tutulmuştur. Mahkemede görülen dava sonucunda Golam Masum idam edilmiş, 11 kişiye müebbet hapis cezası ve diğer 128 kişiye çeşitli hapis cezaları verilmiştir.⁶⁶

Titumir'in başlattığı İslami hareket Rayotları birleştireceği ve ekonomik çıkarları zarar göreceği endişesiyle zemindârlar onu susturmaya çalışmışlardır. Genellikle Rayotların⁶⁷ Müslüman, zemindârların ise Hindû olması bu olayı dinî bir meseleye dönüştürmüştür. Aynı anda Titumir'in bir Hindû zemindâr'ın himayesinde bulunması da hareketini güçlendirmiştir. Bu zemindârın müsamahakar tavrı Rayotların organizasyonuna destek olmuştur.

E. Sipahi Ayaklanması

Sipahi ayaklanması İngiliz kraliyeti adına Hindistan'a yöneten Doğu Hindistan şirketi bünyesinde görev yapan Müslüman ve Hindu askerler tarafından çıkartılmıştır (1857). Sipahi Ayaklanması Hindistan alt kıtasında büyük bir öneme sahiptir. Bu ayaklanmaya "ilk kurtuluş savaşı", "Müslümanların son ihya teşebbüsü" ve "Hindistan büyük ayaklanması" adları da verilmektedir. 1857 yılında oluşan bu ayaklanmanın sebebi ise İngilizlerin ürettiği ve Sipahilere kullanmaları üzere verdikleri yeni mermi kovanlarıdır. Bu mermi kovanların İslâm'a göre necis kabul edilen domuzdan ve Hindûizm'de kutsal kabul edilen ineğin

⁶⁴ İngiliz sömürge döneminde Bengal'de birekaç Nilkuthi kurularak çivit ticareti yapılıyordu. Bu merkezlerden birini ana merkez olarak sayılıyordu. Buundan diğer merkezlerin birer müdür ve yardımcı müdürü seçiliyordu. Onlar İngilizlerden oluyordu. Sonraki personeller bengalli veya İngilizlerden oluyordu. Birer Nilkuthi'in bir sopalı ekibi oluyordu. Çiftçiler bu sopalı adamlardan nefret ediyordu.

⁶⁵ Başer Kella Bengal tarihinde yer alan oldukça önemli bir kaledir. Bu Başer Kella kelimesi zulmüne karşı protesto'nun bir sembolüdür.

⁶⁶ Anisuzzaman, **Muslim Manas o Bangla Sahitiya**, s. 68.

⁶⁷ Zemindarların yanında işçi veya icaracı olarak çalışan çiftçilere Bengal'de Rayot demiştir.

içyağından oluşturulduğuna dair bir söylenti vardı. Daha sonra bu söylentinin gerçeği yansıttığı anlaşılmıştır. Bu yüzden sipahiler bunun İngilizlerin Hristiyanlaştırma planı olduğunu düşünmektedirler. Bu ayaklanma daha önce başlatılan İslami hareketlerin kontrolü dışında idi. Merkezi bir idare olmadığı bu hareket, sipahiler tarafından başlatılmış ve daha sonra farklı din ve düşünceye bağlı birçok insan kendi isteğiyle katılmıştır. Taraftarların bazıları yağmaladıysa da gerçek cihat amaçlı Müslümanlar tarafından bunu yapıldığı hakkında kanat bulunmamaktadır. Bu Müslümanlardan Bengalli Müslümanlar özellikle Ferâizîler öne çıkmaktadır.

Seyyid Ahmed Han bu ayaklanmanın sebeplerini şöyle açıklamaktadır.⁶⁸

- İngilizlerin hem Müslümanları hem de Hindûları Hristiyanlaştırma çabaları fark edilmiştir. Çünkü kurşunu çıkarmak için mermi kovanının diş ile ısırarak açılması gerekir. 1837’de yaşanan kıtlık sebebiyle hâkimiyetin çok sayıda yetim çocukları yetiştirmek için Hristiyan misyonerlere verdikleri için İngilizler hakkında bu şikâyet yayıldı. Bunun için misyonerler de sorumludur özellikle Edmond’un Doğu Hindistan Şirketin yöneticilere yazdığı bir mektup “Artık Hindistan’ın insanları Hristiyan yaptırmak zamanı geldi” diye açıklanmıştır. 1854 yılında uygulandığı bir kurala göre bütün misyoner okulun devletten maddî destek aldığı için kısa süre içerisinde bir sürü misyoner okul kurulmuş; devlet personeller bu okulları ziyaret ederek İncil okumaya teşvik etmekle Hristiyanlığa bağlı sorulara cevap verebilen öğrencilere ödül vermeye başladı. Sadece köylü mekteplerde Urduca okutuyordu ve Arapça ile Farsça da müfredattan silindi.
- Kendi dini bırakanlara mirası mal-mülk verilmeli diye 1850’de tespit edilen bir kural ilan edildi. Bu kural Hristiyan dine bağlı olmaya teşvik etmek anlamına gelmektedir.
- Doğu Hindistan Şirketi hâkimiyeti La-Haraç⁶⁹ toprak sistemi iptal etmektedir.
- Yabancı ürünleri getirerek yerli sanayi tahrip edilmiştir.
- Müslümanların idari makamlarından uzaklaştırılması ve hâkimiyette katılma imkânı alamadığı.
- Hinduizm’de dul kadınlar ile evlenmek yasaktı. Dul kadınlar ile evliliğin yeniden sağlanması dahil buna benzer diğer bazı sebepler Hindûlar arasında da ayaklanmaya neden oldu.

⁶⁸ Abbas Ali Khan, **Banglar Musolmander İtihash**, s. 290.

⁶⁹ Delhi Sultanlığı ve Babürlü İmparatorluğu döneminde devlet tarafından vergisiz bırakılan bir sürü kutsal topraklar ve hayret yapmaya ait vakıflar’ı La-haraç denmektedir.

İlk olarak 1857 yılının Ocak ayında Bengal'ın Berakpûr askeri konağında bu mermi kovanı meselesi üzerine isyan çıktı. 26 Şubat'ta Bahrampûr askeri konağı da yeni mermi kovanlarına karşı çıkınca komutanı onları bu mermi kullanmasa Çin ve Rangon'a (Myanmar'ın başkentiydi) sürgüne gönderecek diye uyarmıştır.⁷⁰ Sipahiler yabancı ülkelere gidip orada ölmeyi değil vatanlarında ölmeyi tercih etmişlerdir. Sipahilerin böyle isyan etmelerinden dolayı Behrampûr asker kamp'a bağlı askerleri tüfeğin önünde tehdit ederek onlardan silahları alındı ve sonunda bu kamp'ta çalışan bütün askerler kovuldular. Bu Sipahiler Müslüman, Racpût ve Hindûlardan oluşuyordu. Mart ayının sonunda Mangal Pandey adlı bir asker, bir İngiliz subaya kurşun atarken tutuklanarak idam edildi. Bu sırada birçok yerde Müslüman âlim ve liderlerin önderliğinde insanlar İngilizlere karşı çıktılar ve bu konuyla alakalı çatışmalar yaşandı.

9 Mayıs'ta Meerut'ta kurulan "Enfield" adlı silahlarda kullanılan yeni kurşun fabrikasındaki üçüncü süvarinden 85 asker bu mermi kovanlarına dokunmayı istemeyince hapse atılmışlardır. Ertesi günün akşamı sipahi ve halk bir araya gelerek onları hapisten çıkarıp Avrupalıların konaklarını yakmışlardır. Bu olaydaki liderliği Seyyid Hasan Ali Birelvî yapmıştır. Mirat'ten yürüyerek Delhi'ye giden bir grup ertesi gün sabah Babürlü son sultanı Bahadur Şah ile buluşmak istemiş ancak İngiliz subayları onlara engel olmak istemişlerdir. Bunun üzerine grup, bu subayları öldürmüşlerdir. İsyancıların akşam bir tophaneyi ele geçirmek üzere geldiğini görünce tophane başkanı barutu yakmıştır. Bu patlamada masum insanlar ölünce isyancılar da büyük ölçüde intikamı aldılar; hazineyi ele alarak 21,84000 taka alıp Bahadur Şah'a (1775-1862) verdiler. Yeniden sultanlığı kurulduğu gibi Bahadur Şah'a selamlama yaptılar. 12 Mayıs fil'e binerek Bahadur Şah şehir ziyaret etmiştir, şehzadeler de huzur sağlayarak şehri emniyette almak amacıyla gezmişlerdir.

Ancak sonraki günlerde İngilizlerin aldığı tedbirlerden dolayı ayaklanma boşa gitmiştir. İngilizler Çin, Singhol ve dağlardan Gurkha askerlerini getirerek güçlenmişlerdir. Bunun yanı sıra Sihleri de Müslümanlara karşı çıkmaya ikna etmişlerdir. 29 Mayıs'ta Sihlerin büyük bir kısmı İngilizlerle iş birliği yapmıştır. Bu sırada sultanın yanında çalışan bazılarının da İngilizlerle iş birliği yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bu kişilerden sultanın doktoru olan Hâkim Ahsanullah öne çıkmaktadır. Haziran ayında Delhi'de başlayan şiddetli yağmur sebebiyle İngilizler, şehre dışarıdan yiyecek ve içecek girmesine engel olmuşlardır. Haziran'dan Ağustos'a kadar İngilizler onların ajanları vasıtasıyla Müslümanların aldığı her türlü tedbirinden önceden haberdar olup mukabele yaptılar. Bu ara müslüman komutanı

⁷⁰ Abbas Ali Khan, **Banglar Musolmander İtihash**, s.295.

Baht Han şiddetle teşebbüs etmesine rağmen sonunda ölmüştür. Takviye kuvvetler vasıtasıyla Eylül ayında İngilizler Delhi'yi tekrar ele geçirdiler.⁷¹ Sonunda sultan Bahadur Şah, eşi ve şehzadeleri tutuklanmışlardır. Yüzbaşı Hodson esir alınan üç şehzadeyi öldürmüştür. 22 Kasım 1857 tarihinde Dakka'da devrimcilerle İngilizler arasında büyük bir çatışma çıkmıştır. Yenilen yüzlerce devrimci kaçmaya çalışırken esir alınmış ve Dakka'daki Andaghor Meydanı'nda⁷² idam edilmişlerdir. Sipahi Ayaklanmasının en büyük neticesi Hindistan'da Doğu Hindistan Şirketi'nin hâkimiyetinin sona ermesidir. Ayaklanma günlerinde gerek syancılar gerek İngiliz askerler her iki tarafından çıkartığı kabalıklar hakkında İngilterede konuşulmuştur. Bu olaydan sonra Hindistan'ın hâkimiyeti Doğu Hindistan Şirketi'nden tamamen Büyük Britanya İmparatorluğu'na geçmiştir. Ekim 1858'de 82 yaşındaki padişah Bahadur Şah ve ailesi Rangoon'a sürgüne gönderilmiştir. Burada 4 yıl boyunca esir olarak yaşadktan sonra Kasım 1862'de vefat etmiştir.⁷³

Hindistan'daki bu istiklal hareketinin başarısız olmasının sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

1. İsyancıların geleneksel silahlar kullanmasına karşın İngilizlerin modern silahlar kullanması.
2. Hintli askerlerin arasında birlik ve beraberlik bulunmaması.
3. Dakka, Çitagong, Berakpûr ve Barampûr'den Delhi'ye kadar yayılan hareketin güçlü merkezî bir idare bulunmaması ve kendi aralarında iletişim kopukluğunun olması.
4. Devrimci grup içinde ihanet edenlerin bulunması.
5. Hintli askerlerden bazılarının yağmalama yapmaları.
6. Hindû ve Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklar.
7. Haydarabad, Goyalighor, Nepal ve Sihler'in bu güçler harekete destek vermeyip karşı tarafa geçmiştir.
8. İsyan eden Yerli askerlerin İngilizleri Hindistan'dan dışında bir planlarının olmaması. Müslüman liderlerin plan yapmadan sadece Askerlere bel bağlaması.

Sipahi ayaklanması başarısız olmasına rağmen etkisi geniş bir alana yayılmıştır. Bazı Hintli sipahiler tarafından birkaç yerde hukuka aykırı faaliyetler çıkılırsa da İngilizler de hemen intikamı aldılar. Daha sonra Müslüman mücahitler on yıl boyunca mücadele devam ettirdiler. Ayaklanması sonrasında İngilizler bütün olanlardan Müslümanları sorumlu tuttu.

⁷¹ Azmi ÖZCAN, "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", **İslâm Tetkikleri Dergisi**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1995, Volume: IX, s. 269. (Editor- Prof. Dr. Mahmûd KAYA).

⁷² Andoghor Meydan'da Kraliçe namına Doğu Hindistan Şirketinden İngiltere Hindistan Hâkimiyeti ele aldılar. Bu yüzden bunu o anda Victoria Parkı isim andırıldı. Ancak 1957 yılında Sipahi ayaklanmasının yüz yıl hatırlayarak bunu yeniden Bahadur Şah isin andırıldı.

⁷³ Hafiz Amir Ali, "Hindistan'da son Türk Sultan II. Bahadur Şah Zafer ve 1857 Bağımsızlık Savaşı", s.90.

Bengal'den sınıra kadar binlerce Müslümanı idam etmeleri, hapse atmaları, Müslümanların mallarını gasp etmeleri nedeniyle uzun zamandır Müslümanlar sessiz kaldılar. Çok sayıda Ferâiziler de İngilizler tarafından öldürüldü. Nihayet 90 sene sonra 1947'de İngilizler Hindistan'dan kovuldular.

F. Ehl-i Hadis Hareketi

1857 yılında gerçekleşen Sipahi Ayaklanması'ndan sonra Seyyid Ahmed Birelvî'nin taraftarlarının bir kısmı Ehl-i Hadis Hareketi'ni başlatmıştır. Bu hareket 1858 yılından 1880'e kadar coşkuyla sürmüştür. Bu harekette Mevlâna Vilayet Ali, Mevlâna İnyet Ali, Siddiq Hasan Han Vupali, Rahmat Ullah Hindi ve Mevlâna Nezir Hüseyin önderlik yapmışlardır. Vilayet Ali ve İnyet Ali; Bihar'ın bu vatandaşları Seyyid Ahmed'in halifeleri olarak Sipahi Ayaklanması'na katıldı. Önderliğinde bir sürü müslüman şehit düştü. 1867'de Puncap'taki Ambala davasında onlara idam hüküm verildi. Onlar Bengal, Bihar ve Asam dahil farklı yerlerden İngiliz'e karşı mücahit topluyordu. Mevlâna Nezir Ahmed 1857 yılında zor durumda Delhi'de kalıyordu. İngilizler Muhaddis Nezir Ahmed ve Sıddık Hasan Bhopali'ye karşı o kadar çıkmadığından dolayı onlar Ehl-i Hadis hareketini ileri sürdürebildiler. Mevlâna Vupali yaklaşık iki yüz kitap yazmıştır.

Ehl-i Hadis mensupları Kur'an ve hadise inanmakla beraber mezheplerden uzak durmaktadırlar. Onlar Muhammed b. Abdul Vehhâb Necdî, İmam İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'ı liderleri olarak kabul etmektedirler. İctihat ve icmayı benimseyen bu grup kıyasa yer vemez. Mukallitleri bazen Müslüman bile kabul edemediler. Onlar kendilerini "Ehl-i Hadis" ya da "Muhammedi" adı ile tarif etmektedirler. Muhalifleri ise "Lâ mezhebî", "Gayri mukallit", "Raf-i yadin", "Amini", "La-dinî", "Cihadî" ve "Yeni Müslüman" isimlerini vermişlerdir. Ehl-i Hadisler, Seyyid Ahmed Birelvî ve Şah İsmail Şehit'in taraftarı olduğunu iddia etse de aslında bu liderlerin İmamet ve Hicret gibi bazı ilkeleri takip etmediler. Ehl-i Hadis Hareketi bugün Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'te faaliyetleri sürdürülmektedir.⁷⁴

G. Taayyuni Hareketi

Doğu Bengal ve Asam'da başlatılan "Ta'ayyuni Hareketi"nin kurucusu 1800 yılında Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Kanpur şehrinde dünyaya gelen Mevlâna Kerâmet Ali el-Conpuri'dir.⁷⁵ Ancak Ta'ayyuni Hareketi Titumir'in cihad hareketi gibi cihada yönelik

⁷⁴ Editörler Kurulu, **Bangla Pedia**, C.6, Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, s.65.

⁷⁵ Muhammed Ahsan Ullah Foysal, **Uniş-Biş Şotoker İslâmî Dawah o Şonkskar andolon**, Kustia: Center for Islamic Dawah & Culture, 2011, s.42-43.

değildi. Onlar İngilizlerle anlaşarak faaliyetlerine devam ettiler. Bazı konularda Ta'ayyuniler, Ferâizîlere karşı idi ve Kerâmet Ali'nin oğlu da Ferâizîlerle birkaç kere münazarada bulundu. Şirk ve bidata karşı olsa da mevlîd ve Fâtiha⁷⁶ lehinde olan Kerâmet Ali 1835-1873 yılları arasında 40 yıl boyunca tekne ile gezerek tebliğ yapmıştır. Gittiği şehirlerden olan Noakhali ve Rangpûr illerinde hem evlenmiş hem de medreseler kurmuştur. Arapça, Urduca ve Farsça dillerinde 55 kitap yazmıştır.

Mevlâna Kerâmet Ali başlangıçta Seyyid Ahmed'in halifesi olarak faaliyet gösterse de üstadları Seyyid Ahmed Birelvî ve Şah Abdul Aziz'in Hindistan'ı dârü'l-harp saymalarına rağmen kendisi dârü'l-emân saymıştır. 1857 yılında Hindistan tamamen İngiltere hâkimiyeti altına girdikten sonra 1866 yılında "Ambala Trial" adlı özel bir mahkemede mücahitler idam edilmişlerdir. Son Babürlü sultanı Bahadur Şah Myanmar'ın Rengun'e zorla gittiği için ve aynı zamanda Müslümanların lideri kalmadığından dolayı İngiliz hâkimiyeti güçlenmiştir. O dönemde İngiliz'e karşı çıkmak intihar etmek demektir. Aligarh'un Seyyid Ahmed Han ve Bengal'in Nevvâbı Abdul Latif gibi Mevlâna Kerâmet Ali de İngiliz himayesinde kalmayı savunuyordu. Kerâmet Ali İngiliz egemenliği altında olan Hindistan'da cuma ve bayram namazlarının kılınması istedi. Ancak Hinduizm'den gelen adetler, Berat gecesi ve Kadir gecesinde tabla oynamanın, erkeklerin ipek giysiler giyinmelerinin ve altın tabaktan yemek yemenin câiz olmadığını ilan etmiştir. Kerâmet Ali özellikle zikir, murakabe, Teheccüt namazı ve kadınların tesettürü konularını önemsemiştir. İcmay'ı kabul etse de Hanefi mezhebine müntesip olan Kerâmet Ali içtihatı ikrar etmedi.

Tasavvufî yolları takip eden Mevlâna Kerâmet Ali el-Conpuri İngilizlere karşı cihâdî câiz saymamış olsa da Şeyh Ahmed Serhindî ve Seyyid Ahmed Birelvî'yi mücahit olarak kabul etmiştir. Seyyid Ahmed'in müridi olduğu için 1857 yılında İngilizler ona idam kararı vermesine rağmen Sipahi Ayaklanması sırasında kendisine sığınan bazı İngiliz kadınları korulduğu için idam cezasından muaf tutularak tahliye edilmiştir. Mevlâna Kerâmet Ali aynı zamanda Ferâizî, geleneksel derviş, Şii, Hinduizm ve Ehl-i Hadislere karşı çıkmıştır. İman-amel ilişkisi, Cuma ve bayram namazlarının durumu, biat edilirken elin pîrin elinin üzerine konulması meselesi, çekirge yemek, babaların yeni doğan bebeklerin plasentasını kesmesi, sadaka ve fitre almak, ayakkabıyla ceza vermek gibi konular üzerinde Kerâmet Ali ile Ferâiziyye Hareketi arasındaki tartışmalar devam ediliyordu. Bu anlaşmazlıklara rağmen XIX.

⁷⁶ Dua etmek için Bengal bölgesinde Fâtiha isimli bir sistemi var. Genelde Fâtiha Kur'an'ın bir sure demektir. Ama Bengal kültürümüzde Mevlîd gibi bir adettir.

yüzyılın başlarında devlet raporlarında onlar da Ferâizî sayılmıştır.⁷⁷ Mevlânâ Kerâmet Ali'nin oğulları Hafız Ahmed ve Abdul Evvel yaklaşık 100 tane kitap yazmışlardır. Kerâmet Ali ve oğulları Bengal'de oldukça etkili tebliğ yaptılar.

H. Nil (Çivit) İsyanı

1858'de Britanya kraliçesi Victoria Hindistan hâkimiyetini ele aldıktan sonra ilk iki yıl boyunca Hindistan'dan ithalat mukayesinde karşılık olarak fazla para İngiltere'ye intikal edildi. Hindistan'ın ziraat alanında ihtiyaç duyduğu sulama sistemi İngilizler tarafından geliştirilmediği için sıklıkla kıtlıklar yaşanıyordu. XIX. yüzyıla kadar burada özgün ve yerel sanayi oluşturulamadı. Demiryolunun inşa edilmesi ve yerel tüccarların ellerinde yeterli miktarda para olmasından sonra yerel sanayi başlamıştır. XIX. yüzyılın başlarında çivit ticareti kârlı bir iş olarak görülmekteydi. Çivit yetiştirmek amacıyla İngilizler Batı Hint adalarından birçok üretici getirmişlerdir. Çivit sektöründe pek çok çaba sarf ederek geliştirmesine rağmen Büyük Ayaklanmasından sonra Çivitçiler çiftçilere zulüm artmaya başlamıştır. Zamanla çiftçilerin sınırı tepelerine çıktığından dolayı 1858 yılında binlerce çiftçiler yeniden ayaklanmaya çıktılar. Çivit yetiştiren iller olan Jeshore, Nodiya, Feritpûr ve Pabna'da pek çok isyan başlatılmıştır.⁷⁸ Doğu Bengal'ın bu illerinde tarımcılar Ferâiziyye Hareketi'nden etkilenmişlerdir. Nil İsyanı sırasında Ferâiziyye hareketinin Üstadı (hareketinin liderliğinin en üst makamı) Duzu Miyân önemli rol oynamıştır. Bir taraftan Kuthiyaller'in (Çivitçi) zulmü ve öbür taraftan çiftçilerin direnişi iki yıldır sürmüştür. Bu olaylar ise 'Nil Bidroho' (Çivit İsyanı) denmektedir. Çiftçilere destek olarak Gazeteciler, Şairler ve Yazarlar yazmaya başlayınca hükümet 1860 yılında bir 'Nil Commission' (Çivit Komisyonu) oluşturmuştur. Komisyon'un verdiği rapora takip ederek hükümet tarafından bu problemleri çözmeye bazı gereken tedbirler alınmıştır.

İ. Ayaklanma Sonrası Hindistan

Seyyid Ahmed Birelvî, Hacı Şeriatullah, Mir Nisar Ali Titumir ve sonunda Sipahi Ayaklanması hedeflendiği gibi başarılı olamamasından dolayı Müslümanların zor zamanlar geçirdikleri sırada Seyyid Ahmed Han rol oynamaya başlamıştır. İngiliz hâkimiyeti altında devlet personeli olarak çalışma hayatı başlayan Sir Seyyid Ahmed Han, Babürlü Hint-Türk imparatorluğun kalıntısı üzerine yabancı ve gayri Müslim olsa da İngiliz hâkimiyetinin

⁷⁷ Mohammad Masudujjaman, "Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonkskar o British Birodhi Andolon", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dakka Üniversitesi Sanatlar Fakültesi, 2014), s. 175.

⁷⁸ Anisuzzaman, **Muslim Manas o Bangla Sahitiya**, s.76.

düzenli bir iktidarı olduğunu düşünmektedir. Modern ilim-bilim ve savunma sanayinde onların imtiyazlığı Müslümanlar mukayesesinde iyi olduğunu da inanmaktadır. İngilizlerden yakında kurtarmak imkânsız olduğunu da ikrar etmektedir. İngilizlerle savaşa çıkmanın intihar etmek olduğunu düşünerek Büyük ayaklanmadan itibaren Sir Seyyid Ahmed Han İngilizlerle dostluk kurmaya başlamıştır. Ancak ayaklanmadan sonra bütün sorumluk Müslümanlara yüklendiği için Seyyid Ahmed Han da pişman olmuştur. “Asbab-i bagawat-i Hindû” ve “Indian Musalmans” isimli kitaplarında Müslümanlara yönelik İngilizlerin düşmanlığını azaltmaya çalışmış, Modern bilimlerde Müslümanların geride kalmalarının, bu durumun tek nedeni olduğunu ifade etmiştir. “Önce köken iyileşsin; sonra ağaç büyüyecektir” prensibine inanmaktadırlar. Bu amaçla önce bir tercüme merkezi kurarak yabancı kitapları tercüme etmeye başlamıştır.

Müslüman Halkın gelişimi için Seyyid Ahmed Han, Cambridge ve Oxford Üniversitelerini takip ederek 1875 yılında Aligarh bölgesinde “Mohammedan Oriental College” adında bir kolej kurmuştur.⁷⁹ Bu kolejde batı ilimleri ile birlikte dinî ilimler de verilmekteydi. O dönemde devlet okullarında dinî ilimler bulunmadığı için Müslümanlar çocuklarını devlet okullarına göndermekten vazgeçmişlerdir. Seyyid Ahmed Han’ın bu koleji kurarak Müslüman toplumunda eğitimi yaymaya yönelik başlattığı harekete “Aligarh Hareketi” denmektedir. Muhsinu’l- Hak, Nezir Ahmed ve Çerağ Ali adında Müslümanlar da onunla katılarak bu hareketini ileri sürdürmektedir. Sir Seyyid Ahmed, İngiliz iktidarı altındaki Hindistan’ı dârü’l-İslâm saymıştır. 1877 yılında Seyyid Amir Ali tarafından kurulmuş olan “*National Mohamedan Association*” vasıtasıyla Hintlilerin yeniden bağımsızlıklarını isteme ihtimaline karşı bu enstitüyü doğrudan kabul etmedi.⁸⁰ Hatta 1897’de Yunanistan-Türkiye savaşında da Sir Seyyid Ahmed İngilizlere destek oldu. Daha önce 1866 yılında Hindistan uleması yalnız İslâmi ilimlerin okutulacağı bir müessese olarak “Dârülulûm Diyûbend” adı verilen bir medrese de kurmuşlardır.⁸¹ Bu medresede tahsil gören Mevlâna Mahmûd Hasan Diyobendî (Doğum-1851) Hindistan’ı Darül Harp saymış ve yeniden sultanlığı kurma planları yaparak Afganistan ve Türkiye’den yardım istemiştir. Ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Sipahi Ayaklanması sonrasında Bengal Müslüman toplumunda Nevvâb Abdul Latif’in (1828-93) teşebbüsleri öne çıkmaktadır. Ferâiziyye Hareketi’nin doğduğu il olan Feritpûr’de dünyaya gelen Abdul Latif, Kalkûta Alia Medresesi,nde (1781 kuruluş) eğitim alıp aynı

⁷⁹ Abbas Ali Khan, **Banglar Musolmander İtihash**, s.304.

⁸⁰ Anisuzzaman, **Muslim Manas o Bangla Sahitiya**, s.83.

⁸¹ Azmi ÖZCAN, “Dârülulûm”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s.553.

müessesede birkaç yıl öğretmenlik yaptıktan sonra İngiliz hâkimiyeti altında on yıl boyunca savcılık yapmıştır. Abdul Latif İngilizler tarafından 1880’de “Nevvâb” ve 1887’de “Nevvâb Bahadur” unvanları verilmiştir. Müslümanlar halk cemiyeti arasında İngiliz dili dahil modern ilim-bilim yaymak ve İngilizlerle iyi ilişki kurmak amacıyla 1866’da Kalküta’da *Mohamedan Literary Society* kurmuştur.⁸² Tarikat-i Muhammediye ve Ferâiziyye hareketinin İngiliz hâkimiyete karşı cereyan eden tepkilerine engel olmak amacıyla 1870’te Kalküta’da bir toplantı düzenlemiştir. Dinî konulardan bahsedildikten sonra bu toplantıdan İngiliz egemenliği altındaki Hindistan’ı Darül İslâm olarak ilan edilmiştir. Bu toplantıda baş konuk olarak Mevlâna Kerâmet Ali el-Conpuri konuşmuştur. Abdul Latif ile Seyyid Ahmed Han arasında anlaşma vardı; ancak hükümeti eleştirdiği için Seyyid Amir Ali ile arasında anlaşmazlık bulunmaktadır.

Bengal bölgesi oldukça büyük olduğu için 1905’te Batı ve Doğu Bengal olarak ikiye bölünmüştür. Müslümanlar İngilizlerle uzun zamandır iyi ilişki devam ettiği sırada böyle bölünmesinden doğan bölgesi Doğu Bengal’de çoğunluk Müslüman olduğundan dolayı Müslümanlar bu karara destek oldular. 1906’da Müslüman liderler “*All India Muslim League*” adı verilen bir Müslüman parti de ortaya çıkmıştır. Ancak Hindûlar Bengal’in bölünmesine karşı çıkıp 6 yıldır isyan ettikten sonra İngilizler yeniden Bengal’i birleştirmiştir. *All India Muslim League* ve daha önce 1885’te kurulmuş olan “*Congres*”ın yıllardır gerek birlikte gerekse özgür hareket ve teşebbüslerinden dolayı 1947’de İngilizler Hindistan’dan çekilmek zorunda kaldılar. 14 Ağustos 1947 tarihinde Pakistan ve 15 Ağustos 1947 tarihinde Hindistan (India) bağımsızlığını kazanmıştır. Pakistan’ın doğu parçası olan Doğu Bengal 16 Aralık 1971 tarihinde yeniden Pakistan’dan ayrılarak Bangladeş adını alarak özgürlüğüne kavuşmuştur.

⁸² Anisuzzaman, **Muslim Manas o Bangla Sahitiya**, s.92.

İKİNCİ BÖLÜM

HACI ŞERİATULLAH VE FERÂİZİYYE HAREKETİ

I. Hacı Şeriatullah'ın Hayatı

A. Doğum ve Çocukluk Yılları

Bengal'deki İngiliz işgaline karşı ihya hareketinin önemli bir ismi olan Hacı Şeriatullah, 10 Mart 1781'de Medâripûr'un Şamâil köyünde bölgede herkesçe bilinen Talukdar (Vergi Mültezimi)⁸³ ailesinin bir üyesi olarak dünyaya geldi.⁸⁴ Babası Abdul Celil, Talukdar ailesinin tanınmış isimlerinden biridir. Çevresinde nazik ve kibar biri olarak bilinen. Abdul Celil Talukdar'ın Abdulazim Talukdar ve Müftî Aşık Talukdar adlarında iki kardeşi vardı. Batı Bengal'e bağlı Murşidabad'da başkadı olan Müftî Aşık Talukdar büyük bir âlimdi.⁸⁵ 1779 yılında, Şeriatullah'ın 8 yaşındayken önce babası ve ardından annesi vefat etmiştir. Şeriatullah ve kız kardeşi Fatıma bu tarihten itibaren amcaları Abdul Azim Talukdar'ın himayesinde büyümüşlerdir.

Şeriatullah ilk dinî eğitimini amcasının yanında almaya başlamıştır. Bunun yanı sıra resmî öğrenimi için ise evinin yakınlarında bulunan bir mektebe devam etmiştir.⁸⁶ Ancak o dönemde İngiliz ve Hinduların baskıları nedeniyle müslümanlar için eğitim fırsatlarının oldukça kısıtlı olduğunu ifade etmek gerekir. Öğretim programlarında İslâmî öğelere yer verilmemesine karşın Hinduizm'e yer verilmekteydi. Bu sebeple amcası, Şeriatullah'ın okuldan ziyade kendisinden eğitim almasını tercih ediyordu.

⁸³'Talukdar' Bengal'de arazi ya da toprak vergi ile bağlı bilinen bir soyadıdır. 'Taluk' Arapça kelimesi ve 'Dar' ise Farsça kelimesidir. Moğol ve İngiliz döneminde Talukdarlar iktidar ya da zemindarlardan belli bir yeri icra alıp vergi toplamakta idi. DİA'ya göre "Sözlükte "bağlı olma, bağlılık" anlamına gelen taalluk kelimesi taluk (taluka) şeklinde Sanskritçe ve Hintçe'ye de girmiştir. Taalluk (taalluka) terimi ilk defa, vergi toplamada iltizam usulünün yaygınlaştığı Bâbürlü Hükümdarı Evrengzib zamanında (1658-1707) ortaya çıkmıştır. Hem kendi nüfuzu altındaki toprakların hem diğer zemindarların vergilerini tahsil edip ödeyen zemindarlara XI. (XVII.) yüzyılın ikinci yarısından sonra taalluk-dâr (taallukadâr) denilmiştir." S. Haluk Kortel, "Taalluk", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, s. 284-285.

⁸⁴ M. Naeem Qureshi, "Ferâiziyye", TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s.365-366; A.F.M. Abdul Haque Faridi ve Diğerleri(Ed.), **Sonkhipto İslami Bishwakosh**, C.2, Dakka: İslamic Foundation Bangladesh ,1982, s.78.

⁸⁵ Mosharaf Hossain Khan, **Hacı Shariatullah**, Dakka: Bangladesh Islamic Centre, 1995, 12.

⁸⁶ Bengal bölgesinde Sultanlık ve Babürlü döneminden itibaren az sayıda olsa da günümüze kadar köylü birleşen büyük evlerde 'Mektep' kültürü pek görünmektedir. Sabah namazından sonra o ev ve yanındaki evlerden de müslüman çocuklar oraya iki-üç saatlik derse girer. Bu mekteplerde Kuran okunabilmesi, birkaç önemli hadis, gereken dualar, salavat ve namaz kılınabilmek için pratik eğitimler verilir.

Şeriatullah, çocukluk yıllarından itibaren “Hacı” lakabıyla tanınmıştır. Bu lakap çocukken başından geçen bir olay sebebiyle kendisine verilmiştir. Kaynaklarda bahsedildiğine göre bir gün arkadaşlarıyla ormanda mango toplamak isteyen Şeriatullah, çocuklardan birinin ağaca doğru fırlattığı bıçak sebebiyle yaralanmıştır. Başından yaralanan Şeriatullah, himayelerinde bulunduğu amcası ve yengesinden bu durumu gizlemek için bir hafta boyunca havlu ile kafasını sarar. Ancak bir hafta sonra sıcak havaya rağmen kafasını sarması amcasının dikkatini çeker ve havluyu açarlar.⁸⁷ Yuvarlak ve güzel yüzlü olan Şeriatullah’ın havluyu türban gibi sarması ona çok yakıştırılmış, Bu sebeple arkadaşları tarafından “Hacı” lakabıyla anılmaya başlamıştır.

B. Batı Bengal’de Kurumsal Eğitim Hayatının Başlangıcı

Hacı Şeriatullah’ın doğduğu dönemde İngilizler, Bengal’de Şehirlerde bulunan Medreseler haricinde Dinî eğitimi yasaklamışlardı. Medrese mezunlarına ise devlet kademelerinde görev veremiyorlardı. Hacı Şeriatullah 1793 yılında, on iki yaşındayken bir gece hiç kimseyi haberdar etmeden ilim tahsil etmek için gizlice evden çıktı. Kalküta’ya giderek Mevlâna Beşâret Ali’nin Kur’an dershanesine katıldı.⁸⁸ Hacı Şeriatullah, Kalküta’da Alim Mevlâna Beşâret Ali’nin Başmüderri olduğu medresede kalarak onun himayesinde ilim tahsil etti.⁸⁹ Hacı Şeriatullah daha sonra hocasının teşvikiyle eğitim almak üzere Hooghly’de bulunan meşhur Furfura Medresesi’ne gitti.⁹⁰

Şeriatullah Furfura Medresesi’nde bulunduğu iki sene boyunca çeşitli alanlarda pek çok kitap okumuş, Urduca ve Farsça’yı iyi seviyede öğrenmiştir.⁹¹ Furfura Medresesi’nde geçirdiği süre boyunca hocası Mevlâna Beşâret Ali ile mektuplaşarak iletişimini sürdürmüştür. Şeriatullah, ardında bıraktığı kız kardeşi, amcası ve ülkesini aklından çıkaramasa da eğitimine devam etmeye özen göstermiştir.

Hacı Şeriatullah Hooghly’deyken küçük amcası Müftî Aşık Talukdar’ın Batı Bengal’e bağlı Mürşidabad’da kadı olduğunu öğrendiğinde onunla buluşmaktan istemiş ve bunu hocası Mevlâna Beşâret Ali’ye haber vermiştir. Beşâret Ali’nin kendisine yazdığı “Sevgili Şeriat, Mürşidabad’ın başkadısının senin öz amcan olduğunu öğrenmekten çok mutlu oldum. Onunla

⁸⁷ Mevlâna Abdul Baten, **Hacı Shariatullah o Forayezî Andolon**, 1. Basım, Barishal: Shoriatya Library, 2005, s.80.

⁸⁸ M. Naeem Qureshi, “Ferâiziyye”, **DİA**, s.365.

⁸⁹ Mevlâna Beşâret Ali Diyobend Medresesinin meşhur bir muhaddis ve âlim idi. Şeriatullah Kalküta giderek onun müridi olmuş.

⁹⁰ Mevlâna Abdul Baten, **Hacı Shariatullah o Forayezî Andolon**, s.66.

⁹¹ Mosharaf Hossain Khan, **Hacı Shariatullah**, s.12.

buluşmayı istemene sevindim. Ona benden selam götür. Nerede olursan ol ilim tahsil etmekten gafil olma! Büyük bir âlim olmak zorundasın. Herhangi bir ihtiyaç duyarsan çekinmeden bana gel. Ben hep yanında olacağım”⁹² şeklinde bu seyahate izin veren cevabını alınca Hacı Şeriatullah bir süre sonra o güne kadar tanışmadığı ve hiç karşılaşmadığı amcası ile görüşmek üzere Kalküta’dan Mürşidabad’a gider.⁹³ Amcası Müftü Aşık, Mürşidabad’daki Nevvâb⁹⁴ mahkemesinde başkadıydı.⁹⁵ Şeriatullah burayı düzenli bir çalışma hayatı ve ibadet etmek için güzel bir fırsat olarak görmüştür. Amcasının yanında başta İslam hukuku olmak üzere çeşitli dersler almış; daha önce öğrenmeye başladığı Arapça, Farsça, Urduca ve Bengalce dillerini geliştirmiştir. Amcası Müftü Aşık, Şeriatullah’ın nezaketini, çalışmasını, ahlakını ve ibadetlerini takdirle karşılamıştır. Öyle ki Mürşidabad’da bulunduğu süre boyunca Şeriatullah, başkadı Müftü Aşık’in oğlu olarak tanınmıştır.

Müftü Aşık çok uzun yıllar memleketine gitmeye fırsat bulamamış biriydi. Hem abisi Abdul Celil’in mezarını ziyaret etmek hem de akrabalarını görmek için memleketine gitmeye karar verdiğinde eşine ve yeğeni Şeriatullah’a bu arzusundan bahseder.⁹⁶ Şeriatullah da köyüne gitmeyi çok istiyordu ve bu nedenle amcasının teklifi hemen kabul etti.⁹⁷

O dönemde Mürşidabad’dan Medâripûr’un Şamâil köyüne gitmek için tek yol deniz yoluydu. Bu sebeple Ganga Nehri’nden geçmek için tekneye bindiler. Deniz yolculukları esnasında ortaya çıkan fırtına sebebiyle buldukları gemi batmıştır. Yanlarında bulunan hizmetkârların bazıları onları kurtarmaya çalışırken bazıları ise Müftü Aşık’in kendi elleriyle yazdığı Kur’an’ı okumaya başladılar. Fakat birdenbire tekne bütün yolcularıyla Ganga Nehri’nin derinliklerine batmıştır. Şeriatullah’ın amcası, yengesi ve hizmetkârlar nehrin

⁹² Fahmidur Rahman, **Forayezî Andolon Attosottar Razniti**, Dakka, Bangladeş Sonkskriti Kendro, 2011, s.177.

⁹³ Mevlâna Abdul Baten, **Haji Shariatullah o Forayezî Andolon**, s.68.

⁹⁴ Hindistan bölgesinde Babürlü döneminde idarî sisteminde güç ve siyasî makam ifade eden bir unvanıdır. Babürlü döneminde onun eyaletlerini ‘şube’ denmekteydi. Bir şubenin yönetimi ‘şubedar’ ve ‘divan’ adlı, eşit statüde ve3 birbirinden bağımsız olup sürdürmekteydi. İkisi de sultana nbağlı olup onun tarafından tayin olurdu. Şubedarı ‘nizam’ de denmekteydi. ‘Nizam’ denilen şubedar adalet ve savunma dhil olmak üzere genel idareden, ‘divan’ ise maliye ve vergi sorumluydu. İlk defa Mürşid Kuli Han (ö.1727) Bengal’in nevvâb olup bu iki görev aynı kişide birleşmiş.

⁹⁵ Mosharaf Hossain Khan, **Haji Shariatullah**, s.12; Şeriatullah mahkemeye vardığında Müftü Aşık Mürşidabad Nevvab Mahkemesinde bir davayı yönetiyordu. Şeriatullah Mahkemede bulunan şikâyetçi ve suçluların kalabalığını geçip başkadıyı görmeye başarmış, babasını net olarak hatırlamasa da amcası Abdul Azim ile benzerliğinden dolayı küçük amcası Müftü Aşık’i tanıyabilmiştir.Şeriatullah mahkemenin sona ermesinden sonra başkadının odasına gider. Bir kâğıda adını, babasının adını ve adresini yazıp kapıdaki görevliye verir. Kısa bir süre sonra başkadı olan amcası çağırır ve ona sarılır. İkisi de mutluluktan ağlamaya başlarlar. Amcası onu devlet tarafından kendisine kalıcı olarak tahsis edilen konağına götürüp eşine, “kayıp olan oğlumu buldum” demiştir. Amcası birkaç gün önce oğlunu kaybetmişti. Şeriatullah’ı vefat eden oğlunun yerine koyup ona sahip çıkmıştır

⁹⁶ Mevlâna Abdul Baten, **Haji Shariatullah o Forayezî Andolon**, s.70.

⁹⁷ A.F.M. Abdul Haque Faridi ve Diğerleri (Ed.), **İslami Bishwakosh**, Dakka: Islamic Foundation Bangladesh, 1980, s.155.

içinde kaybolmuşlardır.⁹⁸ Bu esnada Şeriatullah büyük bir ibriği aracılığıyla yüzerek nehrin kenarına ulaşmıştır. Ganga Nehri'nin kıyısında amca ve yengesini arayan Şeriatullah yedinci gün, amcasının kendi elleriyle yazdığı Kur'an'ın örtüsünü bulmuş ancak bindikleri tekneyi bulamamıştır. Yalnız kalan Şeriatullah köyü Şamâil'e gidememiş, Kalküta'da bulunan üstadı Mevlâna Beşâret Ali'nin yanına dönmüştür.

C. Gençlik Yılları

İngiliz sömürge yönetiminde medreselerin altında bulunan okullarda dinî ilim tahsiline izin verilmiyordu. Medrese mezunları da kamuda görev alamıyorlardı. İngiliz sömürge idaresinin Bengal'deki Kalküta'da Hindu Nüfus çoğunlukta idi. Buradaki İlimi-Askeri, Adli, Ticari ve İdari kurumlarda Müslümanlar azınlıkta idi. Ayrıca burada Gayri-İslami İngiliz ve Hint kültürü baskındı. Hacı Şeriatullah, İngiliz idaresine karşıtlığı nedeniyle 1799 yılında Mevlâna Beşâret Ali ile birlikte Mekke'ye göç etmiştir.⁹⁹ Bengal'de gayri-İslami adetlerin yayılmış olması nedeniyle Mevlâna Beşâret Ali bölgenin Müslümanların imanını kurtarmak için hicret etmeye ihtiyaç duymuştu. Mekke'ye hicret etmeyi planladığını söylediğinde talebesi Şeriatullah da onun hayalini gerçekleştireceği için çok sevinmiştir. O dönem Hindistan bölgesinden Cidde'ye gitmek için tek vasıta olan yelkenli tekne ile yola çıkmışlar, tekneye binmeden önce Mumbai limanında birkaç gün beklemişlerdir. Bu sırada Beşâret Ali öğrencisini, güzel bir şekilde Kur'an okuyabilmesi için tecvit ve tilâvet öğrenmek üzere Mumbaili meşhur bir hocaya götürmüştür. Şeriatullah da bu kısa zaman içerisinde Kur'an'ı güzel bir kıraat ile öğrenmeyi başarmıştır.

Şeriatullah ve hocası tekne yolculuğu sonunda Cidde'ye ulaşınca yürüyerek Mekke'ye gidip umre eda etmiş. Mekke'de çeşitli tarihi yerleri gezmiştir. Şeriatullah bu sırada daha önce yaşadıkları ve amcasının kaybı gibi sıkıntılarından uzaklaşmıştır.¹⁰⁰ Beşâret Ali çocukluk arkadaşı olan ve uzun zamandır Mekke'de yaşayan Bengalli Mevlâna Murat'a çok sevdiği öğrencisi Şeriatullah'tan bahseder ve ona ders vermesini rica eder. Şeriatullah'a karşı bir muhabbet besleyen Mevlâna Murat'ın onun hakkında işittikleri nedeniyle çok duygulandığı ve onunla gurur duyduğu belirtilir.¹⁰¹ Mevlâna Murat akıcı şekilde Arapça biliyordu. Onun yanındayken Şeriatullah Arap dili ve edebiyatını iyice öğrenmiştir. Eğitim öğrenime çok ilgili

⁹⁸ Md. Anowar Hossain, **İtihasher itihash**, 1.Basım, Dakka: Mowli Prokashoni, 2011, s.18.

⁹⁹ M. Naeem Qureshi, "Ferâiziyye", **DİA**, s.365.

¹⁰⁰ Mevlâna Abdul Baten, **Haji Shariatullah o Forayezî Andolon**, s.70.

¹⁰¹ Mosharaf Hossain Khan, **Haji Shariatullah**, s.17.

olduğundan kitabî ilimleri bilmekle birlikte Akli ilimler (Matematik, Felsefe, İlkoyardım, Mesleki eğitim, Fen bilimler) de öğrenmiştir.¹⁰²

Şerîatullah 18 yaşındayken üstadı Mevlâna Murat'a haccetmek istediğini söylemiş ve hocasının izniyle hacca gitmiştir. Çocukken köydeki arkadaşlarının verdiği "Hacı" lakabı uzun zaman sonra gerçekleşmiş ve sonunda gerçek anlamda "Hacı Şerîatullah" olmuştur. O günden itibaren Hacı Şerîatullah olarak tanınmaya başlamıştır.

Şerîatullah'ın Mekke'de alacağı eğitim için, daha önce Kalküta ve Hooghly'de aldığı eğitimler iyi bir temel oluşturmuştur. 18 yaşındayken Mekke'ye gelen ve yaklaşık yirmi yıl sonra tekrar ülkesine dönen Şerîatullah'ın sonraki hayatı değerlendirilirse Mekke'de ikâmet ettiği bu uzun sürede aldığı eğitimin onu oldukça geliştirdiği ve önderlik ruhunu canlandığı söylenebilir.¹⁰³ Mezarında bulunan kitabeye göre Şerîatullah 1799'dan 1818 senesine kadar Mekke'de yaşamıştır. James Wise'a göre Şerîatullah Arabistan'dan üst düzey bir âlim ve konuşmacı olarak geri dönmüştür.¹⁰⁴ Şerîatullah Hindistan ve Bengal'de Şiî ya da kafirlerden İslam'ı temizleyen, kötülük ve zulme karşı cesur mücadeleci ve karanlık bir zemine hak ulaştıran olarak değerlendirildi.¹⁰⁵ Şerîatullah'ın Arabistan'daki yaşamını üç kısımda incelenebilir:

Birincisi Mekke'deki ilk iki yılını Bengalli Mevlâna Murat'ın evinde Arap edebiyatı ve İslam hukuku alanlarında eğitim alarak geçirdiği dönem Sonrasında Mekke'de eğitim alırken bu yıllarda aldığı derslerin kendisine çok faydası olmuştur. İkincisi Arabistan'daki on dört yıl boyunca Şâfiî bir âlim olan Şeyh Tâhir es-Sünbül el-Mekkî'den (ö.1804) ders aldığı dönemdir.¹⁰⁶ Ancak Ferâiziyye müntesiplerine göre Şeyh Tâhir es-Sünbül el-Mekkî "Küçük Ebû Hanife" olarak meşhur idi.¹⁰⁷ Şeyh Tahir'in aynı anda Kâdiri şeyhi olduğu de bilinmektedir. Şeyh Tâhir'in yanındayken Şerîatullah dini bilimlerin çeşitli alanları ile ilgili eğitimler alır. Bununla birlikte tasavvuf hakkında da bilgilendi. O zamandan itibaren Ferâizîler kendilerini bu hocasının takipçileri olduklarını iddia etmekteledir. Üçüncüsü ise Mekke-Medine'de geçirdiği on altı yıllık eğitim hayatından sonra Mısır'daki Ezher Üniversitesi'ne gidip orada iki yıl boyunca tahsil gördüğü dönemdir.

¹⁰² Golam Mustafa Bhuyan, **Alor Dishari**, Dakka: Vumika Prokash & Media, 2007, s.9.

¹⁰³ Muin Uddin Ahmed Khan, **Banglay Forayezi Andolonar İtihash**, Golam Kibriya Bhuyan (Bengalce çev.), Dakka: Bangla Academy, 2007, s.72.

¹⁰⁴ James Wise, **Note on the races, custes and trades of Eastern Bengal**, Calcutta: Bisha Bengal Publishers, 1844, s.22.

¹⁰⁵ James Wise, **Notes on the Races, custes and trades of Eastern Bengal**, s.22.

¹⁰⁶ M. Naeem Qureshi, "Ferâiziyye", **DİA**, s. 365.

¹⁰⁷ Editörler Kurulu, **Bangalapedia**, C. 6, s. 111.

Hacı Şeriatullah Mevlâna Şeyh Tahir es-Sünbül el-Mekkî'den tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında uzun yıllar ilim tahsil etti. Şeriatullah Mekke'de yaklaşık 20 yıl kaldı ve burada şöhreti oldukça yayıldı ve Mekke'nin ilmî çevrelerinde tanınan bir isim oldu. Şeriatullah Mekke döneminde çeşitli Mektep ve Medreselerde öğretmenlik de yapmıştır.

Hacı Şeriatullah yüksek eğitimini Kahire'deki meşhur Ezher Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Mekke'deki eğitimini tamamlayınca İslamî ideoloji hakkında eğitim almak için Ezher Üniversitesi'ne gitme ihtiyacı duymuştur. Hacı Şeriatullah felsefe okumak amacıyla hocası Tahir es-Sünbül'den izin istediğinde hocası muhtemelen felsefenin düşünce yapısını değiştirmesi endişesiyle ona önce izin vermek istememiş, ancak daha sonra Ezher'e gidişine izin vermiştir. Hacı Şeriatullah'ın Ezher'de hangi derslere katıldığı ise net değildir, ancak kütüphanesinden çokça istifade ettiği bilinmektedir.

Arap dünyasında “küçük Ebû Hanife” olarak tanınan; tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimlerde uzman olan Şeyh Tahir es-Sünbül el-Mekkî'nin ahlakından, ilminden ve düşüncelerinden etkilenen Hacı Şeriatullah, ondan biat alıp müridi olmuş ve böylece Kâdiriyye tarikatına intisap etmiştir.

Mekke'deyken Şeriatullah sık sık yürüyerek Medine'ye gidip Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret eder ve Mekke'ye dönerdi. Mekke'deyken birkaç kere hacetmiştir. Mekke'de yaklaşık 20 yıl kaldıktan sonra memleketine, akrabalarına, amcasına ve kız kardeşine olan özlemi artar ve bu arada amcası Azim Talukdar'ın hastalandığını haber alınca memleketine dönmeye karar verir. Hocası Şeyh Tahir es-Sünbül el-Mekkî'dan izin ister. Hocası, “Sen ilmi zahir ve ilmi batin öğrendin, şimdi memleketine gidip insanları Allah'ın yoluna çağır” diyerek onun dönüşüne izin verir.

Arabistan'daki eğitimini tamamlayan Hacı Şeriatullah 1818'de Suudi Arabistan'ın Cidde limanından gemiyle memlekete gitmek üzere yola çıkmıştır. Hindistan'daki Surat limanına vardıktan sonra birkaç gün dinlenip Bihar bölgesindeki Munger'e ulaşır.¹⁰⁸ Mekke'de öğretmenlik yaparken biriktirdiği maaşı ve yazdığı “Şomaj o Rastro (Toplum ve Devlet)” adlı tezi yanındadır. Ancak yolda karşılaştığı eşkıyalar parasına ve tezine el koyar.¹⁰⁹ Hacı Şeriatullah'ın çabalarına rağmen paraları ve tezi geri vermemişlerdir. Eşkıyalar giderken Şeriatullah kendisini de yanlarına almalarını ister. Sağlıklı bir bedeni olan Şeriatullah'ın teklifi onların hoşuna gittiği için onu ekibin bir üyesi olarak kabul ederler. Şeriatullah onları bu yolu bırakmalarına ikna etmeye çalışır. Şeriatullah'ın ahlakına ve hitabetine şaşırın

¹⁰⁸ Mevlâna Abdul Baten, **Hacı Şeriatullah o Forayezî Andolon**, s.78.

¹⁰⁹ A.F.M. Abdul Haque Faridî ve Diğerleri(Ed.), **Sonkhipto İslami Bishwakosh**, C.2, s.78.

eşkıyalar tövbe eder ve bundan sonra hırsızlıktan uzak duracaklarına dair söz verirler. Hacı Şeriatullah dönmeden önce Bihar'daki bazı müslümanların İslam'a aykırı örf ve adetlerini görünce çok üzülmüştür. Bu bidatleri durdurmak amacıyla orada bir müddet kalarak hayatlarını değiştirmeye çalışmış ve bunda başarılı olmuştur.

D. Memleketine Dönüşü

Hacı Şeriatullah İngilizlerin Bengal bölgesindeki sömürgelerinin başkenti olan Kalküta'ya gitmekten vazgeçip yürüyerek uzun bir yolu geçip Şamâil köyünde amcasının evine ulaştı ve 38 yaşındayken evine tekrar dönmüş oldu.¹¹⁰ Köyde mescit olmasına rağmen uzun zamandır ezan okunmuyor, mescitte namaz kılınmıyordur. Şeriatullah akşam namazı vakti mescide vardığında ezan okur. Ezanı duyunca namaz kılmak isteyenler camiye doğru gelirler. Şeriatullah gelenlerle sohbet ederken onların adlarını ve yaşlarını merak eder. Kimisi 50, kimisi 70 yaşlarında olan bu kişilerin mescide gelmeme sebeplerinin namaz kılmayı bilmemeleri olduğunu öğrenir. Hacı Şeriatullah bu duruma çok üzülür ve namazı tek başına kılar. Uzun sakallı ve başında bir örtü bulunan Hacı Şeriatullah'ı kimse tanıyamamıştır.

Abdülazîm Talukdar yabancı bir hacının köye geldiğini zannederek onunla buluşmak istemiş fakat çok hasta olduğu için yanına gidememiştir. Abdülazîm Talukdar bu yabancı misafiri evine davet eder. Hacı oraya gidip sohbet ederken ona hangi hastalığı nedeniyle yattığını sorar. Abdülazîm bundan 25 yıl önce bir oğlu ve bir kızı olan abisinin vefat etmesi, kendisinin bu çocuklara bakarken ve bir gece aniden yeğeni Şeriatullah'ın kaybolması nedeniyle hasta olduğunu, birçok yerde onu arasa bile yeğeni Şeriatullah'ı bulamadığını söyler. Ardından Şeriatullah kim olduğunu açıkladığında Abdülazîm şaşırılmış ve hayatının son zamanlarında yeğenini bulduğu için rahatlamıştır. Daha sonra Talukdar ailesinin liderliğini Şeriatullah'a vermiştir.¹¹¹ O gece Abdülazîm vefat eder. Cenaze töreni için köylülerin İslâmî olmayan bazı örflerine Şeriatullah engel olmuştur. Müslümanların İman ve İslama aykırı sosyal, kültürel ve dinî adetler Şeriatullah'ı pişman etmiş ve onun ihya düşüncesini sağlamıştır.

Hacı Şeriatullah, amcası Abdülazîm vefat ettikten sonra ailesinden kalan topraklarda Talukdarlık vazifesine başladı. Yengesi ve kız kardeşi onun tekrar gitmesinden endişe ederek Şeriatullah'ı evlendirmeye karar verdiler. Dindar ve ahlaklı bir kızla evlenmek isteyen

¹¹⁰ Muin Uddin Ahmed, **Titumir and his Followers**, Dakka: Ononno Prokashoni, 1980, s.80.

¹¹¹ Md. Anowar Hossain, **İtihasher İtihash**, s.15.

Şerîatullah bir müddet sonra Şamâil’de Niyamet Bibi ile evlenmiştir.¹¹² Hacı Şerîatullah eşine dinî ilimler öğretmiştir. Niyamet Ali ile evliliğinden Hacı Şerîatullah’ın tek evladı ve Ferâiziyye hareketinin sonraki lideri Dudu Miyân dünyaya gelmiştir.

E. Ferâiziyye Hareketini Başlatması

Hacı Şerîatullah, memleketine dönünce İslamî tebliğ eder, davette bulunur. Ancak fazla başarılı olamaz. Başarısızlığın kendisinden kaynaklandığı kanaatine ulaşır. Hicaz’a gitmeye karar verir. Durumu eşine anlattıktan sonra Hicaz’a doğru yola çıkar. Yolda aynı bölgede mukim pir Ferit Şah’a birkaç gün misafir olarak duasını alır ve seyahatine devam eder.

Hacı Şerîatullah gemi yoluyla Basra’ya geldi; Önce Bağdat’a gelerek Abdülkadir Geylani’nin kabrini ziyaret etti.¹¹³ Buradan Filistin’e giderek Mescidi Aksa’yı ve Peygamber kabirlerini ziyaret etti. Mısır’a da uğrayarak bazı yerleri gezdi (Tur-i Sina dağı, Nil nehri civarı, vd). En sonunda Mısır üzerinden Mekke’ye ulaştı.

Mekke’den sonra Medine’ye gelen Hacı Şerîatullah, orada Hz. Peygamber’in mezarı ziyaret edip memleketi ve müslümanların hidayeti için dua eder. Medine’deyken kendisi Bedir, Uhud ve Hendek savaşının gerçekleştiği yerlere gider. Uhud savaşında şehit olan 70 sahabenin mezarlarını ziyaret eder. Üç kere rüyasında gördüğü Hz. Peygamberden, memleketinde İslam tebliği etmesi şeklinde emir aldığını görür ve bunun için bir hareket başlatmaya karar verir.¹¹⁴

Hacı Şerîatullah’ın Hicaz’a ikinci seyahatı ne zaman olduğu öğrenmek için seyahatından döndükten sonra kurulmuş olduğu Ferâiziyye hareketinin ilk müntesiplerin ilginç adı dikkat çekmektedir. Ferâiziyye hareketinin ilk müntesipleri Bengal takvimin 1227. yılına göre ‘Şatash Şoni (yirmi yedi senelik) ferâizî’ olarak tanınmış oldu.¹¹⁵ Bengal takviminin 1227. yılı İngiliz takviminde 1820-1821 yıllarına karşılık gelmektedir. Bu olaydan onun Mekke’ye yolladığı iki seyahatin ara verdiği zaman bulunur. Hacı Şerîatullah yirmi yıllık seyahatinden ilk kez 1818’de dönmüş ve ikinci seyahatten ise 1820 ya da 1821’de dönmüştür. Hacı Şerîatullah’ın Hicaz Seyahatleri harekete mensup olmayanlar için sıradan

¹¹² Mohammad Masudujjaman, “Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon”, s. 30.

¹¹³ Mosharaf Hossain Khan, **Haji Shariatullah**, s.73.

¹¹⁴ Pîr Muhsin Uddin Dudu Miyan, **Farayezî Jamater Adorsho**, Barişâl: Shariyatiya Library,1974, s.32.

¹¹⁵ Mohammad Masudujjaman, “Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon”, s. 23.

olaylar olarak görülür. Ancak Feraiziler bu yolculuklara büyük manevi anlamlar yüklemişlerdir.¹¹⁶

Hacı Şerîatullah Hicaz'dan dönüp Medâripûr'un Şamâil köyündeki evi Ariyal Khan denen nehrin göbeğine kaybolduğundan dolayı evin herhangi alameti bulamamış. Birkaç gün kayın babasının evinde kalıp sonra yakınlardaki yeni bir köye yerleşmiştir.

Medaripur bölgesine Arial Khan nehrinin taşması neticesinde vukuu bulan selde Hacı Şerîatullah'ın evi yerle bir olmuştu. Öyleki sular çekildikten sonra evin hiçbir kalıntısı kalmamıştı.

Hacı Şerîatullah Bengal'e kesin dönüş yaptıktan sonra Müslümanların sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. Bengal yönetimi, İngilizlerin elinde geçtikten sonra Müslümanlar İktisadi, İctimai, Maddi refah, Eğitim gibi alanlarda Hindulardan oldukça geri kalmışlardı. İngiliz ve Hindu adetleri dini dahil olmak üzere çeşitli alanlarda Müslümanları üzerinde etkili olmaya başlamıştı. Hacı Şerîatullah önce dinî alanda İslama sokulmaya çalışılan bidat ve hurafelerle mücadele etti. Daha sonra geri kalmışlığın önüne geçmek için çeşitli alanlarda çalışmalarda bulundu (Adli, İctimai, İktisadi, Kültür, vd).

F. Vefatı

1818 yılında başlayan Ferâiziyye Hareketi'nin kurucusu Hacı Şerîatullah zemindârlar (büyük toprak sahipleri) ve Doğu Hindistan Şirketine karşı 22 yıllık İslâmî mücadelesi sonunda manevi olarak güçlenmesine rağmen fazla çalışmaktan dolayı fiziksel olarak zayıf düşmüştür. Hacı, Bazen kendi parasını harcayarak bazen de yalnız tebliğiyle insanlara ulaşmıştır. Böylece zor durumlara rağmen İngilizler onun faaliyetlerine son veremediler. Sosyal, dinî, manevi bir lider olan vatansever Hacı Şerîatullah 1840 yılında 59 yaşındayken, yerine evladı Duzu Miyan'ı bırakarak vefat etmiştir.¹¹⁷ Geride ise 12 binden fazla Ferâiziyye müntesibi bırakmıştır.¹¹⁸ Defnedildiği köyü onun vefatından sonra Hacıpûr diye isimlendirilmiştir..¹¹⁹ Vefatından sonra Bengal'in her yerinden gelen taraftarları onun mezarını ziyaret etmeye başlamışlardır. Daha önce olan Şamâil köy gibi şimdiki Hacıpûr'de yer alan Şerîatullah'ın kabrine de Ariyal Han nehrin dalgaları hamle etti. Yakın köy

¹¹⁶ Muin Uddin Uddin Ahmed Khan, **Banglay Forayezi Andoloner İtihash**, Dr. Golam Kibria Bhuyan (Bengalce çev.), s.78.

¹¹⁷ M. Naeem Qureshi, "Ferâiziyye", **DİA**, s.365.

¹¹⁸ Mohammad Masudujjaman, "Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon", s. 44.

¹¹⁹ Mevlâna Abdul Baten, **Haji Shariatullah o Forayezi Andolon**, s.82.

Bahadurpûr'de 125 yaşa kadar yaşayan olan Hacı Rahim Uddin, Hacı Şeriatullah'ın kabri nehrin dalgayla bozulurken gören başkası tarafından duyulan sözü şöyle açıkladı: “Ben teheccüd namazı kılmak amacıyla abdest alırken Hacı Şeriatullah'ın kabrine bakarak cübbe ve türbanlı birkaç insanın bu cansız cesedi alıp götürmeleri izledim.” Ondan kısa bir zaman sonra Hacı Şeriatullah'ın kabri Ariyal Han nehrinde kaybolmuştur.¹²⁰

II. FERÂİZİYYE HAREKETİNİN DOĞDUĞU ORTAM

Bengal, İslam'la 1203 yılında Halaç Türk komutanı İhtiyâruddin Muhammed Bahtiyâr Halacî'nin Bengal bölgesinin başkenti Nodiya fethiyle tanıştı.¹²¹ Bahtiyâr Halacî bugünkü Bangladeş'in batı ve kuzey bölgesi olan, o dönemde Gour, Pundro ve Leknevî olarak adlandırılan yerleri fethetmiştir.¹²² Ancak Şemseddin İlyas (1345-1358) bu bölgeleri çevresindeki bazı bölgelerle birleştirerek buraya Bangalah ismini vermiş ve kendisi Şah-i Bangalah unvanını almıştır.¹²³ Şemseddin İlyas Şah Fars asıllı Sünni bir İranlı olup, Önceden Delhi Sultanlığının buraya atadığı Türk kökenli idarecilerin yanında çalışmış üst düzey bir bürokrattı. Bu bölge İngiliz sömürge döneminde ise Bengal adını almıştır. Aslında Bengal bölgesine İhtiyâruddin'nin fethinden önce farklı yerlerde Arap tüccar ve mutasavvıflar vasıtasıyla İslam'ın ulaştığı bilinmektedir. Meşhur Hindu tarihçi Tara Chand Hint sularında ilk Müslüman filosunun Hz.Ömer döneminde Hicri 15 (636) yılında ulaştığını söyler. Bengal'in kuzey bölgesinde Miladi 691, Hicri 71 yılında yapılan ve son dönemlerde bulunan bir mescitten yola çıkarak buraya İslam'ın hicrî yedinci yüzyılda geldiği tahmin edilmektedir. 1204 yılından itibaren 1765 yılına kadar 560 yıllık süre boyunca farklı hanedanlardan gelen 76 hükümdar ile yönetilen Bengal, Müslüman hakimiyetinde kalmıştır. Bengal'deki Müslüman hakimiyeti, 1757 yılında gerçekleşen Plassey Savaşı'nda Nevvâb Sirâcüddevle'nin yenilmesinin ardından zayıflamıştır.

Kraliçe I. Elizabeth'in emriyle 31 Aralık 1600 tarihinde İngiltere'de kurulan Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) Cihângir'den (1608) izin alarak kısa bir zaman içinde Bengal'e ticaret amacıyla girip varlığını giderek güçlendirmiştir.¹²⁴ İngilizler 1757 yılında Plassey ve 1764 yılında Boksar Savaşı'nı kazandıklarında ise kazanarak Doğu Hindistan

¹²⁰ Mevlâna Abdul Baten, **Haji Shariatullah o Forayezi Andolon**, s. 83.

¹²¹ Abdul Mannan Talib, **Bangladeshe Islam**, 3. Basım, Dakka: Islamic Foundation Bangladesh, 2002, s.139.

¹²² A.K.M. Nazir Ahmad, **Bangladeshe Islamer Agomon**, 3. Basım, Dakka, Bangladesh Islamic Center, 2013, s. 30.

¹²³ A.K.M. Nazir Ahmad, **Bangladeshe Islamer Agomon**, s. 43.

¹²⁴ Muhammad Inam-ul Hoque, **Varate Muslim Shahsoner Itihash**, s. 202.

şirketi adıyla Bengal'de siyasî hayata tamamen hâkim oldular. Kıta Avrupası'nda çıkan, İngiltere ve Fransa'nın karşı taraflarda olduğu 7 yıl savaşlarında (1756-1763) çatışmalar Hindistan'daki sömürge topraklarına yayılmıştı. Zaten İngiltere, Fransa'nın Hindistan'daki siyasi, iktisadi ve askeri gücünden rahatsızdı. Her iki ülkenin bugünkü Bengal topraklarında ticari merkezleri vardı (İngiltere'nin Kalküta, Fransa'nın Chandannagar). İngilizlerin Kalküta'ya asker sevketmesine karşı çıkan Siracuddevle onlarla yaptığı Plassey savaşında yenilerek öldürüldü. Yerine İngilizlere Divan'ın idaresini (Sivil ve Mali idare) vermeyi taahhüt eden Mir Cafer geçti. Ancak bir müddet sonra Mir Cafer yerine geçen Mir Kasım, İngilizlerin siyasi ve mali baskısı üzerine Babürlü Sultanı II. Şah Alem ve Oudh (Uttar Pradeş) valisi Sücauddevle ile karşı ittifak kurdu. 1764'te Bihar'ın güneyindeki Buxar savaşında (Bokser) İngilizlere yenilerek savaş alanından kaçtılar. Bunun üzerine Şah II. Alem, İngilizlere Bengal'de Divan'ın idaresini resmen devretti (1765). Sonunda 1765 yılında Babürlü Sultanı II. Şah Âlem'in izniyle Bengal'de divanî (vergileri toplama hakkı) elde etmiştir.¹²⁵ Ardından mahkemelerde hakimleri seçerek davalara bakmaya başlayıp hukuk sistemine de müdahil olmuştur. Ferâiziyye hareketinin kurucusu Hacı Şerîatullah'ın doğduğu XVIII. yüzyılın ortalarında İngiltere ve Bengal arasındaki ticaretin büyük bir hız kazandığı görülmektedir. İngiltere Sanayi Devrimi'nin etkisiyle Hindistan'daki toprak ürünlerinden daha çok faydalanmak amacıyla kırsal bölgelerde imalathane kurarak Bengal'deki basit kırsal ekonomiyi bozmuştur. İngilizler Bengal'de yeni yönetim organları oluşturarak kırsal bölgedeki toprak sahipleri ve sıradan halkla doğrudan temas kurdular. Bu Bengal'de yüzyıllardır süren 'Merkezin halkla soylular ve bürokratlar üzerinden temas kurması' tamamen zıttı. 16 Ağustos 1765 tarihinde II. Şah Âlem'in (1759-1806) Bengal'in yıllık vergisini Doğu Hindistan Şirketi'ne devretmesi bu bölgeyi ilk resmî İngiliz sömürgesi haline getirmiştir.¹²⁶ Bokser savaşında mağlup olduktan sonra Müslümanlar güç kayettiğinden dolayı II. Şah Âlem böyle bir şey yapmaya mecbur kaldılar. İngilizler bu başarıları ile Bengal'den başlayarak ulaşmayı hedefledikleri hâkimiyet için meşru bir zemin elde etmişlerdir. Söz konusu gelişmeler karşısında Müslümanların haklarını savunmayı hedefleyen Ferâiziyye, kısa bir süre içerisinde yayılmakla birlikte Bengalli Müslümanlara yönelik yerel bir faaliyet olarak kalmıştır. Hareketin kurucusunun ve daha sonraki liderlerinin bu hareketi Hindistan'ın geneline yayma ve hareketin etki alanını genişletme gibi hedeflere sahip olmadığı görülür.

¹²⁵ Abbas Ali Khan, **Banglar Musolmander Itihash**, 7. Basım, Dakka: Bangladesh Islamic Center, 2011, s. 94.

¹²⁶ Abbas Ali Khan, **Banglar Musolmander Itihash**, s.94.

İngilizler Bengal’de Müslümanların din, iktidarı, siyaset ve ekonomi hayatlarına yönelik saldırılarda bulunmuştur. Müslümanlardan divanî aldıktan sonra Babürlü döneminde yapılan vakıflar veya dini enstitüler için vergisiz arazi sistemini ortadan kaldırmıştır. Vergi toplama görevini Müslümanlardan alıp İngilizlere sadık kalan Hindûlara verilmiştir.

A. Zemindâr Sistemi

Babürlü İmparatorluğu’ndan itibaren Bengal’de toprak ve vergi sisteminde zemindârlık sistemi uygulanmıştır. Bu sistem köylerdeki sınırlı topraklardan vergi toplamak için başlatılmıştır. Büyük toprak sahipleri arasında zemindâr olarak seçilenler, yanında bulunan küçük toprak sahiplerinden ve kendi bölgelerinde bulunan bütün çiftçilerden vergi toplamaktaydı. O dönemde zemindârlar devletin vergi toplayıcısı olarak çalışıyordu. Çiftçilerden vergi toplamakla birlikte mahallî ve hafif olan divani (Ticari, Mali ve Adli davaları) ve askeri davaları devletin izniyle yönetiyordu.¹²⁷ Zemindârlar aynı zamanda maiyetlerinde bulunan güçlerle idareleri altındaki bölgelerde güvenliği de sağlamaktaydılar. Bu bakımdan zemindâr kendi bölgesinde soygun olması durumunda çalınan eşyaları ve soyguncuları bulup hükümete teslim etmekle görevliydi. Ayrıca hukukî davaların hallinde de sorumluluk sahibiydiler. Bütün bunlar dikkate alındığında, Babürlü dönemi Bengal köylü toplumlarda Zemindârlar sadece aristokrat bir sınıf değil, bununla birlikte iktidarın bir eli olarak da çalışmaktaydılar.

Zemindârlarlık teorik olarak birkaç yıl için veriliyorsa da bu görev miras yoluyla devredilebiliyor ve bu şekilde bazı ailelerde sürekli olarak da kalabiliyordu. Zemindârlar görevlerine devam edebilmek için düzenli olarak vergi vermek zorundaydılar. Ancak çiftçilere kötü davranan ve devlet kurallarını uygulamayan zemindârlar da vardı. Babürlüler döneminde devletin bütün toprakları belli birkaç ile ya da ‘Fevcdar’ya (komutanlık) bölünüp her şubede 1000-4000 arası asker bulunmaktaydı.¹²⁸ Komutanın atandığı ildeki görevi, zemindârları hata yapması halinde ıslah etmek ve ilde huzuru sağlamaktı. Bu amaçla davalara bakmak, suçluları cezalandırmak, insanların güvenliğini sağlamak komutanların göreviydi. Dolayısıyla Zemindârlar komutanlara bu konularda yardım eden kimseler konumundaydılar.. Zemindârlar verilen görevlerde başarısız olurlarsa ya da şartlara uymayıp devletin gözünde güvensiz olduğunda onların zemindârlıkları ortadan kaldırılıyordu.

¹²⁷ Muin Uddin Ahmad Khan, **Banglay Forayezi Andoloner Itihash**, s.56.

¹²⁸ Mohammad Masudujjaman, “Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon”, s.52.

1757'de Plassey Savaşı'ı ve 1764 yılında Boksar Savaşı'nın ardından Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) zemindârlık sisteminde büyük bir değişikliğe gitmiştir. İlk olarak, zemindarların mahallî davaları yönetme yetkileri ellerinde alınmıştır. Ardından 1792 yılında çıkarılan bir kanuna göre zemindârın görevi altında bulunan yerlerde soygun olması durumunda zemindârın olayla ilişkisi ispat edilmiyorsa zemindar çalınan eşyaları tazminle sorumlu tutulmaması kararlaştırılmıştır. Üçüncü olarak ise, 1793 yılında zemindârların maiyetindeki asayiş gücü lağvedilerek her bölgeye devlet polisi tayin edilmiştir.¹²⁹

Warren Hastings tarafından yapılan düzenlemeyle Zemindarlık sistemi özelleştirildi (ihalede en fazla teklifi veren verildi). Hastings'ten sonra vali olan Cornwallis 1793'te "Sürekli İskan Kanunu" çıkardı.¹³⁰ 1770-1790 arasında Bengal'de sırasıyla kıtlık ve seller nedeniyle onbinlerce çiftçi ailesi yerini değiştirdi. Bu insanlar birkaç yılda toprak değiştirerek seyyar çiftçilik yaptıklarından sömürge idaresinin vergileri azalmıştı. Yeni sistemde köylünün toprağını değiştirmesi yasaklanıyor, vergiyi zemindara ödemesi mecburi hale getiriliyordu. . 1793 yılında Sürekli İskânı adlı yeni kanun ile ihale sisteminde zemindâr olmak için ipotek olarak nakit para vermede eski zemindârlar başarısız olmuştur. Ancak açık arttırmada zemindârlık sunulduğu için önceden faiz karşılığında insanlara borç veren Hindû faizciler ve zemindârlara bağlı olan Gomosta'larda (görevi alınan vergi toplamakta yardımcı) nakit para bulunduğundan dolayı kolayca zemindârlık alabildiler. Bunlar Hindû idiler. Eski tüm zemindârların üçte birden fazlası Müslüman aristokratlar idi. Ama Sürekli İskânı sisteminden sonra Hindû 'Naip' (Zemindârın yardımcı) ve 'Şikdar' (Vergi toplayıcı) önceden Müslüman zemindârların yanında sadece personel olarak çalışmalarına rağmen nakit para vererek zemindârlık kazanabildiler. Hindular arasında tefecilik yaygındı. Bu nedenle ellerindeki sermaye birikimi fazlaydı. Hindu zemindarlar normal vergi haricinde çok sayıda keyfi vergi alıyordu (Sonraki sayfalarda verildi). Bu zemindarlığın ihaleyle satılması nedeniyle ödenen fahiş paranın köylünün sırtından çıkarılması demektir. Zemindarların aldığı vergiler ise daha azdı. Yeni sistem bilhassa Müslümanların kati çoğunluğu oluşturduğu yerlerde tepkiyle karşılandı. Çünkü 15. y.y' dan sonra Bengal'in idaresinde söz sahibi olmayan Hinduları Güçlendiriyordu.

1842 yılında İngiliz personel bir ilin zemindarlığı ile ilgili açıklamanın olduğu bir belge bulmuştur. Belgeye göre o ile ait on iki zemindarlıktan hepsi eski zemindârların elinden düştü. Bu on iki zemindârlıktan sadece iki tanesi eski zemindâr mirasçı satın alabildi

¹²⁹ Kabeledul Islam, **Obivokto Banglar Pulisher İtihash: Prachin Zug Theke 1947 khristabdo**, Dakka: Adorn Publication, 2012, s. 124.

¹³⁰ Herman Kulle, **Hindistan Tarihi**, s.352-356.

diğerlerini ise yeni Hindû zenginler aldılar. Dolayısıyla Hindu vergi personelleri aniden Zemindâr sınıfa dönüştürülmüştü. Dolayısıyla, İngiliz iktidarı tarafından uygulanan bu yeni toprak sisteminden dolayı toprak sahibinin değişmesiyle birlikte sosyal tasnifte de değişiklik yapıldı. Toprağa dayalı aristokrat sınıfın yerine işe dayalı Hindu menajer ve vergi memurlar gelmişlerdir.

Bu değişiklikle birlikte zemindâr ile çiftçi arasında bulunan ilişki de değişmiş oldu. 1842 yılında bir İngiliz polisi tarafından yapılan rapora göre, eski zemindârların yetkileri bazı kısıtlamalara maruz kalsalar da bunlar toplum tarafından sevilen ve saygı duyulan kimselerdi. Halk zemindarlara güven duymakta zemindarlar da halkın işleriyle ilgilenmekteydiler. Buna mukabil yeni Zemindârlar, fazla çıkar elde etmek amacıyla paralarını zemindârlığa yatıran bir zümreye dönüşmüşlerdir. Çünkü Yeni Zemindarlar için bu iş ek kazanç kapısıydı. Asıl işleri olmaz için Halkın talepleriyle yeterince ilgilenmediler. 1842 yılında Bengal'ın polis başkanı Feritpûr, Zemindârlar hakkında hazırladığı bir raporda yeni Zemindârlardan bölgelerindeki çiftçilerden yüksek paralar toplayabilmek için her şeyi yapabilen kimseler olarak bahsetmiştir.

1842 yılında çıkan bu rapora göre Zemindârların çiftçilerin çoğunun mensup olduğu İslam'a ve Müslüman kadınlara saygı göstermedikleri belirtilmektedir. Buna rağmen İngilizler eski zemindârların yerini yeni Hindu zemindârların almasını "saklı devrim" olarak nitelendirmişlerdir. Çiftçilere huzursuzluk veren bu zemindârların polis nezdinde suçsuz sayıldıkları için diledikleri şekilde hareket ettiklerini söylemektedir. 1844 yılında yayımlanan başka raporda ise yeni zemindârların soygunlara göz yumdukları ve çalınan eşyalardan pay aldıkları iddia edilmiştir.¹³¹ Yeni Zemindârların aniden güçlenmesi ve devlet nazarında geniş bir özgürlüğe sahip olmaları Bengal'in sosyo-ekonomik durumunu oldukça olumsuz etkilemiştir.

Hindû zemindârlar Müslümanlara sadece vergiler konusunda değil fiziksel olarak da zulüm ediyor, onların ibadet etmelerine dahi engel olmaya çalışmaktaydılar. Mesela zalim bir Hindû zemindarın bölgesinde Müslümanlar inek kurban edemiyor ve ezan okuyamıyorlardı. Müslümanlardan Hinduizm'a ait dhuti ve sakal yerine bıyık uzatmaları istenmekteydi. Puja (Hindu dini festivali) zamanında Müslümanlardan zorla nakit para, keçi, ördek ya da tavuk alınmaktaydı.¹³² Zemindârların Müslümanlardan tahsiline başvurdukları 23 çeşit¹³³ vergi bunlardır.

¹³¹ Kabeledul Islam, **Obivokto Banglar Pulisher Itihash: Prachin Zug Theke 1947 khristabdo**, s. 149.

¹³² Muin Uddin Ahmad Khan, **Banglay Forayezi Andoloner Itihash**, s. 156-157.

¹³³

ayı	Adı	Açıklama
	Marusa	Evlenme vergisi (Çiftçiler evlendiği zaman zemindâra verilir).
	Variş vergisi	Zemindârın çiftçilerin evine ziyareti üzerine tespit edilen vergi.
	Evlenme masrafı	Zemindar ailesinden birinin düğünü için özel vergi
	Gömme vergisi	Zemindâr'ın annesi, babası ya da yaşlı akrabalarından kimsenin ölümünden dolayı alınan vergi.
	Poita ¹³³ masrafı	Zemindâr'ın oğlunun poita alması şerefine alınan vergi.
	Vura masrafı	Zemindar oğulların elitizm göstermek amacıyla omuzunda bir delik yapıldı. Bu iş yapıldığı vakit hediye de verilirdi.
	Terpal	1864 yılında olan fırtına yüzünden meydana gelen zararı karşılamak için alınan vergi.
	Dava masrafı	Mahkemede zemindârın davası için alınan vergi
	Para cezası	Çiftçiler arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmek için alınan vergi.
0	Dilekçe masrafı	Zemindâra yazılan dilekçe için alınan vergi.
1	Bain Selamî	Hurma ağacından yapılan şerbet yapmak için.
2	Selamî	Ceviz ağacından yapılan şerbet için.
3	Roth masrafı	Puja (Hindu ibadeti) için kullanılan iki tekerlilik arabasını roth denir.
14	Açık vergisi	Alındığı toplam vergide eksikliği varsa onu doldurmak için yeniden çiftçiler arasında bölünen vergi.
15	Piyade masrafı	Vergi toplama görevlileri için ödenen vergi
6	Tohari	Zemindarın hizmetinde çalışan görevliler için ödenen vergi
7	Vefat vergisi	Çiftçi ailesinde kimi vefat ederse ailesinden zemindâra para vermek.
8	Balık	Balıkçıların zemindârlara göndermeleri gereken balıktır.

B. Bengal’de Dinî-Sosyal Yapı

İslam Öncesinde Bengal'in çoğunluğunu Hindular oluşturuyordu. Toplum Kast Esaslarına göre bölünmüştü. Üst Tabakada yer alanlar (Savaşçılar ve Ruhbanlar) Alt Katmanlarda yer alan insanları maddi ve manevi olarak sindirmişti. Yine Azınlık durumunda olan Budistlerde zulümlere maruz kalmıştı. İslam Ordularının Fethi (Gurlular ve Delhi Sultanlığı) neticesinde Bengal' deki Hindu hakimiyeti sona erince (12. y.y sonu-13. y.y' ın İlk Yarısı) Budistlerin çoğu ve Alt Kastlarda yer alan Hinduların çoğu kısa sürede Müslüman oldu.¹³⁴ Bununla birlikte Müslüman olmalarına rağmen İslam’a aykırı olan alışıkları birçok geleneği terk edememişlerdir. Bu adetler sonraki nesillerde de yıllardır yaşamaya devam etmiştir. Bu nedenle XIX. yüzyıl başlarında dahi bazı yerlerde Müslüman ailelerin Hindü dinine bağlı bir tanrıça olan ‘Ma Şitola Debi’ne manevi olarak bağlı olmaya hatta ona tapınmaya devam ettikleri görülmektedir. Hinduizm’de bir yılda 13 bayram bulunur. Ancak Müslümanların Muharrem ayında kısıtlı bir ritüel olsa da Ramazan ve Kurban Bayramı dışında aynı bölgede karşılaştıkları Hindülara oranla çok fazla ritüel bulunmamaktadır. O dönemde Şîilerin etkisiyle Bengalli Müslümanlar arasında farklı yerlerde taziye kafilesi çıkıyordu. Taziye kafilesinde kullanılan kabri göl ya da havuza atıyordu. Çünkü Bengalli Müslümanların yaşamlarında eski dinleri Hinduizmin bazı tesirleri devam ediyordu. Hindu Zemindarlar "Belki bir gün yeniden Hinduizme geri dönerler" düşüncesiyle bunların canlı kalmasını istiyorlardı (Hindularla Evlenme, Merasimlerde içki içip dans etme, Hindular gibi giyinme, Kabir ziyaretleri, Düğün hazırlıkları, Dul kadınlarla evlenmeme, Düğünlerde obje

9	Pewra	Açıklama bulunmamıştır.
0	Gazi masrafı	Kış günlerinde kıyafet için zemindâra verilen vergi.
1	Eşya masrafı	Aidat gibi bir şeydir.
2	Şemsiye masrafı	Zemindârın şemsiyesi taşıyan kişi için.
3	İmam masrafı	Muharrem ayı münasebetiyle tespit edilen vergi.

¹³⁴ Mahmudur Rahman, **The Political History of Muslim Bengal: An Unfinished Battle of Faith**, Newcastle upon Tyne (UK), Cambridge Scholars Publishing, 2019, s.22.

ve tasvir içeren takıların kullanılması vd.). Aslında bu Hindûların ‘Durga Puja’sı (Durga Tapınma) ile benzerlik gösterir. Durga Puja aslında Hinduizm’e ait olan on günlük bir festivaldir. Onuncu günde put nehir ya da havuza atılmaktadır. Muharrem ayının onuncu gününde Durga Puja gibi taziye de onuncu gününde kabir havuza atılmaktadır. Bu taziye töreni için Hz. Hüseyin’in mezarında olduğu düşünülen ahşap ve kumaş ile bir kabir yapılmaktaydı. Hindû Durga puja ile Taziye törenleri benzediği için Hindû zemindârlar bazen bu konuda Müslümanlara maddi destek veriyordu. Zira Bengalli Müslümanların Hindû kadınlar ile evlenmeleri, düğün hazırlıklarını Hindûlar gibi yapmaları, üzerinde kişi ve obje tasviri bulunan düğün takıları kullanmaları, Hint geleneğinde kabul edildiği üzere dul kalan kadınlar ile evlenmekten kaçınmaları, dans ve içkinin festivallerinin bir parçası haline gelmesi, kabir ziyaretindeki uygulamaları ve giyim gibi günlük hayatın birçok alanında Hindû komşularının tesirinden bahsetmek mümkündür.

XIX. yüzyılda Bengalli Müslümanlar arasında pîr ve mezar kültürü önemli yer tutmaya başlamıştır. Bengal Müslümanları arasında 19. y.y’da İslami Rükünler yerine İslam’a dayanmayan, sonradan ihdas edilen faaliyetler revaç bulmuştu. Kabir Ziyaretleri, Pirlere Aşırı Tazim, vd. adetler bulunmaktaydı. Müslümanlar namaz ve oruçla birlikte mezarlara da alışmaya başlamıştır. Tüm ülkede pîr ve mezar kültürü yayılmıştır. Bu konu hakkında Hindistan’da İngiliz sömürge döneminde nüfus sayımı yöneticisi olan James Wise’in bir yorumu bulunmaktadır. Ona göre 1765 yılında Doğu Hindistan Şirketi’nin divanı elde etmesinden sonra Doğu Bengal Müslümanları 1818 yılına kadar “kovboysuz bir koyun sürüsü” gibiydi.

III. Ferâiziyye Hareketinin Ortaya Çıkışı

XVIII. yüzyıldan itibaren siyasî alanda Bengalli Müslümanlar bir dinî ve siyasî liderden yoksun durumdaydılar. Müslümanlar daha önceden sahip oldukları ve hak ettikleri şerefi geri kazanmak için bir liderlere ihtiyaç duymaktaydılar. Daha önce lider olan aristokrat sınıf yok olmaya başlayınca Müslümanlar arasından birinin liderliği beklenmiş ve Hacı Şerîatullah ortaya çıkmıştır. 1872 yılında Hindistan’daki ilk nüfus sayımı yöneticisi olan Dr. James Wise’e göre Hacı Şerîatullah ilk önce Müslümanlar arasında İslâm dini âdetlerini düzeltmeye dönük bir hareket başlatmıştır. Wise şöyle söyler: “Birçok debdebeli Hindû dini ile uzun zamandır iç içe olduğundan Müslüman toplumunda ortaya çıkan hurafelere karşı hareket başlatan ilk kişi Hacı Şerîatullah’tır. Tembel ve oldukça ruhsuz olan Bengalli

çiftçilerin ihtiyac duydukları liderliği o doldurmuştur. Hacı Şerîatullah dışında hiçbir lider insanları ve halkı kendine o kadar çekemezdi.”¹³⁵

Hacı Şerîatullah Mekke’ye yaptığı uzun bir seyahatin sonunda 1818’de Bengal’e geri dönmüştür.¹³⁶ Hacı Şerîatullah, İngiliz iktidarı altında Müslümanların yaşadığı durumdan ve toplumda Hindû gelenekleriyle karışmış olan-Müslüman inançlarından rahatsız olmuştur. Müslümanları içinde bulduklarını iddia ettiği hurafelerden kurtarmayı planlamıştır. Bu yüzden memleketine döner dönmez insanları ikaz etmeye çalışmıştır. Ancak umut ettiği kadar olumlu yanıt alamadığından ikinci kez Mekke’ye seyahat etme kararı almıştır. Hacı Şerîatullah Mekke’ye yaptığı ikinci seyahatinden döndüğünde memleketindeki İslâm anlayışı ile Hicaz’daki Vehhâbîler’in dinî düşüncesi arasındaki aşırı farkları gözlemlediği için vaazlarına ve ıslah çalışmalarına başlayarak iki toplumu mukayese etmeye başlamıştır. Budizm ve Hinduizm etkisiyle Bengalli Müslümanlar arasında yayılan âdetleri ve dini merasimlere ait bidatleri de tenkit etmeye başlamıştır. Fazlurrahman’a İğöre üç temel yaklaşım etrafında şekillenen bir “Tasfiye” hareketini başlatmıştır.

1. İngiliz idaresi altındaki Hindistan’ın dâru’l-harp sayılması ve onlara karşı mücadele edilmesi gerekir
2. Köylü ve işçilerin haklarını korumak üzere büyük toprak sahiplerine karşı sosyo-ekonomik bir reform hareketi başlatılmalıdır.
3. Hinduizmin etkisiyle İslâm’a karışmış olan düşünce ve uygulamalar İslâm’dan tamamen arındırılmalıdır.

Hacı Şerîatullah 1820 yılında memleketine dönüp insanlara farzlar ve reform hareketlerinden bahsetmiştir. Kısa zaman içerisinde Bengal’in farklı yerlerinde hareketi yayılmaya ve insanlar bu çatı altında toplanmaya başlamıştır. Hanefî mezhebine müntesip olan ve Şeyh Tâhir es-Sünbül el-Mekkî’den (ö. 1804) eğitim alan Hacı Şerîatullah aynı dönemin ıslah hareketçi Şah Abdul Aziz Dihlevî, Şah İsmail Şehid Dihlevî, Seyyid Ahmed Birelvî ve Mevlâna Seyyid Mir Nisar Ali Titumir’in (1782-1831) de yaptığı gibi tevhid düşüncesine büyük önem vermiştir. Ona göre tevhide aykırı bütün âdetler şirk ya da bidat olarak değerlendirilmelidir. O müslümanları doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili gelenekleri bırakmaya, tavla oynamamaya, Muharrem ayın onuncu gününde mersiye söylemek, mağfîret

¹³⁵ James Wise, **Article on Shariatullah & the Faraizis**, Dakka, The Royal Asiatic Society of Bengal, 1894, s.28.

¹³⁶ M. Naeem Qureshi, “Ferâiziyye”, **DİA**, s.365.

için oldukça masraflı oroş (Arus) töreni düzenlemek gibi adetlerden uzak durmaya çağırmıştır. Hacı Şeriatullah ayrıca ırkçılığa karşı çıkararak kardeşlik ve adaleti vurgulamıştır.

Hacı Şeriatullah Hindû zemindârlar tarafından müslümanlardan haksız olarak alınan bütün vergilere karşı çıkmıştır. Hinduizme ait tapınaklara Müslümanların hediye olarak nakit para ya da hayvan bırakmalarını da yasaklamıştır. Hindû zemindârların direnmesine rağmen Hacı Şeriatullah Müslümanların yemekten hoşlandığı ve ucuz fiyata bulabildiği ineği hem kendisi kesmiş hem de fakir Müslümanlara inek kesmelerini teşvik etmiştir. Hacı Şeriatullah sosyal olarak zemindârların karşına çıkmakla yetinmemiş siyasî olarak da İngilizlerle mücadeleye başlamıştır.¹³⁷

IV. Ferâiziyye Hareketinin Görüşleri

Hacı Şeriatullah tarafından başlatılan ve Müslümanların yeniden dinî, siyasi ve sosyal hayatta etkin olabilmeleri için başlatılan onun bu hareketi “Ferâiziyye” hareketi olarak adlandırılmıştır. Hacı Şeriatullah rahat hayatı terk ederek köylerden şehirlere kadar pek çok yeri gezerek hareketine taraftar toplamaya çalışmıştır. Düşüncelerini bu yolla tüm Bengal’e yaymıştır. Gevşeklik göstermeden İslâm’ın farzlarını yerine getirmek isteyen Müslümanlar bu hareketin üyesi oluyorlardı. Kısa zaman içerisinde bu harekete binlerce Müslüman katılmıştır. Hacı Şeriatullah hem taraftarlarından hem de bütün Müslümanlardan söz ile amel arasında farklılık göstermemesini istemiştir. William Wilson Hunter (1840-1900) Hindistan’da uzun süre Kamu İdaresi ve Eğitim Alanında görev yapmış (1862-1887) tecrübeli birisiydi. Yazdığı “The Indian Musalmans” isimli kitabında ondan şöyle bahseder: “Şeriatullah’ın hareketine katılan Bengalli Müslümanlar yeni bir şevkle bize saldırdılar ve askeri mısraflarımızı üç katına çıkarttılar. Doğu Bengal’de Kuvvetli olan Feraizilerin Eylemleri yüzünden Bengal’deki Sömürge İdaresinin güvenlik harcamaları 3 kat artmıştır.¹³⁸

Onun başlattığı hareket adını Arapça “farîza” kelimesinin çoğulu olan “ferâiz”den almıştır. “Farîza” kelimesinin sözlük anlamı ise zaruret, zorunluluk ve gerekliliktir. Allah (cc) tarafından buyurulan emirler farîza demektir. Hacı Şeriatullah Allah (cc) ve Hz. Peygamber’in (sav) söylediği İslam’ın beş şartını asıl olarak ilan etmiş, bu nedenle harekete Ferâiziyye Hareketi, hareketin mensuplarına da ‘Ferâizî’ denilmiştir. Hacı Şeriatullah zalim hükümdarlara karşı Hz. Peygamber’in (sav) attığı adımları takip etmiştir. Allah’ın emrettiği

¹³⁷ Mohammad Masudujjaman, “Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon”, s. 43 - 44.

¹³⁸ William Wilson Hunter, **The Indian Musalmans**, London: Trubner and Company, 1876, s.49.

ana şeylerden Hacı Şeriatullah'ın söz konusu ettiği beş farz Kelime-i Şehadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek'tir.

Hacı Şeriatullah farzları İslam ağacının dalları ve yaprakları olarak görmekteydi. Ona göre ağacın kökü bulunsa bile bir süs, canlılık ve güzellik göstergesi olarak dallara ve yapraklara ihtiyacı olması gibi İslam toplumunun canlandırılması için farzların gevşeklik gösterilmeden yerine getirilmesine ihtiyaç vardı. Hacı Şeriatullah ilk kez 1818 yılında Müslümanları Ferâiziyye düşüncesine çağırıp İslam'ın bütün farzlarına önem vermelerini istese de esasen 1820 yılında Mekke'ye yaptığı ikinci seyahatten sonra hareketin gündemleri ve aktiviteleri üzerine daha detaylı konuşmaya başlamıştır.¹³⁹

Bu harekete katılanların çoğu köylü ve fakir müslümalardır. Hindû zemindârlar ve İngilizlerin zulmü altında olan yardıma muhtaç Müslümanlar bu hareket etrafında birleşmiştir. 1837 yılında Ferâiziyye hareketinin müntesip sayısı 12 bini geçmiştir.¹⁴⁰ Resmî rakamların dışında harekete kalben destek verenlerin sayısı daha fazla idi. Ferâiziyye Hareketine özellikle çiftçi, dokumacı ve yağ imalathanelerinde çalışanlar katılıyordu.¹⁴¹

Toplumdan şirk, bidat ya da hurafeleri kaldırmak için çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Tövbe etmek bu faaliyetlerin başında gelmektedir. Ferâiziyye Hareketi'ne katılmak isteyen kimse geçmişte yaptığı şirk ve bidat dahil her türlü günahlardan istiğfar edip gelecekte bu günahları tekrar yapmayacağına söz veriyordu. Bu istiğfara "ikrarî biat" denmektedir.¹⁴² Bunun amacı ise kötü yoldan doğru yola dönmektir. Tövbe faktörü Müslümanların kültürel hayatını pozitif etkilemektedir. Hacı Şeriatullah'a göre, geçmiş günahlar için tövbe gelecekteki günahlardan kaçınma kararlılığı anlamına gelmekteydi.¹⁴³

Hacı Şeriatullah, Gayrimüslimlerin hakim olduğu bir dönemde yaşadı. Aynı Hz. Peygamberin Mekke'deki Risaleti gibi. Bununla beraber bir Islahatçı olarak topluma sunduğu öneriler gayet basitti. Hacı Şeriatullah'a göre fakir Müslümanlar "kelime-i şehadet, namaz ve oruç" olmak üzere üç görevi yapmak zorundadırlar. Zenginler için ayrıca zekât ve hac görevleri de bulunmaktadır. Bu beş farz İslâm'ın ana şartıdır ve Müslümanlar için zorunludur. Ferâiziyye Hareketi'nin gayesi ise Müslüman halkların bu farzları yerine getirmelerini sağlamaktır. Hacı Şeriatullah bu farzların yanı sıra dört ilke daha sunmaktadır. Bunlar; Allah dışında başka bir ilah olmadığını kabul etmek, Kur'ân-ı Kerim ve hadisleri tek kaynak kabul etmek, bidatlerden

¹³⁹ Mohammad Masdujjaman, "Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonkskar o British Birodhi Andolon", s.42.

¹⁴⁰ Mohammad Masdujjaman, "Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonkskar o British Birodhi Andolon", s. 44.

¹⁴¹ Mohammad Masdujjaman, "Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonkskar o British Birodhi Andolon", s. 58.

¹⁴² M. Naeem Qureshi, "Ferâiziyye", *DİA*, s. 365.

¹⁴³ James Wise, *Notes on the Races, Custes and Trades of Eastern Bengal*, s.22.

uzak durarak farz ibadetleri eda etmek, yardımlaşma ile toplumda ve devlette İslâm'ın temel prensiplerini ihya etmek.¹⁴⁴

Ferâizîler'e göre müslümanların yalnızca iman etmeleri yeterli değildir. İman etmekle birlikte İslâm'a aykırı tüm alışkanlıklar ve gelenekler de terk edilmelidir. Hacı Şerîatullah toplumda bulunan bazı yerel âdetlerin gayri İslâmî olduğunu savunmuştur. Kur'an ve hadiste yer almayan bu gelenekleri şirk ya da bidat olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Tevhit hakkında Ferâizîler sadece tevhide geri dönmek değil- tevhidi saran yerel gelenekleri de terk etmek gerektiğini savunmuşlardır.¹⁴⁵

Ferâiziyye'ye göre yeni doğum sırasında yardımcı bir ebenin bulmasını yasaklamışlardır. Hacı Şerîatullah'a göre doğum sırasında ancak aileden yaşlı bir kadın ya da baba bulunmalıdır. Müslüman toplumunda bir çocuk doğduktan sonra ara vermeden 40 gün mum yakılmasını da yasaklamıştır. James Taylor bu konu hakkında şöyle söylemiştir:., “Ferâiziler, bir bebeğin doğumundan sonraki ilk ve on dördüncü gün arasında yapılan ve yalnızca Akika ayini veya hangi İslami emirlere uygun olan adlandırma törenine uydular. İslami Kaidelere uymayan Chilla, Puttee gibi gelenekleri reddettiler. Bu kurallar yeni doğan Erkek bir Bebeğe 2 Keçinin, Kız Bebek için ise 1 Keçinin (Akraba, Arkadaşlar) ziyafette misafirlere takdimine dayanıyordu.”¹⁴⁶

Hacı Şerîatullah döneminde uygulanan Kast Sistemini özü itibari ile Varna (ırk) ve Jati (Ulus) olarak ikiye ayrılmaktaydı. Varna, kastın en üst dört tabakasını ifade eder.(Brahman, Kşatriya, Vayşiya ve Südralar). Varna, insanların toplumun hangi tabakasında olduğunu belirtirken; Jati ise insanların nasıl hayat tarzı yaşamaya mukadder olduğunu, hangi meslekle işteğal edeceğini ve nasıl bir hukuka ve toplumsal düzene tabi olacaklarını belirleyen ikinci bir etmendir. Kast içerisinde ‘yükseklik ve asalet’ bakımından ‘kademeli’ bir zincir söz konusudur. Şaşırtıcı olan durum ise, bu sistem içerisinde ‘zenginliğe’ dayalı bir ayırım bulunmamasıdır. Yani bir insan doğumundan ölümüne kadar aynı kast içerisinde yer alır.¹⁴⁷ Hacı Şeriatullah' ın yaşadığı dönemde Bengal' de kast esaslı bu toplumsal yapı vardı. Bunu Hindular tamamen, Müslümanlar ise kısmen benimsemişti.

¹⁴⁴ Mohammad Masudujjaman, “Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon”, s. 44.

¹⁴⁵ Mohammad Masudujjaman, “Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon”, s.58.

¹⁴⁶ Muhammad Ahsanullah Faisal, **Haji Shariatullah's Faraizi Movement History-Da'wah and Political Ideology**, s.99.

¹⁴⁷ Seyid Abul Hasan Nedvi, **Hindushomajer Nishtur Srenived o Bornoprotha**, 22 Ağustos 2020, www.dhormalochona.com.

Hacı Şeriatullah Müslümanların Hindûlar gibi birbirine karlı kast sistmeminde olduğu gibi üstünlük iddia etmelerini İslâm'ın kardeşlik esasına aykırı olduğu için reddetmiştir. Bütün insanlar Hz. Adem'in çocukları olduğu için İslam herkesi kardeş olarak ilan etmiştir. Sadece amel esasında farklılık vardır. Hayır yapan kişinin değeri daha fazladır.

Hacı Şeriatullah, İngilizlerin çıkardığı "Sürekli İskan Kanunu" adlı Arazi Hukukunu İslama aykırı buluyordu. Yeni sistemde Köylüler adeta Zemindarın insafına bırakılmış Köle statüsündeydi. Hatta Yeni Arazi Nizamı Babür Devrinden bile gerideydi. İslami Mahkemelerinin kaldırılması ve Aşırı Vergilendirme köylüleri sıkıntıya sokan olumsuz nedenlerin diğerleriydi. Hacı Şeriatullah arazın asıl sahibinin Allah olduğunu inanıyordu. Ona göre insanların gösterdikleri çabaları dışında alacak hiç bir şeyleri yoktur. Buna göre araziden elde edilen hasat çiftçinindir ve bu hasatta zemindârların hissesi yoktur. Toprak vergisi dışında diğer haksız vergileri verilmemelidir.¹⁴⁸

Hacı Şeriatullah İngiliz hakimiyeti altındaki Bengal'ı darul harp saymıştır. Ona göre Bengal İngilizlerden kurtarılan kadar burada cuma ve bayram namazı kılınmamalıdır. Bu namazlar eda edilmesi için altı şart gerekmektedir ve bunlardan ikisi Bengal'de bulunmadığından cuma ve bayram namazı burada kılınmaz.

Genelde aşağıdaki bu üç şartla bir Müslüman devlet darül-harbe dönüşür.

1. Gayri Müslim hakimiyeti başladığından dolayı İslâm'ın temel hükümleri yerine getirilemediği zaman.
2. Gayrimüslimlerin egemenliğine girmiş İslam ülkesinin Müslüman komşusu yoksa burası Darul harp sayılırdı.
3. İçinde eski eman ile emin olan bir Müslüman veya zımmî kalmamış olacak.

Hanefi mezhebine mensup bir alim olan Hacı Şeriatullah'a göre İngiliz hakimiyetindeki Bengal'de yukarıda zikredilen şartlar bulunmaktadır. Hacı, Bengal'deki İngiliz hakimiyetini İslam için engel saymıştır. İngiliz iktidarına karşı cihat ilan etmese bile tekrar Müslüman hakimiyet kuruluncaya kadar cuma ve bayram namazı kılınmayacağı yönünde görüş bildirmiştir. Bu gibi söylemleri açısından Ferâiziyye Hareketi diğer İslâmî ihya hareketlerinden daha farklı bir noktada yer almaktadır.

Hacı Şeriatullah'ın Hindistan alt kıtasını darülharb saymasını dönemin ihya alimleri - mesela Seyyid Ahmet Birelvî, İsmail Şehid, Mevlana İnâyet Ali, Mevlana Mir Nisar Ali

¹⁴⁸ Mohammad Masudujjaman, "Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon", s. 64.

Titumir, Mevlana Şah Abdülaziz Dehlevi, Mevlana Abdülhay kabul edip burada Cuma ve bayram namaz kılınmayacağını söylemişlerdir. Hacı Şeriatullah'ın verdiği bu fetva tüm Hindistan'ı etkilenmiş hatta birçok camide artık cuma namazı kılınmamıştır. Kalküta'daki iki meşhur alim Mohamedan Kolejin baş profesörü Mevlevi Muhammed Vâcîh ve eski baş kadı da Hindistan'ın düşman ülke olması sebebiyle onun bu fetvasına katılmışlardır. Bu fetvanın da etkisiyle, Hacı Şeriatullah tarafından başlatılan Ferâiziyye Hareketi dinî ve sosyal amaçlarla kurulmuş olsa bile sonradan siyasî bir harekete de dönüşmüştür.

V. Ferâiziyye Hareketinin Yayılımı

XIX. yüzyılda başlatılan Ferâiziyye hareketi Doğu Bengal ve Asam (Bengal'in kuzeyinde yer alan bir eyalettir) ile özellikle Doğu Bengal'in kırsal bölgelerde yayılmaya başlamıştır.¹⁴⁹ Ferâiziyye hareketinin coğrafi kapsamı üzerine net belgeler bulunmamasına rağmen ilk olarak 1831 yılında Cemalpûr ilin Savcı tarafından hazırlanan raporunda resmi şekilde Ferâiziyye hareketinin başlıca faaliyetlerinden bahsedilmektedir.¹⁵⁰ Bu raporda Hacı Şeriatullah, Dakka'nın Ramnagar köyündeki çiftçilere ve dokumacılara fikirlerini tebliğ eden bir kimse olarak yer alır. Bu köyün şimdiki adı ise Sarigram'dır ve Dakka'daki Ferâiziyye hareketinin merkezî Noyabari'nin yanında yer almaktadır. Yerel Müslüman ve Hindu zemindârlar arasındaki anlaşmazlıktan dolayı Şeriatullah Hindû zemindârlar tarafından köyden kovulmuştur. Dolayısıyla hareketin başladığı günlerde Ramnagar'da Şeriatullah'ın yeterli sayıda taraftarı olmadığı söylenebilir. 1837'de gazetede yayınlanmış rapora göre “Şeriatullah'ın 12000 dokumacı taraftarı var ve bunlar Feritpûr'un vatandaşlarıdır”.¹⁵¹ Şeriatullah'ın bu bölgenin önemli bir figür olduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme ya da yüz yüze mücadelede zemindârlar için Şeriatullah güçlü bir faktör haline dönmüştür. Aynı raporda Feritpûr'daki mahkeme avukatları ve diğer devlet memurları üzerinde Şeriatullah'ın etkisi bulunmaktadır. Bu günlerde Şeriatullah'ın faaliyetlerinin merkezi Medaripûr'de Şibçor ilçesinin Bahadurpur köyüdür.

Hacı Şeriatullah'ın başarılı çalışmaları neticesinde Dakka, Mymensingh, Bakerganj ve Feritpur' da Halkın 6' da 1'i Ferâiziyye hareketine katıldı. Bunu Tripura ve Kumila' dan

¹⁴⁹ Muinuddin Ahmad Khan, **Banglay Forayezi Andoloner İtihash**, s. 11.

¹⁵⁰ Editörler Kurulu, Journal of the Asiatic Society of Pakistan (Dacca: Asiatic Society of Pakistan, 1961), s. 123-124; (Muinuddin Ahmed Khan'dan alınmış).

¹⁵¹ Muinuddin Ahmed Khan, **Banglay Forayezi Andoloner İtihash**, s.147.

katılımlar takip etti. 19. y.y sonunda Feraizilik, Çittagong, Asam ve Noakhali' ye dek ulaşmıştı. Gasterl, Feridpur halkın çoğunun Feraizi olduğunu söyler.

1843'te Bengal polis başkanı, Duzu Miayan'ın 80.000 taraftarının lideri olduğunu iddia etmektedir. 1847'de Calcutta Review editörü feraizilerden güçlü bir cemaat olarak bahsetmiştir. Hareketin Dakka, Feritpûr ve Bakerganj şehirlerinde çok sayıda taraftarı olduğunu da belirtmiştir. J.E. Gasterl, Feritpûr şehrinin çoğunun ferâizî olduğunu iddia etmekle Dakka, Bakerganj ve Jeshore illerinde büyük sayıda Ferâiziyye hareketine intisap olduğunu iddia etmektedir.¹⁵² 1879'da Feritpûr'un Medaripûr ilçesinde memur olarak çalışan Nobin Çandra Şen'in biyografisinde Feraiziler hakkında bilinebilir. Ona göre Ferâiziyye hareketi Dakka, Feritpûr ve Bakerganj şehirleriyle birlikte buraların çevresinde yer alan köylere de yayıldı.¹⁵³ Hacı Şerîatullah hayattayken Tripura eyaletinde de Ferâiziyye hareketi yayılma imkanı buldu. 1872'de Hindistan'daki ilk nüfus sayımında Ferâizîleri farklı bir zümre olarak sayılmadığı için onların gerçek sayısı tespit edilmemiştir. 1885'te William Willson Hunter, Ferâizîlerin reforma ait faaliyetleri farklı illerde yayıldığını söylemektedir. Ona göre Noakhali şehri Müslümanlar Sünnî-ferâizî bir nüfusa sahipti. Nodiya şehri ise vehhâbî-ferâizî idi. 1886'da hareket kuzey Bengal'ın Pabna ilinde oldukça yayıldı. 1908'de ise Doğu Bengal'de Ferâiziyye hareketin yayılmaya başladı. 1879'da yayınlanmış Asam'a bağlı bir raporda Sylhet, Lakkipur, Şibçor, Goalpara, Darang ve Kamrup şehirlerinde Ferâiziyye taraftarları bulunduğunu kaydedilmiştir. Bu dönemde Ferâizîler cemaat olarak yoksul kimselere rağmen hareketin sandığı öncemli bir maddi güce de sahip durumdaydı.¹⁵⁴

1856'dan 1862'ye kadar Jeshore, Feritpûr ve Bakerganj bölgelerde anket memuru olarak çalışan J.E.Gastrel, Ferâiziyye hareketinin nehir yataklarında yaşayan halk arasında yayıldığı iddia etmektedir. Ferâiziyye hareketi nehir yataklarında yayılmıştı. Bunun nedenleri arasında; Bengall'in çoğunun bataklık olması nedeniyle nehir ulaşımının yaygın olması, Ferâizîlerin Kırsal bölgede fikirlerini yaymak istemeleri, Hareket Mensuplarının kendi aralarında haberleşmek için bu yolu daha kolay bulmaları gibi faktörler etkili olmuştur. Modhumoti, Nobogonga, Barakpur ve Horinghata nehirlerinin kıyılarındaki bölgelerde ferâizîlerin sayısı oldukça fazla idi. Bu nehirlerin sahillerdeki bölgeleri Ferâiziyye hareketinin merkez üssü olarak bilinmektedir. Vubenoshwar-Ariyal kha nehir yolu ferâizîlere has bir yoldu. Bu yolu kullanarak ferâizîler düşüncelerini tebliğ ediyordu. Padma nehrinin kolu olan

¹⁵² Col. J.E. Gasterl, **Geographical and Statistical Report of the District of Jeshore, Faridpore and Bakerganj**, London: Trubner & Co., Ludgate Hill, 1876, s.36.

¹⁵³ Muinuddin Ahmad Khan, **Banglay Forayezi Andoloner İtihash**, s.148.

¹⁵⁴ William Wilson Hunter, **Statistical Account of Asam**, C. 1, London: Trubner & Co., 1879, s.39,188, 245.

Vubenoswar nehri kuzey ve doğu iller arasında bağlantı kuruyordu. Meymensingh, Dakka, Tripura ve Pabna iller Padma, Meghna ve Jamuna nehirleri vasıtasıyla aralarında bağlantı kurabiliyordu.¹⁵⁵ Ariyal kha nehri Padma'yı geçerek güneye Bengal körfezine akar. Ancak Bengal körfezi vasıtasıyla kıyı bölgeleri olan Çitagong, Noakhali şehirleri arasında iletişim oldukça kolaydı. Ayrıca Gastrel'e göre, Horinghata ve Modhumoti nehirleri vasıtasıyla ferâizîler Jeshore ve Khulna şehirleri arasında bağlantı kuruyorlardı. Tabiatıyla Ferâiziyye hareketi nehir kenarında yer alan bu bölgelerde büyük bir yaygınlık kazandı. Yağmur mevsiminde Feritpûr, Bakerganj, Dakak, Tripura, Pabna ve Noakhali topraklarının çoğu su baskını altında oluyordu. O dönemde bütün bölgelerle tekneler yoluyla kolayca iletişime geçilebiliyordu.¹⁵⁶

Ferâiziyye Hareketinin Kurucusu Şerîatullah, oğlu Duzu Miyan ve torunu Khan Bahadur Said Uddin her zaman tekne ile iletişim yapıyordu. Bengal nehri dayalı bir bölge olduğundan dolayı Mevlâna Keramet Ali ve taraftarları da farklı yerler arasında tebliği yapmak için tekneyi tercih ediyordu. O dönemde Feritpûr'a bağlı olan Medaripûr ve Tripura'a bağlı olan Çadpûr) şehirleri ile Dakka'ya bağlı Rekabi Bazar köyünde hareket yoğun bir taraftar grubu elde etmiştir.

Bengal'de İngiliz hükümetinin aldığı tedbirlerden hem şehirli hem de köylü Müslümanlar etkilenmiştir. İngilizlerin bölgeye hakim olmalarıyla geldikten sonra şehirli Müslümanlar devlet görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Diğer taraftan köylü Müslümanlar da Hindû zemindârlar ve Avrupalı Çivitçilerin (Avrupada giyim sanayinde renk katmak için çivite ihtiyaç duyduğu bir sürü insan çiviti işlemek amacıyla Bengal'a gelen Avrupalılar) zulmüne uğramaya başlamıştır. Feraiziler daha çok Hindu Zemindarlar ve Avrupalı Çivitçilerin baskı yaptıkları köylülerin haklarını savundukları için şehirli nüfusun ağırlıklı olduğu yerlerde (Dakka, Çittagong, Kumilla) fazla başarılı olamadılar. Dolayısıyla bu hareket Doğu Bengal'in daha çok fakir Müslümanları arasında yayılma imkanı bulmuştur. Ferâizî liderler köylerde merkezler kurarak tebliği yapıyordu. Bu merkezler Feritpûr'un Komolapur, Dakka'nın Noyabari ve Rekabi bazar ve Tripura'nın Çadpur'de bulunmaktaydı. Genelde bu merkezlerde "Astana" denen bir misafirhane bulunmaktadır. Bu Astana'da ferâiziyye liderler konaklıyor ve farklı yerlerden gelen Ferâiziyye taraftarları kalabiliyordu. Ferâizî liderler bu yerleri ara sıra ziyaret ederek taraftarlarla iletişime geçiyorlardı. Bu merkezlere Hacı Şerîatullah'ın yaptığı ziyaretlere yüzlerce taraftar katılmaktaydı. Bu merkezleri takip ederek

¹⁵⁵ Padma, Meghna ve Jamuna; Bangladeş'in üç ana nehirlerdir.

¹⁵⁶ J.C. Jack, Final Report on the Survey and Setelment Operation in the Faridpore District: 1904-1914, (Calcutta: Printed at Bengal Secretariat Press, 1816), s. 6.

küçük köylerde taraftarlar küçük Astana inşa ederek aralarından birini lider seçiyorlardı. Daha sonra Duzu Miyan'ın (Hacı Şeriatullah' ın kendisinden sonra yerine geçen oğlu) seçtiği bu liderler Köy Halifesi olarak kabul ediliyordu. Duzu Miyan döneminde küçük astanalarda seçtiği bu liderler köy halifesi olarak seçiliyordu. Mesela Tripura'nın Singarda denen uzak bir köyden Azim Uddin adlı biri Hacı Şerâtullah ile buluşup hareketine müntesip olduktan sonraki birkaç yıl içinde Tripura eyaletin dört bir tarafında hareket yayılmış oldu. Dolayısıyla orada bir halife seçmek zorunda kaldığı için Hacı Şerâtulla, Azimuddin'i Tripura'nın halifesi tayin etmiştir. Duzu Miyan döneminde buralarda taraftarlar o kadar artmış ki, bu bölgede bir Müfettiş halife ve onun altında daha beş halife tayin etmiştir.¹⁵⁷ Duzu Miyan döneminde Ferâiziyye hareketi oldukça yayılmaya başlamıştır. Hindû zemindarlara karşı Duzu Miyan'ın başarısı, İngilizlere yaklaşımları ve organizasyon yeteneği Müslümanların dikkatini çekmiştir. Duzu Miyan köyden köye ziyaret gerçekleştirdiğinden dolayı köylü insanlar onu kendilerine yakın düşünerek hareketine katıldılar.

Şehirlerde yaşayan Müslümanlar köylerde yaşayanlardan daha zengin olduğundan dolayı, Çittagong ve Kumilla gibi şehirlerde bu hareket o kadar yayılmamıştır. Çünkü Ferâiziyye hareketi Hindû zemindârların etkisi altında kalan bölgelerde gündeme gelmiştir. Müslüman çiftçiler zemindâr işkencesinde yaşadığı yerlerde bu hareket hızla yayılmıştır. Bakergonj, Mymensingh, Feritpûr ve Tripura eyaletinde oldukça yayılmıştır. Dolayısıyla şehirli Müslümanlar Ferâiziyye hareketine ilgi duymamıştır. Köylü Müslümanlar zemindârların zulmünden kurtularak adalet için bu harekete katılmıştır. Ferâiziyye hareketinin başına Duzu Miyan geçtiğinde harekette sosyo-ekonomik faaliyetler gündeme alınmıştır. Duzu Miyan vefat ettikten sonra bu gündem giderek geri planda kalmıştır. Günümüzde sadece Bahadurpur merkezli bir dini hareket olarak sürdürmektedir.

¹⁵⁷ Muin Uddin Ahmed Khan, **Banglay Forayezî Andoloner İtihash**, s. 151.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HACI ŞERÎATULLAH SONRASI FERÂİZİYYE HAREKETİ

D) Duzu Miyan'ın Hayatı

1819'da Hacı Şerîatullah'ın tek evladı Muhsinuddin Ahmed Duzu Miyan Medaripur'da dünyaya geldi.¹⁵⁸ Duzu Miyan, ilmî açıdan babasını geçememekle beraber örgütçülük alanındaki mahareti nedeniyle Ferâiziyye Hareketinin ikinci büyük lideri olarak meşhur olmuştur.

Duzu Miyan'ın devrindeki zalim Zemindâr ve Çivit Ziraatçilerine karşı verdiği büyük mücadeleyle ilgili adliye ve emniyet arşivlerindeki önemli kayıtlar bulunmamaktadır. Kayıtların ancak bir bölümü zamanımıza ulaşmıştır. Bununla beraber 1847'de İngiliz sömürge idaresi tarafından kendisine yalan isnadda bulunarak açılan davayla ilgili bazı evraklar günümüze gelmiştir.

Duzu Miyan, uzun boylu, esmer tenli, sakallı ve güçlü birisiydi. Kafasına devamlı turban takardı. Duzu Miyan hakkında 18 defa evlendiği yönünde asılsız iddialar vardır. Halbuki Duzu Miyan hayatında 4 defa evlenmiştir. Bunlardan sonucusu yakın köylüsü bir brahmanın kızıydı. Bu kadın Duzu Miyan'ın vefatından sonra eşinin evinde kalmaya devam etti. İleride vefat edince kocasının yanına defnedildi.

Bunun dışında mahkeme ve polis raporları, devlet bilgileri, Durr-i Muhammed ve Keamet Ali Janpuri'nin onunla ilgili bazı yazıları Duzu Miyan'ın hayatı hakkında bize bilgi vermektedir.

A. Eğitim Hayatı

Muhsinuddin Duzu Miyan'ın çocukluğu babasının yanında geçti. Babasından temel eğitimini aldı; Arapça ve Farsça öğrendi. Daha sonra resmi eğitim almak için Hicaz'a doğru yola çıktı. Kalküta'da Titumir ile buluştuktan sonra deniz yoluyla Cidde'ye, oradan Mekke'ye gitti. Burada 5 yıl süreyle ilim tahsil etti (1831-1836). Daha sonra babasının çağrısı üzerine

¹⁵⁸ M. Naeem Qureshi, "Ferâiziyye", **DİA**, s. 366.

Bengal'e döndü. ¹⁵⁹ Duzu Miyanla ilgili çeşitli iftira atılmıştır. 1838'de düzenlenen bir belgede Duzu Miyan için "Feridpur'da isyan çıkaran bozguncu birisidir" gibi ifadelere rastlanmıştır. Duzu memleketine dönünce babasıyla beraber çalışmaya devam etti.

B. Mücadeleyi Örgütlemesi

Hacı Şeriatullah hayatının sonlarında Hindu Zemindârlarla çatışmak zorunda kaldı. Onlarla başa çıkmak için sopalı yandaşlarından birlikler kurdu. Bu işten Celeleddin Molla sorumluydu. Duzu Miyan, Hicaz'dan dönünce Celeleddin'den sopayla savunma eğitimi aldı. Kısa zamanda sopa kullanmakta ustalaşan Duzu Miyan, gönüllülerden savunma grupları oluşturdu. Bundan rahatsız olan mahalli polis teşkilatı Duzu'ya başta hırsızlık suçu olmak üzere çeşitli iftiralarda bulunarak onu engelleme çalışmıştır. Duzu Miyan'ın gönüllülerden oluşturduğu bu gruplar düşmanlarına karşı caydırıcı olmuştur. Bu Duzu Miyan'ın fikirden ziyade ameli yönünün ağır bastığını gösterir.

C. Feâziyye Hareketinin Başına Geçmesi

1838'da Zemindâr ve Çivit Ziraatçileriyle yapılan çatışmalara Duzu Miyan liderlik yaptı.¹⁶⁰ Babası Hacı Şeriatullah tutuklanınca (1839) onun vekili olarak fakir çiftçilere liderlik yaptı. Babası Hacı Şeriatullah vefat edince Ferâziyye Hareketinin reisliğine seçildi. Babası hayattayken bazı düşüncelerini dile getirmemiş, kendine saklamıştı. Liderliğe gelince fikirlerini icra etme zeminini buldu. 1841 ve 1842'de Zemindârlardan Şikdar (Kanaipur'da) ve Ghosh (Feridpur'da) adındaki ailelere yönelik hücumları bizzat idare etti. Bu saldırının nedenleri arasında, Hindu Zemindarların müslümanlara inek kesmeyi yasaklamak istemesi, vergileri arttırmayı talep etmeleri gibi hususlar bulunmaktadır. Zemindarların tüm baskı ve saldırılarına karşı Ferâziyye Hareketi başarılı olmuştur. Zemindarın köylülere verdiği cezalar arasında; vücuda kırbaçla vurmak, elbisesiz vücuda kanca atmak, insanların üstüne büyük çömlükler atmak, ipe lağım sarkıtmak, sakalları bağlayıp buna kırmızı biber atmak gibi işkencevari uygulamalar vardır.

Bunlarla yetinmeyen Zemindârlar, Ferâzîlerden 'Sakal vergisi' adında ek bir ödeme talep ettiler. Bunun benzeri Batı Bengal'de 'Çobbiş Porgana' adıyla Titumir yanlıklarından istenmişti. Bütün bu baskılar üzerine Duzu Miyan harekete geçmeye mecbur kaldı.

¹⁵⁹ M. Naeem Qureshi, "Ferâziyye", **DİA**, s.366.

¹⁶⁰ Ahsan Ullah Faisal, **Haji Shariat Ullahor Forayezî Andolon: İtihash, Dhormiyo Dawat o Rajnoitik Songram**, Dakka: Shariyatiya Library, 2010, s.17-18.

D. Şikdar ve Ghosh Ailelerine Karşı Düzenlenen Seferler

Duzu Miyan ve Celaleddin Molla, önce 1841'de Kanaipur'da¹⁶¹ bulunan Hindû Zemindâr Şikdar ailesinin konağına saldırdı. Sıkışan Şikdar ailesi “haksız vergiler almayacağı, zulüm yapmayacağına” dair taahhütte bulunarak Ferâizîlerle anlaştı. Bunu Feridpur'da Ghosh ailesine karşı yapılan hücum takip etti (1842). Duzu Miyan bu seferinde de başarılı oldu. Her iki hücumla bakıldığında Ferâizîlerin birlik-beraberlik içinde hareket ettikleri, saldıracakları mıntıkaya önceden keşif birliği yolladıkları, nihayetinde dört tarafından ani hücumla zemindârı tavize mecbur ettikleri anlaşılmaktadır. Zaten Ferâizîlerin asıl amacı yağma değil, haksız vergilerin lağvedilmesini sağlamaktı.

Ferâizîler İslami vergilerin, Hindû Zemindârlar tarafından toplanmasını Allah'ın emirlerine aykırı olarak görüyorlardı. Bu durum Rayotların tepkisine neden oldu. Kısa bir süre sonra savcının emri üzere 117 Ferâizî tutuklandı. Ancak 22'si mahkum oldu. İçlerinde Duzu Miyan'ın da olduğu 95 kişi beraat etti. Duzu hakkında yeterli delil olmadığı için serbest kaldı. Geniş halk kitleleri nazarında bu olay Ferâizîlerin doğru yolda oldukları şeklinde algılanmıştır. Bu olayın belli başlı sonuçları oldu ve bunların başında Duzu Miyan'ın ününün artması gelmekteydi. Çiftçiler onu kurtarıcı olarak görüyorlardı. Onun etkisi bilhassa Feridpur, Dakka, Pabna, Bekerganj ve Noakhali'de yayıldı. Bu vakte kadar sessiz kalan çiftçiler de Ferâiziyye Hareketine katılmaya başladılar. Duzu Miyan devrinde Ferâiziyye Hareketinin üye sayısı 80 bine ulaştı.

E. Duzu Miyan'ın Hapse Atılması ve Vefatı

1857'de çıkan Sipahi Ayaklanması esnasında İngilizler, Zemindârların talebi üzerine Duzu Miyan'ı tevkif ederek Kalkûta'daki Alipur cezaevinde hapsedtiler.¹⁶² 1853'de Duzu ve Ferâizîleri Vehhâbî olmakla itham eden polis raporuna dayanarak bunu yaptılar. Aslında bu tutuklama siyasi nedenlere dayanıyordu. İsyân bitince serbest bırakılan Duzu bir süre sonra polisin tertiplemediği bir komplo ile Feridpur'da uzun süreli gözaltında tutuldu. Komplo da polisler Ferâizî olmak istediklerini söyleyerek Duzu'yu davet etmiş, davete icabet eden Duzu'yu tutuklamışlardı. Duzu, bu baskılar neticesinde Dakka'ya gitti (1860). Dakka'da

¹⁶¹ Kanaipur, Bangladeşin Feritpûr iline bağlı bir zemindâr evidir. Günümüzde de bu evin kalıntıları bulunmaktadır.

¹⁶² M. Naeem Qureshi, “Ferâiziyye”, **DİA**, s.366.

bulunduğu sırada 1861’de hastalandı¹⁶³ ve sonunda 24 Ağustos 1862’de vefat etti.¹⁶⁴ Bongshal caddesinde 113 numaralı evinin bahçesine defnedildi.

Duzu, Ferâiziyye Hareketinin faaliyetleri çerçevesinde medrese, hafızlık merkezi, yetimhane ve mektep gibi sosyal ve ilmî kuruluşlar açmıştır. Duzu “Arazilerin mülkiyeti Allah’a aittir ve dolayısıyla devlete ve Zemindârlara vergi ödemesine gerek yoktur” şeklinde görüşe sahipti. Bu fikre Nisa suresi 131 ve 132 ayetlerini esas alarak ulaşmıştı.¹⁶⁵

Duzu Miyan’ın hayatı, Zemindâr ve Çivit Ziraatçilerinin baskıları altında ezilen fakir Ferâizî çiftçilerinin haklarını sözlü ve fiili olarak müdafaa ile geçmiştir. Bununla beraber Avrupalı kaynaklarda Duzu hakkında asılsız ithamlarda bulunmuştur.¹⁶⁶ Bunların kanaate ulaşmalarının nedenleri şunlardır: Bengal polis teşkilatı başkanı Mr. Dampier’in “Ferâizîlerin amacı komplo kurarak İngilizleri buradan kovarak İslam devleti kurmaktır” şeklinde bir görüşü vardır. Duzu Miyan’ı anarşist birisi olarak gördüğünden onun ömür boyu mecburi ikamete tutulmasını, Ferâizîlerin kontrol altında tutulmasını amirlerine tavsiye etmiştir. Cacutta Review gazetesinin bir mensubu Batı Bengal’deki Titumur Harteketiyle, Ferâizîlerin ve Duzu Miyan arasında gizili bir ilişkinin olduğu iddiasını uzun süre savunmuştur.

H. Bevez, Keramet Ali ve Duzu Miyan’ın Bakerganj’da herhangi bir devlet yetkilisinden daha etkili olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Duzu’nun maneviyatının olmadığını, insani olmayan faaliyetlerde bulunduğunu iddia etmiştir.

J. Hilafet: Sosyal ve Siyasî Teşkilatı

1840-1862 yılları arasında Ferâiziyye Hareketinin reisliğini yapan Duzu Miyan mensupları arasında birlik ve beraberliği sağlayarak ‘Hilafet Sistemi’ adında bir hiyerarşik düzen kurmuştur.¹⁶⁷ Hacı Şerîatullah Ferâiziyye Hareketinin daha çok dinî boyutunu, Duzu Miyan ise sosyal ve siyasî boyutunu temsil etmiştir. Bengallilerin çoğu gibi Hanefî mezhebinden olan Ferâizîler, bazı hususlarda kendilerine mahsus görüşlere sahiptir. Hareketin kurucusu Hacı Şerîatullah, Feridpur’un Naya Bari bölgesinde fikirlerini yayarken, ondan ürken Hindû Zemindârlar onu yaşadığı yerden kovdular. Hacı Şerîatullah’ın Dakka’da

¹⁶³ William Wilson Hunter, **The Indian Musalmans**, s.101-109.

¹⁶⁴ Col. J. E. Gastrel, *Geographical and Statistical Report of the District of Jeshore, Faridpore and Bakerganj*, London: Trubner & Co., 1876, s.33.

¹⁶⁵ Muhammad Ahsan Ullah, “Ideology of the Faraizi Movement of Bengal”, (**Yayınlanmamış doktora tezi**, Aligarh Muslim University, 2001), s.118.

¹⁶⁶ Muin Uddin Ahmed Khan, **Banglay Forayezi Andoloner İtihash**, s.55.

¹⁶⁷ Muin Uddin Ahmed Khan, **Banglay Forayezi Andoloner İtihash**, s.88.

yaşayan Ferâizîleri yönetmek için ‘Panchayet’ adından geleneksel yargı sistemini teşkil ettiği söylenmektedir. Ancak bu alanda asıl başarıya taraftarları arasında katî birliği sağlayan Duzu Miyan ulaşmıştır. Duzu Miyan esas olarak Avrupalı Çivit Ziraatçileri ve Hindû Zemindârların elinden Ferâizîleri kurtarmayı ve Müslümanlar arasında sosyal adaletin tesisini hedeflemiştir.

Birinci hedefe ulaşmak için gönüllü fırkalar oluşturarak onları sopa kullanmada sıkı bir eğitime tabi tutmuştur. Bu alandaki çalışmalar ise sosyal hedefe ulaşmaya matuftur. Hilafet sistemi bu 2 hedefe dayanarak Ferâizîlerin Doğu Bengal’de sağlam bir birlik sağlamalarına vesile olmuştur. Dinî bir hareket olarak ortaya çıkan Ferâiziyye, Hindû Zemindârlarla girdiği çatışmalardan sonra siyasî bir hüviyete kavuştu.

Hacı Şerîatullah hükümetin tayin ettiklerine ilave olarak 23 çeşit ek vergiyi çiftçilerden isteyen Hindû Zemindârlarla mücadeleye başlar. Sözlü bir netice alamayınca müntesiplerini Celaleddin Molla’nın nezaretinde sopalı eğitime tabi tuttu. Duzu Miyan döneminde hareketin mensupları bu alanda ustalaşmayı sağladılar. Bunu Hindû Zemindârların adamlarının zulümleri karşısında çatışmalara girmeleri takip etti. Zemindârların adamlarıyla Ferâizîler arasındaki çatışmalar daha çok Feridpur’da vuku buldu. Hindû Zemindârların haksız vergi talepleri karşısında Duzu Miyan mücadeleye devam etti. James Wise, Duzu Miyan’ın haksız vergilere karşı mücadele ettiğini vurgular.¹⁶⁸

Bu mücadele esnasında Duzu Miyan, Medaripur’a güçlü halifelerini (vekil) tayin etti. Halifelerin başlıca görevleri; gittikleri yerlerde gönüllü fırkalar oluşturup eğitmek, oralarda meydana gelen siyasî ve sosyal gelişmeleri liderleri Duzu Miyan’a iletmektir. Ferâiziyye Hareketinin siyasî teşkilatı:

1. Üstad
2. Yardımcı Halifesi
3. Murakıb Halifesi
4. Şube Halifesi

Ferâiziyye Hareketi kolaylık olması açısından mensupları bulunduğu bölgeleri şubelere ayırmışlardı. Her 200-500 Ferâizî ailesi bir şube olarak teşkil edilmiştir. Her şubede bir Ferâizî ‘Başkan’ seçilmiştir. 10 şubede bir ‘Gird’(Halka) oluşturur. Murakıb Halifesince idare edilirdi. Şubeler ona bağlıydı. Murakıb’ın bir asistan ve bir piyadesi vardı. Murakıb Halifesinin emrini onun piyadesi icra ederdi. Asistan ise haberleri Üstad’a ulaştıran postacıydı. Üstad’ın yardımcı halifeleri nitelikli kişilerdi.

¹⁶⁸ Muin Uddin Ahmed Khan, **Banglay Forayezi Andoloner İtihash**, s.140.

A. Şube Halifelerin Görevleri

Şube Halifelerin görevi, müntesiplere İman ve Kelime-i Şehadetin eğitimini vermek, namaz, oruç, zekat gibi arzların tatbikine nezaret etmek, toplumun maneviyatını takviye edip, yaşlıların yardımıyla adaleti tesis etmek, müntesiplerin nikah, cenaze gibi işlerini yerine getirmek.

Bunların dışında Şube Halifeleri çocukların eğitimi için mektep kurmakla mükellefti. Gerekli masraflar mıntıklarındaki halktan toplanan öşürle sağlamaktaydılar. Küçük (şube) Halifeler genelde siyasetle uğraşmayı dini meselelere yoğunlaştırdı. Bununla beraber şubelerinde olup biten siyasî meseleleri Murakıb Halifeye rapor ederlerdi. Şube Halifeleri bölgelerindeki dini meseleleri genellikle bölgedeki yaşlılarla istişare ederek çözmekteydiler.

B. Murakıb Halifelerin Görevleri

Gird denilen büyük yapılardan (halka) Murakıb halifeler sorumluydu. Murakıb halifelerin görevleri şu şekildeydi:

- Şube Halifelerinin aldıkları kararlar ve faaliyetlerinden haberdar olmak. Şube Halifelerinin aldıkları kararlara itiraz etmek isteyenler Murakıb Halifeye başvurabilirlerdi.
- Şube Halifelerinin aldıkları kararlara yapılan itirazları temyiz etmek. Böylece Şube Halifelerinin keyfi icraatlarının önüne geçilmiştir.
- Ferâizîleri dini meselelerde bilgilendirmek için seyahatlerde bulunmak, Buna bağlı olarak her yıl bir yer ziyaret edilir, toplu ibadet ve toplantılar yapılırdı. Bunun için önde gelen Ferâizîler için misafirhanelerde çarşambaları zikir yapılırdı.
- Gird'de dinî meseleler dışında siyasî durumlardan da haberdar olunurdu. Murakıb, gerekirse olup bitenleri piyade asistanı vesilesiyle Üstad'a bildiriyordu.

C. Danışman Halifelerin Görevleri

Danışman halifelerin görevleri, üstad'a alınan kararlar esnasında tavsiyede bulunmak, Ferâiziliği yaymak için çaba sarf etmek, üstad'ın temsilcisi olarak çalışmaktı.

Şube Halifeleri ve Murakıb Halifelerinin yazdıkları raporlar buraya gelen Danışman Halifelere sunulurdu. Danışman Halifeler bunları tasdik ederlerse mühürler, onaylamazlarsa

hareketin merkezi olan Bahadurpur'a gönderirlerdi.¹⁶⁹ Çok mühim konularda Şube Halifeleri son sözü Üstad'ın söylemesini isterlerdi. Dini ve dünyevi mevzularda üstadın sözüne kati olarak itaat edilirdi. Yine Murakıb Halifelerin kararlarına itiraz eden tarftarlar Bahadurpur'da Üstad'ın yanına giderek onun mesele hakkında son sözü söylemesini talep ederlerdi. Danışman Halifeler de şubelere gidip karışık davaları çözmeye çalışıyorlardı.

Ferâizîler, Devlet mahkemelerinde başvuramazlardı. Müracaat eden olur ve mahkeme karar verirse bunu tanımazlardı. Ferâiziyye genel merkezinin şubelerde gönderdiği temsilciler faaliyetlerde (Müntesip arttırma, Bağış toplamak, Şubelerle ilgili Duzu Miyan'a bilgi vermek vb.) bulunurlardı.

Sosyal adaleti sağlamak için geleneksel halk mahkemeleri olan Panchayetlerde müslümanların kendi aralarındaki meseleler, müslüman-Hıristiyan veya Müslüman-Hindû davaları çözümleniyordu. Mahkeme masrafları davacı tarafından, Cemaatin bağışlarından veya Genel Merkezi Hazinesinden karşılanıyordu. Bengal Doğu Hindistan Şirketi tarafından işgal edilince (1757) buraya atanan İngiliz vali, Waren Hastings 1771'de adli alanda yeni kararlar aldı. Bunlar arasında kadıların yönettiği İslami mahkemelerin lağvedilmesi de vardı. Bunların yerine İngiliz usulü mahkemeler kurulmuştur.¹⁷⁰ Mahkeme masrafları ağırdı. Bu nedenle Bengal'in kırsalında yaşayan Müslümanlar İngiliz yargısı yerine Ferâizîlerin oluşturdukları Panchayet denilen yerel mahkemelere müracaat etmekteydiler.¹⁷¹

Nobin Chandra Shen,¹⁷² ' Amar Jibon' adlı eserinde Duzu Miyan ve Naya Miyan (1852-1884) dönemindeki Ferâiziyye Hareketi üzerinde durmaktadır. Doğu Bengal'in Feridpur ilindeki Rayotların çoğunun Ferâizî Müslüman olan itaatinin hiçbir yerde olmadığını vurgular. Her köyde Murakıb Halifeler önce davalara bakıyor, onların izni olmadan resmi mahkemelere ve karakollara başvurulmuyordu. İzinsiz resmi kuruluşlara müracaat edilen dalalet ehli olarak tavsif edilerek tekfir ediliyordu.¹⁷³

¹⁶⁹ Muin Uddin Ahmed Khan, **Banglay Forayezî Andoloner İtihash**, s.144.

¹⁷⁰ Nurul Hossein Choudhury, "Faraizi Movement and Zamindars of Nineteenth Century Bengal: Th Story of a Peasant Movement", **journal of International Studies**, C.9, Kedah Darul Aman: Universiti Ultra Malaysia, 2013, s. 120.

¹⁷¹ Nurul Hossein Choudhury, "Faraizi Movement and Zamindars of Nineteenth Century Bengal: Th Story of a Peasant Movement", **journal of International Studies**, C.9, Kedah Darul Aman: Universiti Ultra Malaysia, 2013, s.120.

¹⁷² Ferâiziyye hareketi meydana güçlü dönemi geçirdiği günlerde 1869-1904 yılları arasında Nobin Çondro Şen Doğu Bengal'in farklı yerlerde savcı olarak devlet memurluk yapmıştır. Kendi hayatı üzerinde kaleme alan eseri ise 'Amar Jibon'dur (Benim Hayatım).

¹⁷³ Nobin Chandra Shen, **Amar Jibon**, C.3, Kalküta: Sannal & Co., 1317 Bengal yılı(1910), s.149.

Mevlâna Keramet Ali (1800-1873), Ferâizîlerin bu sisteminin Doğu Bengal'deki etkinliği karşısında onların Cuma ve Bayram namazlarını İngiliz hâkimiyetini delil göstererek kılmamalarına itiraz etmiş ve “Onlar İngiliz mahkemelerini engelliyor, kendi mahkemelerini yönetebiliyorlar, hatta aralarında para cezası verebiliyorlar, köylerde halifeleri hüküm sürüyor. Bu durumda Cuma ve Bayram namazlarını kılmamaları için mazeret kalmamıştır” demiştir.

Henry Beveridge Bakerganj ilin etkili liderlerini zikrederken Ta'ayyunî lideri Keramet Ali ve Ferâiziyye lideri Duzu Miyan üzerinde özellikle durur. Onların bir hakim ve savcıdan güçlü olduğunu söyler.¹⁷⁴ Duzu Miyan, Sosyal örgütlenme hususunda başarılı oldu. Taraftarlarını hilafet çatısı arasında bir araya getirerek sosyal adaleti sağladı. Çivit Ziraatçıları ve Hindû Zemindârların baskısından çiftçileri kurtardı. Bununla beraber Batı Bengal'de Titumir gibi sert bir yol tutmamış (1827-1831), babasının mutedil siyasetini devam ettirmiştir.

K. Ferâizîlerin Diğer Dinî Hareketlerle İlişkisi

XIX. Yüzyıl İslâm dünyasında çok sayıda hareket ortaya çıkmıştır. Arap dünyasında Vehhâbî hareketi, Suriye ve Mısır'da Selefîye hareketi, Libya'da Senûsî hareketi, Nijerya'da Fûlânî hareketi, Endonezya'da Faturî hareketi, ve Hindistan'da Tarikat-ı Muhammediye ve Ehl-i Hadis hareketi bu hareketlerin başlıcaları arasında yer alır. Genel olarak Ferâizîler Doğu Bengal'e bağlı Feritpûr'un dinî bir cemaatidir. Vehhâbîlerle benzer yanları olmasına rağmen Ferâizîler kendilerini vehhâbî olarak nitelelememişlerdir. Onlara göre Ferâiziyye hareketi bir ihya hareketidir. Bunun gayesi ise Müslüman toplumu ıslah ederek gerçek İslâm'a döndürmektir. Ferâiziyye hareketi kendi döneminde ortaya çıkan diğer hareketlerle mukayese edilebilir. Ferâiziyye dinî bir hareket olarak çıkmasına rağmen bu harekete çiftçi, dokumacı ve yağcı dahil fakir Müslüman tabakası fazlaca katıldığı için Hacı Şerîatullah başlangıçta siyasî-ekonomik konularla ilgilenmemiştir. Ancak kısa zaman sonra Ferâizî çiftçilerle zemindârlar arasında yaşanan gerilimlerden sonra Şerîatullah'ın oğlu Duzu Miyan bu konuda düşünmeye başlamıştır. Hindû zemindârlara karşı çıkan sosyo-ekonomik gündemler ele alınmıştır. Duzu Miyan Ferâiziyye hareketinin önderliğine geldikten sonra düzenli bir sistem kurmuştur. Buna Hilafet sistemi denilmektedir. Hilafet sistemin amacı ise kendi içlerinde adalet kurmak ve Ferâizîleri Avrupalı çivit ziraatçı ve zemindârlardan kurtarmaktır. Ferâiziyye hareketinin bu özellikleri sonradan zalim çivit ziraatçı, ajansları ve zemindârlara

¹⁷⁴ Henry Beveridge, The District of Bakerganj its History and Statistics, s. 339.

karşı çıkan bir hareket olarak yola çıkmıştır. Dolayısıyla Ferâiziyye hareketi sosyo-ekonomik diye nitelendirilmiş bir hareket olarak tespit edilebilir. Bu konuda hareketi, Batı Bengal’da Titumir tarafından başlatılan sosyo-ekonomik nitelikli Cihad hareketi ile benzerdir.

Bengal bölgesinde Tarikat-i Muhammediye hareketinin etkisi dört ekol olarak ele alınabilir:

1. Cihad Hareketi
2. Patna Ekolu
3. Ta’ayyunî Hareketi
4. Ahl-i Hadis Hareketi

Bu ekoller de Doğu Bengal’de tebliğ faaliyetinde buldukları için Ferâiziyye hareketiyle bu gruplar arasında bir iletişim söz konusuydu.¹⁷⁵ 1818’de Delhi’de Tarikat-ı Muhammediye ortaya çıktıktan iki yıl sonra 1820’de hareketin liderleri Kalküta’ya geçmiştir. 1818’de Seyyid Ahmed Birelvî tarafından Delhi merkezli başlatılmış olan Tarikat-i Muhammediye denen bu hareket ilk evvel liderlerin Kalküta seyahati sayesinde Bengal’e ulaşmıştır. 1818-1831 arasında hareketin kurucusu Seyyid Ahmed Birelvî ve Şah İsmail Şehit Kalküta’ya ara sıra seyahat yapmaktaydı. 1818’de Seyyid Ahmed Birelvî’nin müridi olmak amacıyla yüzlerce Bengalli Müslüman onun yanına gelmiştir. Ele ele koyarak biat almak zor olduğundan dolayı Birelvî onun sarığını dokundurarak kolayca biat almak için bunu açarak uzatmış ve böylece çok sayıda Müslüman onun müridi olmuştur. Bu arada Kalküta’ya gelirken Seyyid Ahmad Birelvî Patna’da¹⁷⁶ birkaç günlük bir ara vermiştir. Burada müritlerin sayısı o kadar fazla olmuştur ki onları yönetmek için bir yönetim kurmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden Kalküta’ya gitmeden Mevlâna Vilayet Ali’yi Patna’daki müritler için halife seçmiştir. Sonraki yıl Mekke’ye giderken Birelvî yeniden Kalküta’da üç ay kalmıştır. Bu sürede onunla buluşmak için Doğu Bengal’in farklı illerinden de bir sürü insan Kalküta’ya gelmiştir. Sonunda Tarikat-i Muhammediye Kalküta’da oldukça yayılmış ve şöhret kazanmıştır. Batı Bengal’de tarikat-i Muhammediye Titumir’in önderliğinde Cihad hareketi adında bu düzeyde kaldığından dolayı bu bölgenin Müslümanları Ferâiziyye hareketine ihtiyaç duymadı. Ama Doğu Bengal’de çıkan Ferâiziyye hareketi Batı Bengal’in Cihad hareketini destekliyordu ve Cihad hareketi de Ferâiziyye hareketiyle benzerliğinden dolayı onlar da Ferâiziyye hareketini destekliyordu.

¹⁷⁵ Muin Uddin Ahmed Khan, **Banglay Forayezi Andoloner İtihash**, s.37.

¹⁷⁶ Patna; Günümüzde Hindistan’ın Bihar bölgesinin başkenti olarak durmaktadır. Ancak Tarikat-i Muhammediye doğduğu dönemde Bengal’e bağlı bir şehir idi.

Patna ekolünde Seyyid Ahmed Birelvî'nin halifesi Mevlâna Vilayet Ali ve Mevlâna İnayet Ali Tarikat-i Muhammediye düşüncelerini yaymakta oldukça çaba göstermişlerdir. 1831 yılında Balakot savaşında Birelvî'nin şehit düştüğü sırada güney Hindistan'da kalan Mevlâna Vilayet Ali haberi alır almaz Patna'ya dönmüştür. Patna'da Mevlâna Vilayet Ali, Tarikat-i Muhammediye hareketinin başına gelmiştir ve ardından birkaç lider seçerek halife olarak farklı yerlere göndermiştir. Tam bu şekilde Mevlâna İnayet Ali 1831 ya da 1832 yılında Doğu Bengal'e gelmiştir. Doğu Bengal'e bağlı Jeshore ilinde bir karargâh kurmuş, burada 3-4 sene ailesiyle kalmıştır. Patna ekolü Hanefi mezhebine bağlı olan Ferâiziyye hareketinden farklı olarak hiç bir mezhebe bağlı değildir. Ancak onlar da Ferâiziyye hareketi gibi Hindistan'ı darü'l-harp olarak görmekteydiler.

Tarikat-i Muhammediye hareketin diğer ekolü ise Ta'ayyunî cemaatidir. Mevlâna Kerâmet Ali el-Cunpûrî bu cemaatin ilk başkanı idi. Hareket adını doğrudan Arapça 'ta'ayyun kelimesinden almaktadır. Bu harekete intisap eden kimlere de Taayunî denmektedir. 1831'de Balakot Savaşı'nda Seyyid Ahmed Birelvî şehit düştükten sonra hareketin başına geçen Mevlâna Vilayet Ali ile diğer lideri Mevlâna Kerâmet Ali arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır.¹⁷⁷ Bu anlaşmazlığın konusu ise taklittir. Mevlâna Kerâmet Ali Taklit'e inanmaktadır. Dolayısıyla Ta'ayyunî olmak için birinin belli bir mezhebe müntesip olmak zorunda olduğunu düşünür. Bu yüzden Mevlâna Kerâmet Ali, Ehl-i Hadis diye tanınanlara 'La-Mezhebî' demektedir. O dönemde Hindistan'da ortaya çıkan diğer İslâmî uyanışlar gibi Mevlâna Kerâmet Ali de hurafeler ve İslâm'a aykırı geleneklere karşı mücadele etmekteydi.¹⁷⁸ Fatiha merasiminde¹⁷⁹ fazla masraflı olmasa da onu desteklemektedir. Mevlâna Kerâmet Ali (ö. 1872) 1835 yılında Bengal'e geldi ve hayatının geri kalan zamanını burada geçirmiştir. Mezhebe bağlı olmadığı için Patna ekolü veya Ehl-i Hadis hareketleriyle Taayyunî hareketi arasında bu konuda anlaşmazlık bulunmaktadır. Öte yandan Mevlâna Kerâmet Ali, taklide veya Hanefi Mezhebinin takip edilmesine inandığı için bu konuda Ferâizîlere benzemektedir. Ancak Cuma ve Bayram namazı kılınmaması gibi konularda Ferâizîler'den ayrılmaktadır. O bir yandan Patna ekolünü 'La-Mezhebî' diğer yandan da Ferâizîleri 'Haricî' saymıştır. Mevlâna Kerâmet Ali ikisini, Arabistan'daki ortaya çıkan Vehhâbî hareketine benzetmektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Muin Uddin Ahmed Khan, **Banglay Forayezi Andoloner İtihash**, s.40.

¹⁷⁸ Mawlana Kerâmet Ali, **Makaşifat-i Rahmat**, Calcutta: Onupom Prokashoni, 1344 H., s. 131-138

¹⁷⁹ Her yıl 11 Rabiulevvel'de Fatiha-i-Yazdaham kutlanmaktadır. "Yazdaham", onbir anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Fatiha-i-Yazdaham büyük veli Abdulkadir Geylani'nin vefat tarihi olan Hicri 561 yılı 11. Rabiulevvel'de onu yad etmek için tatbik edilen bir merasimdir.

¹⁸⁰ Mohammad Masudujaman, "Haji Shoriatullah: Dhormiyo Sonkskar o British Birodhi Andolon", s.73.

Ferâiziyye hareketi Hanefî mezhebine müntesip olduğu için taklit ve mezhebe intisap konusunda Patna ekolünden farklı bir noktada bulunmaktaydı. Çünkü Patna ekolu taklidin değil; İctihad ve sünneti takip etmenin zorunlu olduğunu savunmaktaydı. Bunun yanı sıra Patna ekolü, Cuma ve Bayram namazı ile ilgili Ferâiziyye düşüncelerini desteklemektedir. Ancak Taayyunî hareketi İngiliz iktidarı altında cuma ve bayram namazı kılınmaması şeklindeki ferâiziye düşüncesine karşı çıkmaktadır. Mevlâna Kerâmet Ali Cuma ve Bayram namazlarının kılınmamasını isteyen Ferâiziyye fetvâsını şiddetle eleştirmiştir. Bu konuda Patna ekolü Mevlâna Keramet Ali'nin yorumuna katılmaktadır.

Bütün bunlar dikkate alındığında o dönemde Bengal'de üç-gruplu bir anlaşmazlık bulunduğu anlaşılmaktadır. Dini konularda bu ekoller aralarında sıkça münazara yapmışlardır. Bu münazaralar sadece liderler arasında değil; genel taraftarlar arasında da oluyordu. Bunlar Ta'ayyunî ve Ferâiziyye arasında bilinen bir şey idi. Hacı Şerîatullah ile görüşmüş olan Mevlâna Kerâmet Ali el-Cunpûrî 'Nesimu'l- Haremeyn' adlı kitabında Hicaz'a Hacı Şerîatullah'ın yaptığı uzun yıllık seyahatinden onun zihniyeti etkilenmiş olduğunu iddia eden kimselerden biridir. Kerâmet Ali, Hacı Şerîatullah'ın orada Vehhâbîlerle birlikte kaldığını ve onların fikirlerini benimseyerek kendi cemaati dışındakileri doğru yoldan ayrıldığı kanaatine ulaştığını düşünmekteydi.

Bengal'de Ehl-i Hadis ekolü taklit ya da herhangi bir mezhebe müntesip olmak istememiştir. Hz. Peygamberin sünnetini takip etmek için icthad aracılığıyla hadisin kaynaklarının incelenmesini istemiştir. Devlet belgelerinde onlara "Rafî Yadain" denilmektedir. Hindistan'ın her köşesinde sayıları az olsa da Ehl-i Hadis bulunmaktadır. XIX. Yüzyıl sonlarında Bakerganj ve Feritpûr illerinde Ehl-i Hadis taraftarlarının faaliyetleri yayılmıştır. Ferâizîler Hanefî mezhebine müntesip olarak Ehl-i Hadis taraftarlarının sünneti takip etmesini desteklemektedir. Bengal köylerde cuma ve bayram namazı kılınmaması fetvasını Ehl-i Hadis de desteklemektedir.

L. Duzu Miyan Sonrası Ferâiziyye Hareketi

1862 yılında Duzu Miyan'nın vefatından sonra Ferâiziyye Hareketi zayıflamaya başlamıştır. Duzu Miyan vefat ettiğinde geride üç oğlu kalmıştır: Giyaseddin Haydar, Abdul Gafur ve Saiz Uddin. ¹⁸¹ Duzu Miyan'nın vefatından sonra 1862 yılında büyük oğlu Giyâsedddin Haydar hareketin başına geçti. Öbür taraftan zemindârların da ferâizîlere karşı

¹⁸¹ Muhammad Ahsan Ullah Faisal, **Unish-Bish Shotoker İslâmî Dawah o Shonkskar andolon**, s.15.

zulümleri artmıştır. Zemindârların ajansları bir gece Duzu Miyan'ın Bahadurpur'daki evine saldırmıştır. Aynı dönemde Mevlâna Kerâmet Ali de ferâizîleri “Bengal bölgesindeki bir harici grup” olarak tanımlamaktadır. Duzu Miyan vefat ettikten sonra emlakların yöneticisi olarak damadı Boni Amin Miyan, mufti olarak Abdulcabbar ve avukat olarak Feriduddin Muhtar 1862-1864 yılları arasında hareketi sürdürmüşlerdir.

1864 yılında Naya Miyan hareketin başına geçmiştir. Abdul Gafur Naya Miyan 1852'de Bahadurpûr'da doğmuştur. Naya Miya hareketin lideri olduktan sonra ferâizîleri yeniden birleştirmiştir. Babası ve dedesinin yolunda ilerleyen Naya Miyan döneminde fakir çiftçi ve dokumacıların lehine İngilizlere ve zemindârlara karşı çıkılmış, Cuma ve Bayram namazları konusunda Mevlâna Kerâmet Ali ve oğlu Hafiz Ahmed ile münazaralar yapılmıştır. Hindistan'da 1873'te en etkili çiftçi isyanı olmuştur. Bu isyan sırasında bir İngiliz savcı öldürüldü. Duzu Miyan sonrası Naya Miyan döneminde de ferâizîler güçlü kalmıştır. Nodiya, Muşidabad ve Pabna illerde çiftçi isyanı onun önderliğinde başlamıştır. 1871-72'de yapılan bir ankete göre Noakhali ilinin %80'i ferâizî olarak tanımlanmıştır. Onlar İngilizleri de “Mar Firengi” (Yabancıları döv) sloganı ile tehdit etmeye başlamıştır. Naya Miyan döneminde ferâizîler farklı yerlerde zemindâr, çivit ziraatçi ve İngilizlerle mücadeleye çıkmışlardır.

Naya Miyan 1884 yılında hacca gitmişti ve döndükten 6 ay sonra da vefat etmiştir. Vefat ettiğinde çocuğu yoktu. Ondan sonra Duzu Miyan'ın küçük oğlu Sâidüddin hareketin başına geçti. Sâidüddin 1898'de Bengal bölgesine ‘Guti Boshonto’ denen bir salgın sürecinde devlet tarafından alındığı aşı uygulaması tedbirine destek verdiği için ona “Han Bahadur” lakabı verilmiştir.

1905 yılında Sâidüddin vefat ettikten sonra oğlu Badşa Miyan hareketin başına geçti. Tam o sırada İngiliz iktidarı tarafından Bengal'in Hindu (Kalküta) ve Müslüman (Dakka) olmak üzere 2'ye bölünmesine de Nevvab Selimullah (1871-1915) ile destekledi ve bunun lehine çeşitli programlarda konuşmuştur. 26 Aralık 1906 tarihinde Dakka'da bugünkü milli müzesinin yanında Nevvab Sir Selimullah başkanlığında tüm Hindistan'ın liderleri “Muslim Education Conference”de bir araya gelmiştir. Badşa Miyan da bu konferansda Aligarh Muslim Üniversitesi için 120 taka (Bengal para birimi) yardım bağışlamıştır. Nevvab Selimullah liderliğinde ‘Muslim Lig’ adlı siyasî parti kurulduğunda da Badşa Miyan bu partiyi desteklemiştir. 1907 yılında Badşa Miyan Muslim Lig için Rekabi Bazar'da bir toplantı hazırlamıştır. 1907'de Badşa Miyan, Nevvab Selimullah'ın vekilliğinde Nevvab Haza

Rasul Boks'un kızı ile evlenmiştir.¹⁸² Badşa Miyan hilafet hareketi sürdüğü zaman bu hareket için ve aynı anda Bengal dahil Hindistan'ın farklı yerlerinde toplantılar düzenlemiştir. Feritpur ilinin Bahadurpur merkezinde Badşa Miyan ile Feritpur'dan bir savcı buluşarak ondan İngiliz hakimiyetine karşı ifade vermemesini rica etmiştir. Buna karşılık olarak da ona büyük makam ve fırsatlar vermeyi teklifi etmiştir. Ancak Badşa Miyan “Korkak değilim; atalarım İngiliz hapishanelerinde zulme uğramıştır; canım feda olsa da bu İngilizlerin hakimiyetinin sona ermesine kadar hareketimi devam ettireceğim” demiştir.¹⁸³

Hindistan'ın İngiltere'den bağımsızlığını isteyen Hindistan Ulusal Kongresi'nin 6-8 Ağustos 1821'de Kalküta'da düzenlediği konferans Badşa Miyan, Medaripur'dan kalabalık bir toplulukla katılmıştı. Badşa Miyan bu sırada Kongre Partisi liderlerinden Deshbondhu Dash'ın (1870-1925) evine ziyaret etmişti. Konferansda Badşa Miyan Hindistan'ın bağımsızlığını istemiştir. 28 Ağustos 1921 tarihinde Medâripur hilafet komitesi tarafından düzenlenen toplantı devlet tarafından engellenmeye çalışılmasına rağmen Badşah Miyan toplantıdaki konuşmasında insanları İngiliz iktidarına karşı mücadele davet etmiştir. O toplantıda Mevlana Muhammed Ali, Mevlana Azad Sobhani ve Kongres lideri Mahatta Gandhi (1869-1948) ve Bankim Chandra da vardı. Konuşmacılar İngiliz zulmüne karşı “Varot Çar (Hindistanı bırak)” diyerek yeni bir çağrıda bulunmuşlardır.¹⁸⁴ Ertesi gün Hilafet Komitesi¹⁸⁵ ve Kongresi Partisi'nin¹⁸⁶ birleşik toplantısında liderler Türkiye'deki milliyetçi hareketi desteklemek için para toplamış ve İngiliz ürünlerini boykot etmeye teşvik etmiştir. Bunun üzerine bütün Hindistan'da bir kargaşa başlamıştır. Tam bu sırada Badşa Miyan İngilizler tarafından isyancı olmak suçundan hapse atılmıştır. Ferâizîler gruplar hâlinde sokağa çıkarak “Badşah Miyan sağ olsun; İngilizler yıkılsın” diye slogan atmışlardır. Hapiste

¹⁸² Golam Ahmed Mortuza, **Chepe Rakha Itihash**, s.336.

¹⁸³ Mohammad Masudujjaman, “Haji Shoriatullah: Dhormiyo Sonkskar o British Birodhi Andolon”, 142.

¹⁸⁴ Dr. Muhammad Ahsan Ullah Faisal, **Unish-Bish Shotoker İslami Dawah o Shonkskar Andolon**, s.35.

¹⁸⁵ Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi ve topraklarının Sevr Antlaşması süreci (1919-10 Ağustos 1920) uyarınca Avrupalı güçler arasında bölünmesi, Hindistan'da Halifenin Müslümanlar için kutsal yerleri nasıl koruyacağı konusunda endişelere neden oldu. Bu sebeple Eylül 1919'da Osmanlı Hilafetini korumak ve topraklarının İtilaf Devletleri (Fransa, İngiltere, Yunanistan, İtalya) tarafından paylaşılmasını önlemek için, Ali Kardeşler (Muhammed Ali ve Sevket Ali) Ebu Kalam Azad, Dr. Hareket, M. A Ensari ve Hasret Mohani liderliğinde başlatıldı. Bu çerçevede Hilafet konferansları, Hindistan'ın kuzeyindeki birkaç şehirde düzenlendi. Bombay'da eyalet şubeleri için hükümler içeren bir Merkezi Hilafet Komitesi kuruldu. Komite başkanlığına Seth Chhotani adında zengin bir işadama, sekreterliğe ise Mevlana Şevket Ali getirildi. 1920'de Ali Kardeşler Hilafet Beyannamesi'ni ilan ettiler. Merkezi Hilafet Komitesi, Türkiye'deki milliyetçi hareketi desteklemek ve ülkedeki Hilafet hareketini örgütlemek için bir fon oluşturdu.

¹⁸⁶ Hindistan Ulusal Kongresi, Hindistan Cumhuriyeti'nde ulusal bir siyasi partidir. Bu parti genellikle Kongre olarak bilinir. Hindistan'daki en eski siyasi organizasyonlardan biridir. 1885'te Theosophical Society'nin bazı üyeleri Kongre'yi kurdu. Bunlar Alan Octavian Hume, Dadabhai Naoroji, Dinesh Edulji Wacha, Umesh Chandra Bandyopadhyay, Surendranath Bandyopadhyay, Manmohan Ghosh, Mahadev Govinda Ranade ve William Weatherburn' un da içinde olduğu kimselerdi. Ulusal Kongre, Hindistan'ın bağımsızlık hareketine öncülük etti. Hindistan 1947'de bağımsızlığını kazandığında, Kongre Partisi ülkenin ana siyasi partisi oldu.

devlet memurları Badşa Miyan'ı İngiliz hükümetine karşı çıkmaması için anlaşma yapmaya zorlarken Badşa Miyan bunu reddetmiştir. Kardeşi Nobab Miyan, Hilafet komitesinin lideri Muhammed Ali ve Kongre Partisi'nin lideri Deshbondhu Sittoronjon Dash hapishanede giderek Badşa Miyan ile buluşmuş ve onun tahliye edilmesi için çalışmışlardır. Kongres ve Hilafet liderleri Feritpur'da halka seslenerek onun tahliyesi için çalışmışlardır. Ardından Badşa Miyan tahliye edilmiştir. Tahliye edildiği gün Kalküta'da "Tahliye Günü" olarak Holdiya Parkta kalabalık bir şekilde kutlanmıştır. 1923'te Noakhali Town Hall'da yapılan bir toplantıda "İngiliz iktidarı altında bağımlı ve gayri İslâmî bir ülkede yaşayan Müslümanlar dinlerinin kurallarını yerine getiremedikleri ve ibadetlerden mahrum bırakıldıkları tekrar vurgulanmıştır. Hindistan bağımsız ve müslüman bir ülke olursa Hanefî mezhebine göre hem köy hem de şehirlerde Cuma namazı kılınacak" denmiştir.

1925'te Badşa Miyan'ın başkanlığında Feritpur'da bağımsızlık hareketine güç katmak için bir toplantı yapılmıştır. Mahatma Gandhi bu toplantıya onur konuğu olarak katılmıştır. Aynı yıl Badşa Miyan, Furfura Pîri Mevlana Abu Bakar Siddiq ile birlikte Tükiye'nin hilafet sistemi hakkında farklı yerlerde konuşular. 1926'da "Anjuman-i Raşidul İslâm"ı kurarak İslâmî kuralları yerine getirmek için çalışmıştır. Badşa Miyan, Bahadurpur'da bir medrese de kurmuştur. Bu medrese sebebiyle onunla hapiste buluşmuştur. 1940 yılında Lahor'da Pakistan'ın kuruluşu teklifi sunulduğundan itibaren Badşa Miyan farklı yerlerde Pakistan lehine konuşmaya başlamıştır. 1948 yılında Badşa Miyan Pakistan'ın büyük lideri Muhammed Ali Cinnah (1876-1948) ile buluşup ona bir Kur'ân-ı Kerîm hediye etmiş ve Pakistan'ın anayasasını Kur'an'ı takip ederek hazırlamalarını rica etmiştir. Bu arada 1936'da Şer-i Bangal Abul Kasim Muhammad Fazlulhak (1873-1962) tarafından Krishok-Proja partisi kurulduğundan itibaren Badşa Miyan bu partiyi de desteklemiştir. O günlerde Doğu Bengal'de 8-30 milyon arasında ferâizî olduğu söylenmektedir.¹⁸⁷

İngiliz hâkimiyeti 'Divide and Rule' (böl ve yönet) politikası uyguladığından Hindistan'da Müslümanlar ve Hindular arasındaki kavgalar da ortaya çıktı. Bu kavgalarda yaklaşık 20 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Badşah Miyan her dine müntesip olan insanların emniyetini isteyerek tedbirler alınmasını rica etmiştir. Bu kavgaları çözmek için Mahatma Gandhi Doğu Bengal'ın Noakhali iline geldiğinde Badşah Miyan onunla buluşarak bu kavgaları çözmeye kendisi de çaba sarf etmiştir. 14 Ağustos 1947 tarihinde Pakistan'ın kuruluşundan itibaren Badşah Miyan Cuma ve bayram namazlarının kılınmasına izin vermiştir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere 1818 yılında ferâiziyye hareketi başladığından beri

¹⁸⁷ Mevlâna Abdul Baten, **Haji Shariatullah o Forayezi Andolon**, s.155.

buralarda Cuma ve bayram namazları kılınmıyordu. 1955 yılında Badşah Miyan Dakka'da hadisleri reddedenlere karşı da bir toplantı düzenlemiştir. Burada konuşmacı olarak Fazlulhak, Mevlana Atahar Ali, Mevlana Siddiq Ahmed, eski eğitim bakanı Ashraf Uddin ve Sultan Alam katılmıştır. O toplantıda Badşah Miyan hadisleri reddedenleri gayrimüslim ilan etmiştir.

Pakistan bağımsız bir devlet olarak kurulmasına rağmen Muslim Lig Partisi'nin seküler tutumları nedeniyle Nizam-i İslam adlı parti ile iş birliği yaparak Kur'an ve sünnete göre İslâmî bir devlet kurmaya çalışmıştır. 1954 yılında yapılan seçimde Badşa Miyan'ın oğlu II. Duzu Miya Nizam-i İslâmî Partisi'nden Doğu Bengal'in meclisinde bir vekil seçilmiştir. 1947 yılında Pakistan'ın kurulmasında rol oynayan Badşah Miyan 1959'da vefat etmiştir.¹⁸⁸

Ferâiziyye hareketinin beşinci lideri II. Duzu Miyan, hareketin mahir bir lideri idi.¹⁸⁹ II. Duzu Miyan 1917'de Dakka'daki Ahsan Manzil'de doğmuştur. Diyobend medresesini birincilikle bitirip memleketine dönerek 1940 yılında babası Badşah Miyan'dan biat almıştır. Babasıyla birlikte çeşitli yerlerde vaaz ve diğer programlara katılmıştır. Pakistan'ın kuruluşu için de aktif rol oynamıştır. 1941'de Mevlana Seyyid Abul A'la Mevdudi (1903-1979) tarafından Cemaat-i İslâmî kurulmuştur. II. Duzu Miyan ve babası Badşah Miyan Cemaat-i İslâmî'ye karşı çıkmışlardır.

1949 yılında Mevlana Bhasani¹⁹⁰ ve Şeh Mujibur Rahman (1920-1975)a tarafından Awami Muslim Lig isimli bir siyasi parti kurulmuştur. 1955 yılında partinin isminden Muslim kelimesi çıkarılmıştır. Seküler olduğundan dolayı ferâizîler bu partisiyle de iyi bir ilişki kuramadılar. 1959'da babasının vefatı üzerine II. Duzu Miyan ferâizîlerin lideri seçilmiştir. Daha önce Pakistan döneminde 1954 yılında yapılan seçimde Doğu Pakistan (Doğu Bengal) meclisinde vekil aday olarak Zuktfront (Birleşik Partisi)'tan önemli sayıda oy alarak seçilmiştir.¹⁹¹ Ardından mecliste Pakistan'ı bir İslam devleti olarak İslâmî kuralları uygulamasını talep etmiştir. 26 Ekim'de Eyüp Han, Seyid İskender Ali Mirza'yı cumhurbaşkanlığından istifa etmeye zorladı ve kendisi başkan olduğu için 1962'de

¹⁸⁸ Muhammmad Ahdsan Ullah Faisal, **Unish-Bish Shotoker İslami Dawah o Shonkskar Andolon**, s.39.

¹⁸⁹ Mawlana Abdul Latif Shorifabadi, **Hozrat Pir Badshah Mia**, Barishal: Shariatya Library, 1958, s.89.

¹⁹⁰ Mevlana Abdul Hamid Han Bhasani (12 Aralık 1880 - 18 Kasım 1976) Mevlana Bhasani olarak da bilinir), yirminci yüzyıl İngiliz Hindistan'ının mühim politikacılarından birisi olup, bağımsızlık hareketinin önde gelen bir figürüydü. Bangladeş halkı tarafından "ezilen halk lideri" olarak tanınır. 1954 seçimlerinde Birleşik Cephe'yi oluşturan başlıca liderlerden biriydi. Bağımsız Bangladeş'in kurulmasında da özel bir rol oynadı. Siyasi hayatının büyük bir bölümünde Sol söyleme sahipti (Sosyalist, Komünist, Maoist). Takipçilerinin çoğu bu nedenle onu "Lal Mevlana (Kızıl Mevlana)" olarak adlandırdı. Çiftçiler için Doğu Pakistan Krishak Partisini organize ettiği için ülkenin her yerinde çok popüler oldu. Vizyon sahibi bir liderdi. 1950' li yıllarda sonrasında, Bangladeş' in Pakistan'ın bir parçası olarak modası geçmiş bir devlete bağlı olmaması gerektiğine ikna olmuştu. 1956'daki Kagmari Konferansı'nda, Doğu Pakistan'ın ayrılması sürecinin ilk kıvılcımını ateşledi. Konferansa katılan Pakistanlı yöneticilere "es- Selamu Aleykum" adını verdi.

¹⁹¹ Pîr Muhsin Uddin Duzu Miyan, **Torikus Suluk**, Dakka: Haji Shariatullah Academy, 1991, s. 112.

Pakistan'ın Cumhurbaşkanı Eyüp Han'a karşı ifade veren 9 kişiden biri yine II. Duzu Miyan'dır. 1965'te PDM partisinden MLA (Member of Legislative Assembly yani Yasama Meclisi Üyesi) seçilmiştir.¹⁹²

II. Duzu Miyan Pakistan'ın anayasasında İslâmî kuralları esas almasını istemiş ve Dakka'da diğer akademisyenlerle birlikte bir İslamic Academy (İslam Akademisi) kurmuştur. Bu akademi daha sonra 1975 yılında Cumhurbaşkanı Şeh Mujibur Rahman tarafından Islamic Foundation olarak adlandırılmıştır. Ancak II. Duzu Miyan tarafından mecliste içki ve kumarın yasaklanması talebi sunulmasına rağmen oylama sonucunda talebi reddedildi. Bunun üzerine II. Duzu Miyan: "Ben kıyamet günü Allah'a şöyle arz edeceğim: Allah'ım! Ben Kur'an'ın emrini takip ederek içki ve kumarı yasaklamak için Pakistan meclisine en azından teklif sundum; beni necat edin" demiştir.

22 Temmuz 1967' de Pakistan Millet Meclisi' nde yaptığı konuşmada II. Duzu Miyan, Nübüvvet iddiasında bulunan Mirza Gulam Ahmed Kâdiyânî'nin (1839-1908) bu görüşünün yasaklanarak Kâdiyânîlerin gayrimüslim ilan edilmesini istemiştir. 1969'da Pakistan Cumhurbaşkanı Eyüp Han önde gelen bazı siyasetçileri bir konferansa davet etmişti. O konferansta konuk olarak uzun bir konuşma yapan II. Duzu Miyan, Cumhurbaşkanı'ndan Pakistan'da İktidarı demokratik yollarla seçilecek bir başbakana devretmesini istemişti. Eyüp Han bunu duyduğunda bu isteği uygulayacağına söz vermiştir.

1969'da dönemin Pakistan'ın Cumhurbaşkanı Eyüp Han'a karşı Dakka'da yapılan protestolar sırasında Esed isimli bir öğrenci polis tarafından öldürüldü. Bu olaydan sonra II. Duzu Miyan ve diğer siyasi liderler adil bir yargılama talep etmişlerdir. 1970'te yapılan seçimde II. Duzu Miyan, Cemiyeti Ulemayi İslam partisinin adayı olmuştu. Bu sırada Doğu Pakistan'da meydana gelen Kasırga ve Selde 1 Milyon kişi hayatını kaybetmişti. O da seçimlere katılmaktan vazgeçerek kendini topluma yardım etmeye adanmıştır. Aynı yıl Mevlana Bhashani ile buluşarak insanlık için çalışacağını taahhüt etmiştir.¹⁹³

1970'te Pakistan'da yapılan seçimde Awami Lig büyük oranda oy almasına (Ülke genelinde %38, Bengal' de %75) rağmen iktidar olamamıştı. 21 Aralık 1970 tarihinde II. Duzu Miyan Awami Lig lideri Şeyh Mujibur Rahman'a İktidarın teslim edilmesini istemişti. Ancak 25 Mart 1971 tarihinde Pakistan polisi Bengal' de bağımsızlık yanlılarına

¹⁹² Mevlâna Abdul Baten, **Haji Shariatullah o Forayezî Andolon**, s.48.

¹⁹³ Muhammad Ahsan Ullah Faisal, **Unish-Bish Shotoker İslami Dawah o Shonkskar Andolon**, s. 44.

karşı büyük bir saldırı başlamıştır. Bu saldırılar esnasında binlerce insan öldürülünce İç savaş başladı. 9 ay süren İç savaş Hindistan'ın müdahalesi neticesinde Bağımsızlık Yanlılarının başarısıyla neticelendi. Savaş bittikten sonra Bangladeş bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık savaşı sırasında ferâizîler ise sessiz kalmıştır. Çünkü İngilizlerle uzun bir süre mücadele neticesinde müslümanlar tarafından bağımsız bir ülke olarak kurulan Pakistan'ın bölünmesini istemiyorlardı. Bunun Yeniden Varot'un (Hindistan) egemenliğini getirmesinden korktular. Savaş bittikten sonra Bağımsızlık yanlısı milisler Dakka'daki Bongşal Caddesi'ndeki Ferâiziyye merkezini ve Feridpur'un Bahadurpur ilçesindeki evi ve medreseyi yaktılar.

Bağımsızlık savaşından önce II. Duzu Miyan Pakistan hükümetin Bunda II. Duzu Miyan'ın İç Savaş esnasında Pakistan'a yardım sağlamak için yurtdışı seyahatlerde bulunması etkili olmuştur. Bu seyahatlerde II. Duzu Miyan; Pakistan hükümetinin temsilcisi olarak Çin'e giderek Dışişleri Bakanı Chou En Lai ile buluşmuştu. Ayrıca Fransa, İngiltere, İran, Kuveyt, Singapur, Suudi Arabistan ve Türkiye'ye seyahatler yapmıştı. Bangladeş'in bağımsızlığını kazanması sırasında sessiz kalan Ferâiziyye hareketi, savaş sonrasında Ferâiziyye Cemaati olarak faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Ağustos 1975'te o zamanki cumhurbaşkanının temsilcisi olarak Çin ve Suudi Arabistan'a seyahat etti. 1980'de Dünya Müslim Kongresi tarafından düzenlenen konferans için Kıbrıs'a gitti. II. Duzu Miyan 10 kez hacca ve 7 kez umreye gitmiştir. Kendisi sıklıkla eski Cumhurbaşkanı Ziyaurrahman (19336-1981) ve Hüseyin Muhammed Erşad'dan (1930-2019) İslami bir yönetim kurmalarını rica etmiştir. Daha sonra siyasi faaliyetlerden uzak durmuştur. Hayatının son günlerinde oğlu Mevlana Muslihuddin Ebubekir Miyan onun namına siyasi faaliyetlerini sürdürmekteydi.

II. Duzu Miyan “Forayezi Jamater Adorsho (Ferâiziyye Cemaati'nin İdeolojisi)” adlı eserinde şöyle yazmıştır: “Müslümanların İslâmî bir hayat oluşturmaları için Kur'an ve Hadis yeterlidir.” II. Duzu Miyan bir taraftan Sekülerlerden öbür taraftan da Cemaati İslami'den hoşlanmıyordu. Kendisinin ayrıca “Torikussuluk” , “Bangladesh Forayezi Jamater Adorsho” ve “Forayezi Jamater Gothontontro” adlı eserleri kaleme almıştır.

1997'de II. Duzu Miyan vefat ettikten sonra kardeşi Dadon Miyan hareketin başına geçti. İlerleyen yaşına rağmen Kadiyanîlerin Gayrimüslim ilan edilmesi ve İslâmî bir hükümet kurulması için çok çaba sarf etti. Feridpur'un Ferâiziyye merkezi olan Bahadurpur'da daha önce II. Duzu Miyan ile hapisanede birlikte kaldığı müridi Hacı

Cabbar'ın bağısladığı toprakta kurulmuş olan medresesinde Duzu Miyan'ın oğlu Mevlana Muslihuddin Ebubekir Miyan görev yapmaktaydı. Dadon Miyan döneminde II. Duzu Miyan'ın oğlu Muslihuddin Ferâiziyye Cemaatinin genel sekreteri olarak görev yapıyordu. 13 Nisan 2005'te Dadon Miyan vefat ettikten sonra oğlu Cubeyir Miyan hareketin başına geçti .

1945'te Dadon Miyan'ın oğlu olarak dünyaya gelen Cubeyir Miyan babasının vefatı üzerine Ferâiziyye hareketinin başkanı olmuştur. Cubeyir Miyan 25 Kasım 2012 tarihinde vefat etti. "Talimus Salat (Namaz Öğrenimi)" adlı bir kitap yazmıştır. Medrese eğitimi ve İslami Kaideler hususunda lehine önemli çalışmalar yapmıştır. Cubeyir Miyan'dan sonra daha önce genel sekreterlik yapan Muslihuddin oğlu Mevlana Abdullah Hasan Ferâiziyye Hareketinin başına geçmiştir.

Mevlana Abdullah Hasan, Hacı Şeriatullah'ın soyundan gelenler arasında liderliğe seçilen yedinci kişidir. Abdullah Hasan 20 Ekim 1974 tarihinde Muslihuddin'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir.¹⁹⁴ Hafızlığını tamamladıktan sonra eğitim hayatına Pakistan'ın Karachi kentindeki Camiatu'l- İslamiye ve Hindistan'ın Diyobend medresesinde devam etmiştir. Kendisi babası tarafından kurulmuş olan "Shoriyatiya Kawmi" Medresi'nin müdürü ve aynı zamanda Ferâiziyye cemaatinin emiri olarak hâlen görev yapmaktadır. Bunların yanı sıra "Bahadurpur'un pîri" olarak tanınmıştır. Abdullah Hasan 2008 yılında yapılan Genel seçimlerde milletvekili adayı olarak katılmıştır.

M. Feraiziyye Hareketinin Gelişimini Olumsuz Olarak Etkileyen Faktörler

Bengal bölgesinde yaklaşık iki asır boyunca devam eden ve günümüzde de etkisi süren Ferâiziyye hareketi, birkaç açıdan başarıya ulaşabildiyse de, bu hareketin temel sahası olarak kabul edilmesi gereken siyasette başarısız olduğu söylenebilir. Ferâiziyye hareketi şirk ve bidata karşı çok sayıda Bengalli Müslümanı bir araya getirmiştir. Ferâiziyye hareketi doğduğu köyde kendi taraftarları için özel mahkemeler kurmuştur. Bu konuda ferâizîler başarıya ulaşmıştır. Kurdukları hilafet sistemi içerisinde gerçekleştirdiği mahkemede o mahmekeye bağlı köyün bütün kavgaları çözüldü. Müslümanlar dışında Hindu, Budist ve Hristiyan vatandaşlar da bazen ferâiziyye mahkemesine başvuruyorlardı.¹⁹⁵ Ferâiziyye hareketinin "pançayet" denen bu özel mahkemesi, hareketin halk idaresine dair üç bir örnek olmuştur. Pançayet vasıtasıyla birçok insanın İngiliz mahkemelerine gitmesine gerek

¹⁹⁴ Abdullah Muhammad Hasan, **Torikul Jannah**, Bahadurpur: Shariatya Astana, 2005, s.96.

¹⁹⁵ Mohammad Masudujjaman, "Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon", s.272.

kalmadı. Pañçayet mahkemelerinde rüşvet, haksızlık ve yalancı şahitlik bulunmadığından İngiliz mahkemelerinden ziyade pañçayet daha fazla tercih ediliyordu. Ferâiziyye hareketi zalim zemindârlara karşı gönüllü sopalı adamları vasıtasıyla da birkaç mücadelede kazanmıştır. Zalim zemindarlar bu sopalı adamlar sayesinde Müslüman fakir çiftçilere olan zulümlerini azaltmıştır.

Hacı Şeriatullah tarafından kurulmuş olan ferâiziyye hareketi ekonomik ve sosyal alanlarda oldukça başarılı olmuştur. Mesela hareket tarafından bir “kardeşlik sandığı” kurulmuştur.¹⁹⁶ Afet ve musibetlerde yardım etmek amacıyla kurulan bu sandık zemindarlar şikayet ettiği için mahkeme tarafından üzerinde dava açılan çiftçilere oldukça yardım ediyordu.

Hindistan’ın ilk örgütlenen hareketi olarak öne çıkan Ferâiziyye hareketi daha önce memlekette dini faaliyetlerde kullanılan Farsça ve Urduca yerine yerel dil olan Bengalceyi hareket dili olarak kabul etmiştir. Bengalce ile kelime-i şهادet, tövbe ve biat metinleri okunmuştur. Daha önce Bengal bölgesinde bulunan pîr-mürit ilişkisi yerine üstad-şakird ilişkisi kurulmuştur. Ferâiziyye hareketi birçok hurafenin ortadan kaldırılmasında da oldukça başarılı olmuştur.

Bütün bu başarılı faaliyetleri yanında ferâiziyye hareketi siyasî açılarından da değerlendirilmelidir. Bazı yazarlar Ferâiziyye hareketini siyasî bir akım olarak değerlendirmese de ferâiziyye hareketinin siyasî bir hareket olup olmadığını tespit etmek için görüş ve faaliyetlerine bakmak yeterlidir. 1818 yılında kurulmuş olan ferâiziyye hareketi, kurucusu Hacı Şeriatullah’ın Hindistan’ı dârü’l-harp saymasından dolayı siyasî bir hareket sayılır. Çünkü orayı dârü’l-harp saymak İngiliz yönetiminin Hindistan’dan çıkarılarak burada yeniden İslamî hükümeti sağlamaya yönelik bir tebliğ demektir. Zira Darül harp sayılması demekle birlikte bölgedeki Müslümanların emniyet ve güven içerisinde kalmadıkları ve ibadetlerini hür bir şekilde uygulayamadıkları iddia edilmiş olur. Kurulmuş olduğu andan itibaren ferâiziyye hareketi Hindistan’da Cuma ve Bayram namazlarının kılınmamasını istemiştir.

Bunun yanı sıra çeşitli seçimlere katıldığı için ferâiziyye hareketinin siyasî bir hareket olduğu bilinmektedir. 1954’te Pakistan döneminde Doğu Bengal Meclisi’nde II. Duzu Miyan Nizam-i İslami Partisi lehine meclis vekili olarak seçilmiştir. 1965’te de PDM lehine MLA

¹⁹⁶ Mohammad Masudujjaman, “Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon”, s.272.

(Member of Legislative Assembly) seçilmiştir.¹⁹⁷ 1970'te birleşik Pakistan'ın son seçiminde II. Duzu Miyan Cemiyet-i Ulema-i İslam'ın milletvekili adayı olmasına rağmen büyük bir kasırğa ve ardından sel olduğundan dolayı sonunda seçime katılmamıştır.¹⁹⁸ Ferâiziyye hareketinin şimdiki başkanı Mevlana Abdullah Muhammad Hasan da 2008'de Bangladeş'te milletvekili seçimine katılmış ama seçilememiştir.

Hindistan'da İngiliz hakimiyetinde 1872 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Bengal bölgesinde yaşayan müslüman sayısı ise 19.553.831 kişiydi.¹⁹⁹ Belgelerde bulunan bilgilere göre ferâizîlerin en fazla sayısı ise 80 bine ulaşmıştır.²⁰⁰ Bir de Doğu Bengal'de bulunan 17 şehir içerisinde ferâiziyye hareketinin faaliyetleri sadece 6-7 şehirde bulunmaktaydı.

Bengal Müslümanlara yönelik İngiliz zulme karşı bölgede geçici bir ayaklanmaya neden oluşturabildiyse de, dini görüşleri Bengal Müslüman topluluğunun zihni yapısına aykırı olduğundan Ferâiziyye hareketi bölgede kalıcı bir başarıya ulaşamamıştır. Bengali Müslümanlar tarafından Cuma namazının sosyal ve siyasi bir faaliyetten ziyade bir ibadet olarak görülmesi, Cuma namazın kılınmamasını isteyince ferâiziyye hareketi ile harekete müntesip olmayanlar aralarında ciddi bir anlaşmazlığa neden olmuştur. Yabancı bir toprakta doğan vehhâbî hareketinden çokça etkilenen dini görüşleri Bengal Müslüman halkı tarafından hoşça kabul görmemiştir. yukarıda da açıklandığı üzere bölgedeki Müslümanlara İslam'ın daha çok kişisel bir din olarak kabul edilmesi, dine dayanan bir hükümet kurmasına yönelik Faraiziye çağrısının gün geçtikçe bölgedeki gücünü kaybetmesine sebep olmuştur.

Bengal bölgesinde Ferâiziyye hareketinin kalıcı bir akım oluşturamamasının nedeni, Bengal Müslümanların toplumsal yapısı, bölgenin İslâmî eğitim yapısı ve diğer İslâmî düşünce hareketleriyle Feraizi hareketinin ilişkileri olmak üzere üç açıdan değerlendirilebilir.

İlk olarak, Bengal halkının toplumsal yapısından bahsederek İslam öncesi Bengal bölgesindeki sosyal ve kültürel ortama bakmamız gerekir. Tarihi kaynaklardan aldığımız bilgilere göre Aryanlar (Hint Avrupalı) Ganj Nehri'nin doğu kıyısında yaşayanları küçümsemektedir.²⁰¹ Dr. Nihar Ranjan Ray tarihçilerin kitaplarından referans vererek aryanların Banga, Pundra ve magadh bölgesinde yaşayanların barbar olduğunu düşündüklerini

¹⁹⁷ Mevlâna Abdul Baten, **Haji Shariatullah o Forayezi Andolon**, s.48.

¹⁹⁸ Muhammad Ahsan Ullah Faisal, **Unish Bish Shotoker Islami Dawah o Sonkskar Andolon**, s. 44.

¹⁹⁹ George Edward Eyre and William Spottiswoode, **Memorandum on the Census British India of 1871-72**, London: Printers to the Queens Most Excellent Majesty, 1875, s. 16. NOT: Bütün metindeki bütün dipnotlarda "s." dan sonra bir boşluk bırakılacak.

²⁰⁰ William Wilson Hunter, **The Indian Musalmans**, s. 49.

²⁰¹ Mahmudur Rahman, **The Political History of Muslim Bengal: An Unfinished Battle of Faith**, s.7.

aktarmaktadır. Mahavarat²⁰² Aryanlar arasındaki bir inanışa göre, bir kimse Ganj Nehri'ni geçerek doğu kıyısına giderse onun dinî kutsallığı kaybolur. Bunu yapanların kavimlerine döndüklerinde yeniden kabile hayatına başlamaları için belli işlemler yapmaları gerekiyordu.

V. yüzyılda Bengal'in kuzey bölgesinde bulunan Pundrabardhan, Gupta Hanedanı'nın otonom bölgesi idi. Efsanelere göre Gautama Buda bizzat buraya seyahat ederek inancını yaymıştır.²⁰³ Milattan 300 yıl öncesinde Paharpur ve Mahasthangarh'da Budizm'e ait dinî müesseseler kurulmuştur. Bu müesseselerin şöhreti Çin'e kadar yayılmıştı. Bahtiyar Halacî geldiği zaman Bengal tahtında Şen Hanedanı hüküm sürdürmekteydi. Onlar Kast sisteminin Kşatriya sınıfına mensup idiler. Onlar Brahman ve Kşatriya sınıfların lehine idi.²⁰⁴ Şen hükümdarlar Hindularca Vayşiya ve Südralar denen diğer iki sınıf ve Budistlere küçümsedikleri için onlar eşitlikçi İslâm'ı beklemekteydiler.

Bengalli Müslümanların çoğu yukarıda zikredilen sınıflardan olduğundan dolayı hükümette oluşan olaylardan habersiz kalmalarının bir genetik tarihi vardır. 1757'de Plassey savaşında Sirâcüddevle'nin²⁰⁵ yenilmesi sırasında Bengalli halk kitleleri bunu sadece sarayda olmuş bir olay olarak düşünmekteydi. Onları ilgilendirmediğini düşünüp Plassey savaşında yenilgi günü yani 23 Haziran 1757 tarihinde sarayın yanındaki caddelerdeki insanlar gelseydi İngilizler o gün muhtemelen kaçarlardı. Tarihte böyle bir şeyin olup olmadığı belli olmasa da Bengalliler arasında Bengalilerin siyasi zihniyetinin bir yansıması olan bu efsane vardır.

Ferâiziyye hareketinin siyasî alanda başarısız olmasının ikinci nedeni ise İslâm'ın Bengal'e tasavvufî yolla gelmesinden dolayı Bengalli Müslümanlar siyasî İslâm'a alışkın değillerdir. Mutasavvıfların yaydığı dindarlık tarzının Bengal'de önemli bir tarihî ve kültürel zemini bulunmaktaydı. Pîr, derviş ve mutasavvıflar İslâm'ın resmi şekillerinden ziyade ibadetleri önemsemişlerdir. Onların vasıtasıyla İslâm'ı kabul eden Müslümanlar da İslâm'ın tümünü kabul etmemişlerdir. Bengalliler farklı siyasî, ekonomik ve sosyal nedenleriyle İslâm'a girmişlerdir. Dinlerinin değişmesiyle düşünceleri de hemen değişmemiştir ve dolayısıyla Hinduizm'e ait birçok merasimleri de devam ettirmişlerdir.

²⁰² Ayanların en çok okunan dini kitabıdır.

²⁰³ Mahmudur Rahman, **The Political History of Muslim Bengal: An Unfinished Battle of Faith**, s.7.

²⁰⁴ Mahmudur Rahman, **The Political History of Muslim Bengal: An Unfinished Battle of Faith**, s.8.

²⁰⁵ Nevvab Siracüddevle veya Mirza Muhammad Siracüddevle (1732-1757). Bengal, Bihar ve Orissa'nın Babürlere bağlı (Fiili olarak bağımsız) son Nawabıydı (1756-1757). Plassey Savaşında (23 Haziran 1757) kendisine bağlı komutanlardan Mir Kasım'ın ihaneti neticesinde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin ordusuna yenilerek öldürüldü. Şirket adına Robert Clive bölgenin yönetimini devraldı. Böylece Bengal' -de - 190 yıl sürecek İngiliz yönetimi başladı.

Batılı bir araştırmacı Hindistan bölgelerinde İslâm üzerindeki Hinduizm etkisini dört maddede açıklar:²⁰⁶

1. Hindûlar ile Müslümanlar arasında yapılan evlilikler (zellikle Müslüman erkeklerin Hindû kadınlarla evlenmesi daha çok görülmektedir).
2. Müslüman Pîr'ın Hindû mürit ve Hindû Jogi'in (pîr) Müslüman Őisho (Mrit) olması.
3. Müslümanların zihin dünyalarında Hinduizm düşüncesinin ve kültürün etkisi. Babürlü sultanı Ekber Şah ve Şah Cihan'ın oğlu Dârâşkh burada örnek olarak verilebilir.
4. Dinî eğitim veren güvenli kurumlar kurulmadan İslâm'ı kabul etmek.

Dolayısıyla, Müslüman toplumunda debdebi tapması, pîr tapması ve muska-nazarlık kullanması, astroloji inanmak, gaipten haber verilmesine inanmak, gölgeye inanmak, Holi ve Diwali bayramlarına katılmak gibi adetler de bulunmaktaydı. Müslüman dervişlerin kel olmaları adeti de Hinduizm'den geldi.²⁰⁷

Ancak İslâm üzerine gayri İslâm'dan etkilenmesi sadece Hintli özelliği değil; İnan'da da böyle olduğu söylenebilir. İslâm'ın doğduğu yerde de dinin asıl özellikleri tamamen devam etmedi. Zaten Vehhâbî hareketi de bu sebeple doğmuştur. Hintli Bengalli Müslümanlar İslâm dışı kaynaklardan çeşitli hurafe ve adetler ilave edilmiştir.

Müslümanlar bazı dini meselelerde Hindu kültürünün tesiri altında kalmıştır. Mesela

Hindu debdebelerin (Tanrıça) fazlalığı ve evsafı da Müslümanları zihinsel alanda etkiledi. Müslümanlar da bu kltlerle aynı nitelikte karakterler oluşturdular. Mesela Bondurga'nın benzeri olarak Bonbibi Fatima, Kaplan'ın tanrı Dokkhin Ray'ın benzeri olarak Gazipîr ve Kalushaha, Sottonarayon'ın benzeri Sottopîr, Motsendronath'ın yerine Pîr Mosondli ne çıkmaktadır. Şitola debi ve Olabibi'yi Hindular kadar Bengalli Müslümanlar da tanrı olarak kabullenmişti. Müslüman toplumda Khaza Pîr, Bodor Pîr, Mnaik Pîr ve Pach Pîr'in tapınması oluyordu. Geçmişte bu pîrlerin varlığı kesin olmamasına rağmen gelenek devam etmekteydi. Bir taraftan Hindular Mescit ve dergâhahelva sundular, diğer taraftan Müslümanlar da bazı debdebeleri tazim gösterdiler. Bylecedebdebeleri merasimler arkasında sadece Hinduizm'in etkisi değil; dolaylı olarak tasavvufun da etkisi vardır. Bengal bölgesinde tasavvuf büyükleri (Pirler) doğaüstü olarak kabul edilmekteydi. nce Pîr'e kat'ı teslimiyet esastı. Manevi gelişim ve hak yola devam etmek için Pîr'in talimatlarına itaat etmek zorunluydu. Allah ve Pîr arasında yakın ilişki olduğuna inanılmaktaydı. Dolayısıyla

²⁰⁶ Anisuzzaman, **Muslim Manos o Bangla Sahitya**, s.44.

²⁰⁷ Anisuzzaman, **Muslim Manos o Bangla Sahitya**, s.44.

Pîr'in düşüncelerinin takip edilmesinde fayda olduğu kabul ediliyordu. Tasavvufta bulunan fena, murakebe, keramet ve zikir gibi kavramlarla nirban, jog, olowkikota ve pronam denen Hintli kavramlar büyük oranda birbirine benziyordu.

Hindistan'ın tümü üzerine tasavvufi etki yaygınlaşmıştır. Ain-i Akbori kitabı 14 tasavvufi ekolü zikretmektedir. Onlardan Çiştîyye, Sühraverdiyye, Kâdiriyye, Nakşibendyye ve Settâriyye öne çıkmaktadır. Hindistan'da İslâm öncesinden itibaren bulunan 'Guru-Chela' adeti Pîr-Mürît adeti için zemin olmuştur.

XII. yüzyılın sonlarında Bengal bölgesi tasavvufi düşünceleriyle tanışmıştır. Ardından Bengal hükümetinin Müslümanların elinde olması nedeniyle mutasavvıflar daha da güçlenmiştir. Bengal'e önce Sühreverdîyye ve sonra Çiştîyye mutasavvıfları girmiştir. Ardından Nakşibendîyye ve Kâdiriyye tarikatları girmiştir.²⁰⁸

Nevvabî döneminde²⁰⁹ Bengal'de tasavvufi etki oldukça artmıştır. İnan'da Safevî Hanedanı'nın yıkılmasından sonra sûfiler Bengal ve Hindistan'ın farklı yerlerine yerleştiler. Bengal'in her yerinde pîr-derişler yaygınlaştı. Pîr dergahlarında temenni edilmesi, kabir üstünde türbe inşa edilmesi, mezara mum, çiçek, helva vb. sunulması ve teberrük olarak yenilmesi gibi adetler yaygınlaştı.

Ferâiziyye hareketi, Bengallilerin zihninde siyasi bir yanıt alamadı çünkü Bengalliler İslam'ı siyasi olarak değil, sadece dini olarak kabul etmişlerdir. Buradaki Müslümanların İslam'ı öğrendikleri Sufilerin kendileri siyasetten uzak durmuş, sadece dini meselelerle ilgilenmişlerdi. Güçlü oldukları zamanlarda bile siyasi hakimiyetle değil, tekkede çeşitli faaliyetlerle uğraşmışlardı . Bunu ancak 12- 17. y.y' lar arasında Bengal' de İslamın yayılışını inceleyerek anlayabiliriz. Bu süreçte Bengal'e islamı tebliğ eden Şah Belhi, Şah Sultan Rumî, Baba Adem, Şah Mahdum Rupoş ve Şah Celal denen sufilerden basetmek gerekir.

²⁰⁸ Anisuzzaman, **Muslim Manos o Bangla Sahitya**, s.45.

²⁰⁹ Babür Devleti içinde yaşanan taht kavgaları, siyasi çekişmeler, ferasetsizlik, ülkeyi iyice zayıflatmıştır. Babür Hükümdarı Evrengzib (1658-1707) Muhammed Hadi adlı bir adamı Haydarabad Divan Başkanı olarak atadı (1690' lar) . Onun hizmetinden memnun kaldı. Bunun üzerine Muhammed Bengal Divanına üst düzey görevli olarak tayin etti. Burada uzun yıllar görev yapan Muhammed Hadi, Delhi' deki karışıklıklarsan istifade ederek 1712' de " Mürşid Kulu Han" unvanını alarak Bengal' de Nevvablar dönemini (1712-1880) başlattı. Bengal'deki Nevvabların dönemi, Fiili Hakimiyeti 1757'de Plassey Savaşı'nda Siracuddevle' nin yenilmesiyle sona erdi. Bu, 190 yıllık uzun bir İngiliz yönetiminin başlamasına neden oldu. İngiltere'de Bengali Maddi olarak sömürdü bu dönemde. Ancak, Nevvab Siracuddevle'den sonra başa geçen Mir Zafar Ali Khan (1757-1760) Bengal'in Nevvabı oldu. İngilizler Mir Zafer'i iktidardan aldı ve damadı Mir Kasım'ı (1760) atadı. 1764 yılında İngilizler, Mir Kasım ile "Boxer Savaşı" nı yaptılar ve onu yenilgiye uğrattılar. Bu tarihten sonra Nevvabların herhangi bir gücü kalmadı. 1880' e kadar sadece unvan olarak sürdü.

VIII. yüzyılda Buhara ve Semerkand dahil İran ve Arap bölgelerinin diğer şehirlerinden mutasavvıflar İslam'ı tebliğ etmek amacıyla Bengal bölgesine gelmeye başlamıştır. Bu sûfilerin bir kısmının Müslümanların bu bölgeyi fethinden önce ve diğer bir kısmının ise fethinden sonra geldikleri bilinmektedir. Orta Asya'nın Belh hükümdarı Şah Muhammed Sultan Belh tahtını bırakıp Dımaşk'a giderek Tawfik isimli bir sufi'nin yanında kaldığı günlerde üstadı Tawfik onu Bengal'de İslamı yayması konusunda teşvik etmiştir. Şah Muhammed Sultan nehir yoluyla ilk olarak Sandip bölgesine ulaşmıştır. Ondan sonra Hindû kralı Boloram'ın hüküm sürdüğü Horiramnagar'a²¹⁰ geldiğinde Boloram onunla mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelede kral Boloram vefat etmiştir. Boloram'ın devlet adamlarından biri İslam kabul ettiğinden dolayı Şah Belhî onu hükümdar olarak seçmiş, onunla hâkimiyet mücadelesine girmemiştir.²¹¹

Ardından Şah Balhı Raja Porşuram'ın bölgesi Mohasthan'a²¹² gitmiştir. Porşuram'ın kızkardeşi Şiladebi sihir yaparak şah Balhı'yı kovmak için çaba sarf etmiştir. Raja Porşuram şah Balhı ve onun taraftarları üzerine hamle yapmıştır. Savaşta Porşuram kendisi ve bakanı vefat ettikten sonra Şiladebi Karotowa nehrine atlayarak intihar etmiştir. Savaşta esir tutulan prenses Rotnomoni ve komutan Surkhab da İslam kabul etmiştir. Sonrasında Şah Balhı bu ikisini evlendirmiştir. Mohasthan bölgesinde Balhı mescid ve İslamî eğitim merkezlerini kurmuştur.²¹³

On birinci yüzyılın ortasında Şah Sultan Rumî adlı meşhur bir sufi Bangladeş'in Netrokona bölgesine ulaştığında orasını koch hanedanın kralı baştan beri karşı çıksa da sonrasında Modonpûr adlı bir köy ona bağışlamıştır. Şah Sultan Rumî buradan İslam'ı vaaz etmiştir.²¹⁴

On ikinci yüzyılın başlarında Bikrompûr'da²¹⁵ Baba Adam ismiyle bir vaiz ulaşmıştır. Bikrompûr bölgesi Bollal Şen'in hâkimiyeti altındaydı. Baba Adam ve onun yoldaşları bir çadır kurarak orada kalmaya başladıkları için Bollal Şen'in askerleri arasında bazı olaylar ortaya çıkmıştır. On dört gün süren çatışmalardan sonra Bollal Şen kendisi meydana gelmiştir. Daha öne kendisi sarayın yanında bir şömine hazırlamıştır ve onun yenilgisinden sonra kadınlar buraya atlasınlar demiştir. Bollal Şen elbisesi içerisinde bir güvercin saklamış ve bu güvercini uçurursa onun bir yenilgi işareti olduğunu söylemiştir. 1119 yılında Rampal

²¹⁰ Büyük muhtemelen bugünkü Bangladeş'in Manikganj ilin Horirampûr ise o günkü Horiramnagar.

²¹¹ A.K.M. Nazir Ahmad, **Bangladeşe İslamer Agomon**, s.24.

²¹² Günümüz Bangladeş'in Bogura ilin bir yeridir.

²¹³ A.K.M. Nazir Ahmad, **Bangladeshe İslamer Agomon**, s. 25.

²¹⁴ Abdul Mannan Talib, **Bangladeshe İslam**, s. 69.

²¹⁵ Bugünkü Bangladeş'in Munşiganj ilidir.

köyünde ortaya çıkan bu savaşta Bollal Şen'e karşı Baba Adam ve yoldaşları da şehit düşmüştür. Savaş bittikten sonra Bollal Şen havuza inerek kanlı elbiselerini yıkarken aniden o güvercin uçarak saraya gitmiştir. Bunu görünce kadınlar hazırlanan şöminelere atlayarak vefat etmiş ve kül olmuşlar. Bollal Şen saraya dönüp bütün bunları görünce kendisi de oraya atlamıştır. Onları Baba Adam ve taraftarlarının defnettikleri bilinmektedir. Gayrimüslimler defin sistemi bilmediğinden dolayı orada müslümanların olduğunu söylenebilir.²¹⁶

XII. yüzyılın sonlarında Şah Mahdum Rupoş isimli bir sufi de bugünkü Racşahi bölgesine gelmiştir. 1184 yılında onun orada olduğu bilinmektedir. Şah Mahdum Rupoş Racşahi bölgesine İslam yaymaya gelen ilk kişidir. Onun güzel ahlakı ve iyi davranışları vasıtasıyla çok sayıda insan İslam kabul etmişlerdir. Bu yeni müslümanlardan birçoğu aileleri tarafından kovulmaları nedeniyle ya da Şah Mahdum ile aynı köyde yaşamak amacıyla Rampûr köyüne yerleşmiştir. Onların sayısı giderek o kadar artmış ki, yanındaki köy olan Bowaliya'da da yerleşmişlerdir. Rampûr-Bowaliya günümüzde Racşahi şehridir. Halk tarafından bu kadar destek almasına rağmen Şah Mahdum o köylerde hâkimiyet sağlayamamıştır.²¹⁷

1271'de Türkiye'nin Konya şehrinde doğan Şah Celal²¹⁸ Bangladeş Sylhet bölgesine İslam'ı yaymıştır. Dayısı Şeyh Ahmed Kebir onu Mekke'ye götürüp Sühreverdiyye tarikatına intisap ettirmiştir. Şah Celal Hindistan'da İslam'ı yayması ile ilgili bir rüya gördükten sonra dayısı ona bir parça toprak vermiş ve bu toprağın tadı ve koku ile benzer bir toprağa gidip tebliğ yapmasını istemiştir. Şah Celal Delhi'yi geçerken Nizam Uddin Evliya ile buluşmuştur. Nizam Uddin ona bir çift güvercin hediye etmiştir. Bu dönemde Sylhet bölgesinde hâkimiyet süren Gouro Gobindo isimli Hindû kralının hâkimiyeti vardı. Sylhet bölgesinde yaşayan Burhan Uddin adında bir müslüman bir çocuğun akika kurbanında kesilen ineğin bir parçasını bir kerkenez götürüp uçarken tesadüfen bir tapınağın üstüne düşürmüştür. Bunun için Gouro Gobindo o çocuğu öldürmüş ve babası Burhan Uddin'in de eli kesmiştir. Burhan Uddin Gouro'nun Hükümdarı Şamsuddin Fizoz Şah'a şikâyet etmiştir. Firoz Şah onun yeğeni Sikandar Han Gazi'yi Gouro Gobindo'ya karşı göndermiştir ama başaramamıştır. Tam o

²¹⁶ A.K.M. Nazir Ahmad, **Bangladeshe İslamer Agomon**, s. 26.

²¹⁷ A.K.M. Nazir Ahmad, **Bangladeshe İslamer Agomon**, s. 26.

²¹⁸ Şah Celal (1261 - 1341), Hint yarımadasının büyük Sufilerindedir. Tam adı Şeyh Şah Celal Kuniat Mucered'dir. Miladi 1303 yılında 32 yaşında iken günümüzde Bangladeş topraklarında yer alan Sylhet bölgesine İslam'ı tebliğ için geldiği sanılmaktadır. Onun Sylhet'e geliş dönemine ilişkin çeşitli görüşler bulunsada Şah Celal'in mezarının hizmetkarları tarafından elde edilen Farsça bir yazıtta bahsedilen yılın tarihi doğru kabul edilmektedir. Farsça yazıt şimdi Dakka Müzesi'nde korunmaktadır. İslam'ın Sylhet'te hızlı olarak yayılması onun sayesinde oldu. Sylhet'in fethinden sonra, Şah Celal'in takipçileri ve onların soyundan gelen birçok Sufi hicret ederek Bangladeş'in Sylhet dahil farklı bölgelerine yerleşti. Şah Celal'e eşlik eden 360 Auliyas'ın Sylhet'e gelişi tarihte önemli bir olaydır. Şah Celal vefat edince Sylhet'e gömüldü.

günlerde 360 taraftarı ile Şah Celal bu orduyla katılmıştır ve Gouro Gobindo'yı yenmiştir. Ama Şah Celal da burada İslâmî idaresinde de kendisi katılmamıştır.²¹⁹

Bengal bölgesine gelen bütün sufilerin ortak özellikleri şöyle sıralanabilir:

- İbadetlerde bağımsızlığın kazanılmasını önemsemek
- Dinin, aile hayatında ve şahsî hayatta eda edilmesini sağlamak.
- Sadece İslâm'ı eda etmek üzere yani dinî hakları kazanmak için savaşmak. Onlar hükümet kurmak için savaşmamışlardır. "Sen senin hükümetini sür; ben benim dinimi sürdüreceğim; sadece dine engel olunursa ise savaş zorunlu olur" düşüncesi hâkimdir. Mesela Şah Celal de savaş yapmış ancak hükümet kurmamıştır.

Bu yüzden, hükümdarlardan kimseler İslâmi hâkimiyet kursa da halk bunları önemsememiştir. Memleketin idaresi yabancı bir gücün işgalı altına girerse karşı çıkarak ve engel olup bu gücü kovmak için Bengalli Müslümanlar hazır değildi. Yönetim halk insanları ilgilendirmez.

Ferâiziyye hareketinin siyasî başarısına engel olan üçüncü faktör ise diğer müslümanlar arasında ilişkileridir. Ferâiziyye Hareketinin görüşleri Ferîtpur, Bakerganj, Mymensingh, Dakka gibi illerde kabul görse de eğitilmiş Müslüman sınıf tarafından pek de kabul görülmemiştir.

Bengal bölgesindeki Müslümanlar arasında birçok farklı siyasî görüş bulunmasına karşın onların büyük bir çoğunluğu Hanefilik mezhebine müntesiptir. Ancak Ferâiziyye Hareketi bu mezhep birliğinden istifade edememiştir. Bengalliler arasında birlik ortamından istifade edilemediği gibi toplum, dinî-mezhebî konularda Ferâizî âlimler tarafından ayrıştırılmıştır. Mesela Feraiziler, Ebu Hanife' nin " ... Kafır İşgalindeki Müslümanlar kendilerini emniyet ve güvende hissedersen burası darulharp değildir " İctihadına göre hareket ederek Cuma Namazı kılan Bengalli Müslümanları tekfir ettiğini söyler Mevlâna Kerâmet Ali.²²⁰

Ferâiziyye hareketi kendi içerisinde de Cuma namazı kılanlar ve Cuma namazı kılmayanlar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.²²¹ 1831 yılında yayınlanan bir mahkeme

²¹⁹ Abdul Mannan Talib, **Bangladeshe İslam**, s. 118.

²²⁰ Ahmet Aydın, "Hanefî Mezhebine Hintli Bir Yorum: Ferâiziyye Hareketi", s.473.

²²¹ Mohammad Masudujaman, "Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon", s.103.

raporuna göre dinî bir konuda Hacı Şerîatullah'ın taraftarları ve Ramnagar isimli köydeki diğer müslümanlar arasında bir çatışma çıkmıştır.²²²

Ferâiziyye Hareketi, hem bir dinî örgüt hem de bir siyasî parti olma konusunda Bangladeş Cemaat-i İslamî Hareketi'ne benzemektedir. Cemaat-i İslamî ve aynı şekilde çalışan diğer İslamî partiler de Bangladeş'te hâkimiyet kuramamışlardır. Mesela 1941'de kurulmuş olan Cemaat-i İslami Bangladeş denen siyasî partisi de yıllardır çalışmasına rağmen hâkimiyet kurma konusunda başarısız olmuştur. Cemaat-i İslami de ferâiziyye hareketi gibi siyasi islami yerine getirme konusunda başarısız olmuştur. Günümüzde Bangladeş'in yüzde 90'ı Müslüman olsa da Cemaat-i İslami seçimlerde yüzde 7-8 oy alabiliyor. Cemaat-i İslami İngiliz hâkimiyet altındaki Hindistan'da 1941'de kurulduktan 6 yıl sonra 1947'de Pakistan bağımsız bir devlet olarak kurulmuştur. Halk cemiyetin zihinsel hazırlıkları bitmeden seçimde katılarak ve kazanarak bir İslami devleti kurmak istediğinden dolayı Bangladeş'in en eski partisi olsa da Cemaat-i İslami de başaramamıştır. Cemaat-i İslami hem Pakistan'da hem de Bangladeşte Ferâiziyye hareketinin olduğu gibi halk tarafından geniş ölçüde kabul görmemiştir.

Öbür taraftan ya sırf dinî örgüt ya da sırf siyasî parti olanlar daha ziyade başarılı olmuştur. Tebliğ Cemaat diye bir tebliğ örgütü İslam'ın siyasî görüşler dışında sadece tebliğ yaparak faaliyetlerini sürdürebilir. Diyobendi ekolu adlı Bangladeş'te yayılmış olan bir görüş vardır. Onlar Hindistan, Pakistan ve Bangladeş halkı tarafından Diyobendi adından daha ziyade qawmi adıyla daha iyi tanınmıştır. Siyasî alandan qawmilerin çok sayıda partisi varsa da onlar kolayca bir araya gelebilirler. 1866 yılında Hindistanın Uttarpradeş'e bağlı Seharanpur'daki Diyobend köyünde Al-Jameatul İslamia Darul Ulum Diyobend medresesi kurulmuştur. Arapça 'qawm' kelimesi toplum millet anlamına geliyor. Bu medreseler halk tarafından yapılan yardımlardan beslendiği için bu medreseler qawmi medrese olarak adlandırılır. Günümüzde böyle qawmi medreselerin sayısı 13 binden fazladır.²²³

²²² Mohammad Masudujjaman, "Haji Shariatullah: Dhormiyo Sonskar o British Birodhi Andolon", s.85.

²²³ Nur Uddin, "Bengalce'de ve Bangladeş'te yapılan Kur'an ve Tefsir çalışmaları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2018), s.24.

SONUÇ

1757' de Siracuddevle' yi öldürten İngilizler, onun yerine kendilerine mali, askeri, idari ve iktisadi ayrıcalıklar vermeyi kabul eden Mir Cafer' i Bengal Nevvablığına getirdiler. Böylece Bengal'de ipleri ellerine geçirdiler. Bengal'i sıçrama tahtası olarak kullanan İngilizler, 100 yıl içinde tüm Hint yarımadasını ele geçirdiler. İngilizler Bengal'deki 550 yıllık İslam hâkimiyetine son verdikten sonra bölgedeki Hindû azınlıkla işbirliği yaparak zamanla Müslüman devlet memurlarını tasfiye ettiler. Kovulanların yerine ise Hindû ve Hıristiyanlar tayin edildi. Bu ve benzeri uygulamalara karşı bölgede isyanlar meydana geldi. Böyle bir dönemde Batı Bengal'de Titumir'in ihya hareketi ve Doğu Bengal'de Ferâiziyye Hareketi doğdu. Hacı Şerîatullah'ın kurduğu Ferâiziyye, İngilizlere ve Hindû Zemindârlara karşı olan bir hareketti. Kur'anî hükümlerin tatbikini istiyordu. Avrupalı Çivit Ziraatçilerine de karşıydı. Hindistan'da İngiliz karşıtı siyasî akımların oluşmasında Ferâiziyye Hareketi etkili olmuştur. Babürlü Devleti, Bengal'de hâkimiyeti kaybedince başsız kalan bölge Müslümanları Hacı Şerîatullah ile bunu tersine çevirdiler. Hacı Şerîatullah İngiliz karşıtlarının sözcülüğünü yaparak onların mallarına boykot başlatmıştır. Ayrıca Müslümanları şirket ve fabrikalar kurmalarını teşvik ederek sosyal ve iktisadî durumlarını değiştirmeleri için onları manen takviye etmiştir.

Hacı Şerîatullah'ın görüşleri Bakerganj, Dakka, Feridpur, Mymensingh başta olmak üzere bölgede yayılmıştı. Ancak onun Hindistan'ı Darul harp sayması üzerine pek çok Müslüman ona karşı gelmiştir. Ferâiziyye Hareketinin sosyal ve iktisadî çalışmaları bilhassa Bengal'in fakir Müslümanları arasında yayılmıştır.

Ferâiziyye Hareketi nedeniyle İslam Bengal'de çiftçilerin dini haline gelmişti. Müslümanlar arasında geleneksel bazı uygulamalara aşırı önem veren gruplar Ferâizîlerin ıslahatçı İslam anlayışına karşı gelmişlerdir. Ferâizîlere bazı zengin Müslümanlar da karşı gelmiştir. Hacı Şerîatullah'ın vefatıyla daha önce Mekek'de eğitim gören oğlu Duzu Miyan geçmiştir. Duzu Miyan "Tüm insanları Allah eşit olarak yaratmıştır; bu nedenle kimse başkasından haksız yere vergi alamaz" kaidesine göre hareket etmiştir. Duzu Miyan'a İngilizler, Zemindârlar ve Çivit Ziraatçiler çıkarları zedelendikleri için karşı gelmişlerdir. Duzu Miyan'ın samimiyetini gören fakir Hindû çiftçiler de Ferâizîlere destek vermeye başladılar.

Ferâizîler çoğunlukla mezheben Hanefî, tarikat olarak Kâdiriyye mensuplardı. Ancak onlar esasen şeriata önem vermişlerdir. "Önce farz; sonra Nafîle" diyerek bu konudaki fikirlerini özetlemişlerdir. Ferâizîler, Babürlü dönemde eğitim dili olan Urduca ve Farsça

yerine Bengalceyi kullandılar. Kelime-i Şehadet, tövbe metni ve harekete giriş yemini gibi şeyleri Bengalceye çevirdiler. Ferâizîler Pir-Mürîd yerine Üstad-Şakrid anlayışını benimsediler. İslam'ı tebliğ ederken “fakir Müslümanlar için gereken Kelime-i Şehadet, Namaz ve Oruçtur; Zengin Müslümanlar için zekat ve hacdır” söylemini işlediler. Ferâizîler, düğünlerde şarkı ve dansı yasaklamışlardı. Buna ilave olarak Hindû dinine ait Puja (Tapınma) merasimleri için para toplamak, bunlara katılmak, merasimde yapılan yemekleri yemek de hareket tarafından yasaklanmıştır. Duzu Miyan Kur'an'dan delil getirerek topraklarının asıl sahibinin Allah olduğunu vurgulamıştır. Zemindârların toprak sahipliği iddiasına karşı çıkmıştır. “Toprağın mahsulu onu besleyen çiftçinindir” fikrini savunmuştur.

Ferâizîlerin Cuma ve Bayram namazlarını kılmamaları onların İngiliz karşıtlığını ve bağımsızlığa olan meyillerinin önemli bir göstergesidir. Bağımsızlık için sosyal alanda yoğunlaşan Ferâizîler, köy, ilçe, şehirlerde bir teşkilatmaya giriştiler. Hilafet sisteminin uyguladığı yerlerde Panchayet geleneği sayesinde mahalli davalar halifelerle yaşlıların işbirliğiyle İngiliz mahkemesine başvurulmadan çözüldü. Zamanla Panchayet mahkemelerine Hıristiyan ve Hindûlar da başvurmaya başlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Aydın, Ahmet, “Hanefî Mezhebine Hintli Bir Yorum: Ferâiziyye Hareketi”, **Dergiabant** (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Cilt:6, Sayı:12, (Güz 2018).
- Ahmed, Muin Uddin, **Titumir and his Followers**, Dakka: Ononno Prokashoni, 1980.
- Arnold, Thomas Walkar, **The Preaching of Islam**, Westminster: Archibald Constable & Co., 1896.
- Ahmad, A.K.M. Nazir, **Bangladeshe Islamer Agomon**, Dakka: bangladesh Islami center, 2013.
- Ahmed, Muin Uddin, **Banglay Forayezi Andoloner İtihash**, Golam Kibriya Bhuyan (Bengalce çev.), Dakka: Bangla Academy, 2007.
- Ali, Hafız Amir, “Hindistan’da son Türk Sultan II. Bahadur Şah Zafer ve 1857 Bağımsızlık Savaşı”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, 2017).
- Ali, Mawlana Kerâmet, **Makaşifat-i Rahmat**, Calcutta: Onupom Prokashoni, 1344 H.
- Anisuzzaman, **Muslim Manas o Bangla Sahitiya**, 1. Basım, Dakka, Charulipi Prokashon, 2012.
- Bulgur, Durmuş, “**XIX: yüzyıl Hint Kıtasında İslâmî Fikir Akımları**”, Konya: Tablet Kitabevi, 2007.
- Bhuyan, Golam Mustafa, **Alor Dishari**, Dakka: Vumika Prokash & Media, 2007.
- Baten, Mevlâna Abdul, **Haji Shariatullah o Forayezi Andolon**, Barishal: Shoriatya Library, 2005
- Editörler kurlu, **Bangla Pedia**, C.6, Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003.
- Beveridge, Henry, **The District of Bakergonj its History and Statistics**, London: Trubner & Co., 1876.
- Baykur, Yusuf Hikmet, **Hindistan tarihi**, 2.basım, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara: 1987, III.
- Choudhury, Nurul Hossein, “Faraizi Movement and Zamindars of Nineteenth Century Bengal: The Story of a Peasant Movement”, **journal of International Studies**, C.9, Kedah Darul Aman: Universiti Ultra Malaysia, 2013.
- Dashgupta, Surojit, **Varotborsho o İslam**, Kalküta: Shankar Prakashan, 1960.

- Erdoğan, Mehmet, “Şah Veliyyullah”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet vakfi, 2010.
- Eyre, George Edward and Spottiswoode, William, **Memorandum on the Census British India of 1871-72**, London: Printers to the Queens Most Excellent Majesty, 1875.
- Faridi, A.F.M. Abdul Haque ve Diğerleri(Ed.), **Sonkhipto İslami Bishwakosh**, C.2, Dakka: İslmamic Foundation Bangladesh,1982.
- Faridi, A.F.M. Abdul Haque ve Diğerleri(Ed.), **İslami Bishwakosh**, Dakka: Islamic Foundation Bangladesh, 1980.
- Faisal, Ahsan Ullah , **Haji Shariat Ullahor Forayezi Andolon: İtihash, Dhormiyo Dawat o Rajnoitik Songram**, Dakka: Shariyatiya Library, 2010.
- Faisal, Dr. Muhammad Ahsan Ullah, **Unish-Bish Shotoker İslami Dawah o Shonkskar Andolon**, Kustia: Center for Islamic Dawah & Culture, 2011.
- Gastre, Col. J.E., **Geographical and Statistical Report of the District of Jeshore, Faridpore and Bakerganj**, London: Trubner & Co., Ludgate Hill, 1876.
- Hasan, Abdullah Muhammad , **Torikul Jannah**, Bahadurpur: Shariatya Astana, 2005.
- Hoque, Muhammed Inam-ul, **Varate Muslim Shasaner Itihas**, 3. Basım, Dakka: Jatiya Grontha Prakashan, 2017.
- Hunter, William Wilson, **A Statistical Account of Bengal**, V.1, London: Trubner & Co., 1876.
- Hossain, Md. Anowar, **İtihasher itihash**, Dakka: Mowli Prokashoni, 2011.
- Hunter, William Wilson, **The Indian Musalmans**, London: Trubner and Company, 1876.
- Hunter, William Wilson, **Statistical Account of Assam**, C. 1, London: Trubner & Co., 1879.
- Islam, Kabeledul, **Obivokto Banglar Pulisher Itihash: Prachin Zug Theke 1947 khristabdo**, Dakka: Adorn Publication, 2012.
- Jack, J.C., **Final Report on the Survey and Setelment Operation in the Faridpore District: 1904-1914**, (Calcutta: Printed at Bengal Secretariat Press, 1816).
- Kortel, S. Haluk, “Zemindar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfi, 2013.
- Kortel, S. Haluk, “Seyyidler”, **TDV İslam Ansiklopedisi** Cilt. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfi, 2009.
- Kortel, S. Haluk, “Taalluk”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfi, 2010.
- Khan, Mosharaf Hossain, **Haji Shariatullah** Dakka: Bangladesh Islamic Centre, 1995.

Khan, Abbas Ali , **Banglar Musolmander Itihash**, 7. Basım, Dakka: Bangladesh Islamic Centre, 2011.

Kulle, Herman, **Hindistan Tarihi**, Çev. Müfit Günay, İstanbul: İmge Kitabevi yayınları, 2001.

Masudujman, Mohammad, “Haji Shoriatullah: Dhormiyo Sonkskar o British Birodhi Andolon”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Dakka Üniversitesi Beşeri Fakültesi, 2014).

Mortuza, Golam Ahmed, **Chepe Rakha Itihash**, Revize edilmiş Basım, Dakka: Munshi Mohammad Meherullah Research Academy, 2010.

Mannan, Mohammad Abdul, **Şah Waliyullah Dehlovi o Jamaluddin Afgani**, Dakka: Kamiyab Prokaşon Limited, 2007.

Merçil, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

Miyan, Pîr Muhsin Uddin Dudu, **Farayezi Jamater Adorsho**, Barişâl: Shariyatiya Library,1974.

Miyan, Pîr Muhsin Uddin Dudu , **Torikus Suluk**, Dakka: Haji Shariatullah Academy, 1991.

Özcan, Azmi, “Hindistan’da İngiliz Hâkimiyeti ve Ulemânın Tavrı”, **DÎVAN İlmî Araştırmalar**, sy.17 (Şubat 2002), s.103.

ÖZCAN, Azmi, “1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti”, **İslâm Tetkikleri Dergisi**, Volume: IX, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1995.

ÖZCAN, Azmi, “Dârülulûm”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

Özerverli, M. Sait, “Şah Veliyyullah (Düşüncesi)”, **TDV Ansiklopedisi**, C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

Qureshi, M. Naeem, “Tarîkat-ı Muhammediyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Qureshi, M. Naeem, “Ferâiziyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Rahman, Fahmidur, **Forayezi Andolon Attosottar Razniti**, Dakka: Bangladeş Sonkskriti Kendro, 2011.

Rahman, Mahmudur, **The Political History of Muslim Bengal: An Unfinished Battle of Faith**, Newcastle upon Tyne(UK), Cambridge Scholars Publishing, 2009.

- Shen, Nobin Chandra, **Amar Jibon**, C.3, Kalküta: Sannal & Co., 1317 Bengal yılı(1910).
Shorifabadi, Mawlana Abdul Latif, **Hozrat Pir Badshah Mia**, Barishal: Shariatya Library,
1958.
- Talib, Abdul Mannan , **Bangladeshe Islam**, 3. Basım, Dakka: Islamic Foundation
Bangladesh, 2002.
- Taylor, James, **A Sketch of the Topography and statistics of Dhaka**, Calcutta: Military
Orphan Press, 1840.
- Ullah, Muhammad Ahsan, “Ideology of the Faraizi Movement of Bengal”,
(**Yayınlanmamış doktora tezi**, Aligarh Muslim University, 2001).
- Uddin, Nur, “Bengalce’de ve Bangladeş’te yapılan Kur’an ve Tefsir çalışmaları” ,
(**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE,
2018).
- Üremiş, Ali, **Sind’de İslâm Fetihleri I**, Konya: SEFAD, 2017 (37); e-ISSN: 2458-908X.
- Wise, James, **Note on the races, custes and trades of Eastern Bengal** , Calcutta: Biswha
Bengal Publishers, 1844.
- Wise, James, **Article on Shariatullah & the Faraizis**, Dakka: The Royal Asiatic Society
of Bengal, 1894.